

**МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ
УКРАЇНИ**

**Державний науково-дослідний інститут інформатизації та
моделювання економіки**

**Г. С. ЛОПУШНЯК
Х. В. РИБЧАНСЬКА**

**Вища освіта України: державне регулювання та перспективи
розвитку**

Монографія

**КИЇВ
ТзОВ «Простір-М»
2018**

УДК 338.2 : 378 (477)

Рекомендовано

*Вченою радою Державного науково-дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки Міністерства економічного розвитку та торгівлі
(протокол № 3 від 15.03.2018)*

Рецензенти:

- І.І. Кичко доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці Чернігівського національного технологічного університету
- Н.І. Олійник доктор наук державного управління, завідувач кафедри економічної політики та врядування НАДУ при Президентові України
- А.О. Хаджаян доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торговельно-економічного університету

Лопушняк Г.С., Рибчанська Х.В. Вища освіта України: державне регулювання та перспективи розвитку: монографія. Львів: Ліга Прес», 2018. 283 с.

ISBN 978-617-397-219-1

У монографії досліджено теоретичні аспекти державного регулювання вищої освіти та окреслено перспективи її розвитку. Обґрунтовано доцільність застосування відповідних принципів державного регулювання зазначеною сферою та здійснено огляд методів, що використовуються у цьому процесі.

Проаналізовано сучасний стан підготовки фахівців у системі вищих навчальних закладів України, здійснено аналітичну оцінку економічних та контрольних методів державного регулювання вищої освіти в Україні та розкрито особливості оплати праці науково-педагогічних працівників.

Визначено стратегічні орієнтири та пріоритети інноваційного розвитку системи вищої освіти в Україні. Сформовано пропозиції щодо удосконалення порядку ціноутворення у досліджуваній сфері, а також щодо формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою. Виділено критерії якості вищої освіти та обґрунтовано необхідність внесення змін до нормативно-правових актів, які регламентують організацію діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в частині зміни структури, умов формування його складу та розширення повноважень.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів та студентів, керівників вищих навчальних закладів, посадових осіб органів законодавчої та виконавчої влади, а також для тих, хто цікавиться проблемами розвитку вищої освіти

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ВИЩА ОСВІТА ТА ЇЇ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ	
1.1. Наукові погляди щодо ролі вищої освіти у соціально-економічному розвитку країни	8
1.2. Особливості ринкових відносин у системі сучасної вищої освіти	20
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ	
2.1. Теоретичні аспекти дослідження розвитку вищої освіти та її державного регулювання	32
2.2. Принципи державного регулювання вищої освіти в Україні	49
2.3. Методичний інструментарій державного регулювання вищої освіти	64
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СФЕРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЮ ЇЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	
3.1. Сучасний стан підготовки фахівців у системі вищих навчальних закладів України	94
3.2. Особливості державного регулювання вищої аграрної освіти в умовах інноваційного розвитку України	114
3.3. Оцінка економічних методів державного регулювання вищої освіти в Україні	124

3.4. Методи державного і громадського контролю як необхідна умова ефективного регулювання діяльності вищих навчальних закладів	146
3.5. Державне регулювання оплати праці науково-педагогічного персоналу та її вплив на розвиток вищої освіти	152

РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЇЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

4.1. Стратегічні орієнтири та пріоритети інноваційного розвитку системи вищої освіти в Україні	163
4.2. Удосконалення порядку формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою	175
4.3. Напрями підвищення ефективності використання економічних методів державного регулювання вищої освіти в Україні	187
4.4. Державний та громадський контроль як напрям підвищення ефективності функціонування вищої освіти в Україні	204
ВИСНОВКИ	225
ЛІТЕРАТУРА	233
ДОДАТКИ	258

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВВП – валовий внутрішній продукт

ВНЗ – вищі навчальні заклади

ДІНЗ – Державна інспекція навчальних закладів

ЄДЕБО – Єдина державна електронна база з питань освіти

ЄС – Європейський Союз

ЗНО – зовнішнє незалежне оцінювання

МЕРТУ – Міністерство економічного розвитку і торгівлі
України

МОН – Міністерство освіти і науки України

НАЗЯВО – Національне агентство із забезпечення якості
вищої освіти

НАНУ – Національна академія наук України

СПО – спільний представницький орган

ЦОВВ – центральний орган виконавчої влади

ВСТУП

Системні перетворення в Україні зумовлюють зміну бачення ролі вищої освіти в державній політиці, вимагають уточнення існуючих та встановлення нових пріоритетних напрямів її розвитку, а також механізмів її адаптації до сучасних соціально-економічних умов. Це потребує переосмислення підходів до чинної практики регулювання відповідних процесів у сфері вищої освіти, що передбачає їх адаптацію до динамічних умов розвитку інформаційних технологій та використання кращих зарубіжних практик, а також врахування світових тенденцій розвитку економічних відносин та людських ресурсів.

Сучасний етап трансформації системи вищої освіти відзначається глибокою проникністю в соціальну сферу та економічну діяльність, виходом на глобальні ринки праці, послуг, товарів і капіталу. За таких умов результативне реформування системи вищої освіти неможливе за рахунок лише адміністративних методів самої системи освіти. Необхідні консолідовані зусилля владних структур усіх рівнів, працедавців, населення з урахуванням стану економіки та суспільних потреб.

Проблеми розвитку вищої освіти зумовлені не лише економічною й політичною нестабільністю в суспільстві, посиленням розриву між конституційними гарантіями здобуття доступної й безкоштовної освіти та реальним державним її забезпеченням, а й незавершеністю реформування практично усіх секторів економіки; недостатнім бюджетним фінансуванням та специфікою підготовки кадрів для окремих галузей національної економіки тощо. Тому роль держави у розв'язанні цих проблем є вагомою і потребує ефективнішого використання існуючого та розробки новітнього інструментарію державного регулювання системи підготовки фахівців.

Значний внесок у формування нових поглядів на способи розв'язання низки питань регулювання розвитку вищої освіти та участі органів державного управління у цьому процесі зробили такі науковці зарубіжних країн, як Г. Беккер, Е. Боуен, Е. Денісон, Дж. Кендрік, Я. Мінсер, Т. Шульц та інші. Серед вітчизняних вчених ця проблематика знайшла своє відображення у працях: Л. Антошкіної, Т. Боголіб, А. Бутенко, Н. Губерської, Б. Данилишина, С. Злупка, І. Карзун, І. Кичко, А. Колота, В. Кременя, В. Куценко, Е. Лібанової, Є. Матвіїшина, В. Новікова, Л. Семів, І. Сторонянської, В. Сиченка, О. Сологуб, Л. Янковської та інших.

Проте функціонування вищої освіти в умовах ринкових відносин, поширення глобалізаційних та інтеграційних процесів вимагають постійного оновлення методів державного регулювання цієї сферою та ефективнішого використання їх інструментарію. Наявність комплексного дослідження з цієї проблематики надасть можливість узагальнити питання, які є найменш дослідженими; виділити проблеми, що вимагають першочергового розв'язання та сприятиме оптимальному поєднанню ринкових та державних механізмів регулювання вищої освіти.

РОЗДІЛ 1

ВИЩА ОСВІТА ТА ЇЇ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

1.1 Наукові погляди щодо ролі вищої освіти у соціально-економічному розвитку країни

Виконуючи найважливіше соціальне замовлення суспільства – формування особистості, вища освіта є одним із найважливіших факторів економічного і соціального розвитку держави. Тому повинна базуватися на відповідних наукових дослідженнях, світовому досвіді і має бути здатна забезпечити країні відтворення та розвиток її інтелектуального потенціалу, а в кінцевому підсумку й належне місце у світовій спільноті, що є можливим лише за умов визнання її як рівноправної, а зазвичай пріоритетної сфери.

За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритети розвитку вищої освіти, створено відповідну правову базу, розпочато практичне реформування галузі, яке, на жаль, не завжди дає очікувані результати і часто не враховує багатьох ризиків, що в кінцевому підсумку може призвести до соціально-психологічного напруження в суспільстві і прояву громадянської непокори. Саме тому будь-які реформи у сфері вищої освіти повинні бути виваженими і обґрунтованими не тільки з економічної точки зору, але й з моральної та ґрунтуватися на принципі верховенства права.

Загалом проблематику вищої освіти України за роки її незалежності досліджували вчені різних наук: соціологи і педагоги, економісти, юристи, історики та фахівці у сфері державного управління. Практично кожен із них наголошував на важливості вищої освіти для розвитку суспільства. Зокрема, дослідники Я. Вітренко, В. Ковтунець, С. Мельник та Д. Кірієнко, аналізуючи стан ресурсного забезпечення вищої освіти, а також визначаючи її місце та роль у суспільстві, констатують, що “саме освіта готує людину до складнощів

сучасного життя, забезпечуючи їй свободу інтелектуального, професійного та соціального вибору” [7, с. 66].

Продовжуючи думку дослідників зазначимо, що, “освіта є важливою умовою успіху будь-якої держави, одним з основних елементів конкурентоспроможності її економіки, а також ключовим рушієм успіху кожного індивіда” [108, с. 32]. Вона “...не тільки дозволяє опанувати старі, уже накопичені знання, але і сприяє придбанню нових знань у процесі навчання і праці, а також забезпечує умови для їхнього виробництва в майбутньому” [40, с. 17]. Завдяки теорії людського капіталу, освіта стала розглядатися в багатьох країнах як одне з основних джерел економічного росту, як інструмент пом’якшення економічної нерівності та як засіб боротьби з безробіттям [40, с. 22].

Слід відзначити й те, що “сфера вищої освіти, займає специфічне місце в системі розширеного відтворення, оскільки безпосередньо приймає участь у процесі відтворення і виступає в якості потенціалу його подальшого розвитку. В цій якості вищу школу необхідно розглядати як невід’ємний чинник економічного зростання” [215]. Цю тезу підтримують також І. С. Каленюк та О. В. Карлін. Вчені стверджують, що “стабілізація та подальше соціально-економічне зростання України багато в чому залежать від якісної підготовки спеціалістів, рівень знань яких забезпечить виробництво продукції, конкурентоспроможної на світовому ринку, сталий розвиток країни тощо” [227, с. 280].

Підтвердженням вище наведеного може слугувати досвід таких країн, як Японія та Тайвань. Ще на початку 50-х рр. ХХ ст. урядом Тайваню була розроблена програма розвитку вищої освіти в державі, згідно з якою кожен третій випускник школи мав стати студентом ВНЗ. Проте в країні на той час не було достатньої кількості власних університетів і тому певну частину випускників шкіл направляли на

навчання до США і Канади за державні кошти. Ця програма дозволила країні у 80-ті рр. увійти до складу “Тихоокеанських тигрів” [288].

Одним зі завдань, що були затверджені Програмою Уряду Японії у 1965 – 1968 рр., передбачалося створити умови для розвитку творчих особистостей. Зокрема, у ній зазначалося: “Щоб Японія зберегла високі темпи росту, необхідно створити систему технічної освіти, яка спрямована на виховання творчих здібностей на протипагу вихованню здібностей сприйняття й копіювання технічних досягнень інших країн” [262]. Результати досліджень щодо впливу університетів на економіку Великої Британії теж свідчать про значущість вищої освіти. Зокрема, встановлено, що вища освіта генерує майже 11 млрд фунтів стерлінгів в рік в експортних надходженнях [289].

Чисельні наукові дослідження різних сфер життєдіяльності суспільства та розвитку держави доводять наявність тісного взаємозв’язку між якістю освіти та економічним розвитком країни. Узагальнюючи результати таких досліджень Л. Антошкіна констатує, що:

- “важливою причиною відставання бідних країн від багатих є недостатність інвестицій у людський капітал, і навпаки, досягнення в освіті й державні видатки на освіту безпосередньо пов’язані з економічним зростанням;

- якість освіти, показниками виміру якої є, наприклад, рівень оплати праці викладачів ВНЗ, співвідношення кількості студентів з розрахунку на одного викладача і рівня їх підготовки, позитивно впливає на майбутній рівень доходів громадян з більш високим освітнім рівнем;

- участь працівника у системі навчання впродовж усього життя є важливим чинником професійного успіху на ринку праці;

- людський капітал мігрує з місць, де відсутній достатній попит, у місця поширення і концентрації попиту, а масовий відтік людського

капіталу з країн еміграції призводить до їх тривалого занепаду і економічної кризи” [12, с. 13].

Погоджуючись зі зазначеними висновками вченої, зауважимо, що до показників виміру якості вищої освіти ми, насамперед, відносимо ті, які характеризують якісні результати діяльності ВНЗ:

- частку випускників, які повністю задоволені набутими компетенціями у вищому навчальному закладі, %;

- частку випускників вищого навчального закладу, працевлаштованих протягом року після закінчення вищого навчального закладу згідно з отриманою кваліфікацією, %;

- питому вагу виконуваних науково-дослідних робіт, за результатами яких отримано авторське свідоцтво, патент на винахід чи патент на корисну модель.

Детальніше про ці та інші показники якості освіти у розділі 4. Відносячи зазначені показники до основних під час визначення якості вищої освіти, ми не заперечуємо, що рівень оплати праці професорсько-викладацького складу та співвідношення кількості студентів і викладачів те ж впливає на якість освітнього процесу. Проте їх, на нашу думку, доцільніше відносити до чинників впливу на якість надання освітніх послуг.

Повертаючись до ролі вищої освіти, варто відмітити і дослідження І. Г. Карзун [73, с. 24], в якому, узагальнюючи підходи Н. І.Верхоглядової, О. М. Чередниченко, В. Ю. Венгерова, Н. А. Іванникова [33] та Л. І. Антошкіної [13], дослідниця виділяє функції вищого навчального закладу в сучасному суспільстві (трансляційна, соціалізація, соціальної селекції, соціальної та культурної зміни, інноваційна), через які можна прослідкувати вплив вищої освіти на розвиток суспільства.

Г. Хоружий обґрунтовує важливість вищої освіти через низку особливостей її функціонування та впливу на розвиток суспільства. Перша з них стосується архітекtonіки освітніх послуг. “Адже

зростаюча диференціація і спеціалізація знань та можливостей також впливають на вищу школу. З одного боку, важливо враховувати інструменталізацію людини, а з іншого, – наслідки соціальних, екологічних, глобальних та інших явищ” [254, с. 64]. Друга – “майбутнього демократії як необхідної умови гуманізації сучасної концепції держави, функціонування якої забезпечується політичною обізнаністю громадян” [254, с. 64]. Третя особливість полягає в тому, що “сучасна держава керується індивідуальною і соціальною свободою, що гарантує ліберальність та моральну субстантивність” [254, с. 65]. Таким чином, за твердженням вченого, сучасна державна політика освіти базується на світоглядній нейтральності й водночас на відповідальності перед суспільством.

Вагома роль освіти підтверджена і низкою вітчизняних та міжнародних правових актів. Зокрема, право на освіту є міжнародно визнаним правом людини. Уперше питання про право громадянина на освіту офіційно закріплено у Декларації незалежності Сполучених Штатів Америки (1776 р.) та Конституції США (1787 р.). Пізніше право на освіту було проголошено і в Загальній декларації прав людини (ст. 26), і в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права.

Крім цього, в останньому документі йдеться не тільки про обов’язковість освіти, а й про відкритість і доступність середньої освіти для всіх через вжиття усіх необхідних заходів (ст. 13). У Протоколі до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. зроблено застереження, що жодна людина не може бути позбавлена права на освіту, а держава має поважати право батьків відповідно до їх релігійних і філософських переконань забезпечувати освіту і навчання своїх дітей. Ці положення відображено і у Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (в Україні набула чинності у 1963 р.) та розвинуто і закріплено в Конвенції про права дитини 1989 р.

В Україні право кожного на освіту передбачене ст. 53 Конституції. Зокрема у ній зазначено, що “держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам” [87]. Також слід відмітити, що проблеми розвитку освіти, в тому числі і вищої, завжди знаходили відображення у стратегічних документах розвитку України (наприклад, один із останніх – Стратегія сталого розвитку “Україна-2020”).

Проте “унаслідок слабкого контролю в центрі та на місцях кількісного зростання мережі вищих навчальних закладів *III – IV рівнів акредитації у 2000 – 2010 рр. (примітка авт.)* виникли ризики здобуття молоддю неякісної освіти, погіршився імідж української вищої школи за кордоном. Задавленість і масштабність проблеми спричиняють велике соціально-педагогічне й економічне напруження щодо її розв’язання в сучасних умовах, уможлиблюють корупцію і хабарництво” [29].

Варто зазначити, що показники рівня освіти, в тому числі і вищої, якості освітніх послуг є складовими низки міжнародних індексів, що характеризують розвиток країн загалом або окремих сфер життєдіяльності суспільств. Так показники рівня освіти та її якості враховуються під час визначення індексу людського розвитку, індексу мережевої готовності, індексу глобальної конкурентоспроможності та інших (табл. 1.1).

Україна за показниками освіти знаходиться на середніх, або вище середніх позиціях у світових рейтингах (див. табл. 1.1). Зокрема, за індексом освіти (скорегованого на нерівність), який є складовою індексу людського розвитку, Україна у 2015 р. посіла 84-те місце серед 188 країн світу. Варто зазначити, що високий сукупний рейтинг людського розвитку України зумовлений саме високими показниками параметрів, що пов’язані з освітньою сферою. За рівнем охоплення

вищою освітою у 2017 р. Україна знаходилась на 14 позиції серед 140 країн (ІГК) та на 11 позиції із 139 країн (ІМГ). Проте порівняно з 2015 та 2012 р. ці показники є дещо нижчими (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Україна в міжнародних рейтингах з освітньою складовою

Назва індексу або субіндексу чи показника, який є складовою індексу	2012		2015		2017	
	місце в рейтингу (кількість країн)	значення показника	місце в рейтингу (кількість країн)	значення показника	місце в рейтингу (кількість країн)	значення показника
1	2	3	4	5	6	7
Індекс людського розвитку (ІЛР)	78 (182)	0,744	84 (188)	0,743
ІЛР, скоригований на нерівність	91 (127)	0,672	102 (152)	0,690
Індекс освіти / ІЛР, скоригований на нерівність	27 (132)	0,808	30 (157)	0,774
Якість освіти / ІЛР, % задоволених	124 (150)	50
Індекс мережевої готовності (ІМГ)	75 (142)	3,85	71 (143)	4,0	64* (139)	4,2*
Рівень охоплення вищою освітою, % / ІМГ	9 (142)	79,5	13 (143)	79,7	11 (139)	82,3
Якість шкіл менеджменту (оцінка якості бізнес-шкіл) / ІМГ	116 (142)	3,4	88 (143)	3,9	87* (139)	3,9*
Якість системи освіти (наскільки добре система освіти відповідає потребам конкурентоспроможної економіки) / ІМГ	62 (142)	3,8	72 (143)	3,7	54* (139)	4,0*
Якість викладання математики та природничих наук / ІМГ	36 (142)	4,6	30 (143)	4,8	38* (139)	4,6*
Індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГК)	73 (144)	4,10	79 (140)	4,0	81 (137)	4,11

Продовження табл.1.1

1	2	3	4	5	6	7
Вища освіта і професійна підготовка / ІГК	47 (144)	4,7	34 (140)	5,0	35 (137)	5,09
Рівень охоплення вищою освітою, % / ІГК	10 (144)	79,5	14 (140)	79,0	16 (134)	82,3
Якість системи освіти / ІГК	70 (144)	3,6	54 (140)	4,0	56 (137)	3,9
Якість викладання математики та природничих наук / ІГК	34 (144)	4,6	38 (140)	4,6	27 (137)	4,8
Якість шкіл менеджменту / ІГК	117 (144)	3,4	87 (140)	3,9	88 (137)	4,0
Навчання на робочому місці / ІГК	74 (140)	4,0	79 (137)	4,0
Якість викладання математики та природничих наук / ІМГ	36 (142)	4,6	30 (143)	4,8	38* (139)	4,6*
Співробітництво університетів та промисловості щодо досліджень і розробок	69 (144)	36	74 (140)	3,5	73 (137)	3,4
Заявки на патент (в розрахунку на 1 млн населення) / ІГК	51 (144)	2,1	50 (140)	3,6	52 (137)	3,6
Здатність країни зберегти таланти	114 (140)	2,7	129 (137)	2,2
Рейтинг національних систем вищої освіти	41 (50)	43,8	36 (50)	47,7

... дані на момент виходу монографії відсутні або не були передбачені чинною у відповідному році методикою визначення рейтингу

* 2016 р.

Примітка: Складено авторами на основі [48; 124; 267; 273 – 275; 280-282]

Крім цього, за окремими якісними показниками освіти Україна має значно нижчі рейтинги (лише 50% здобувачів вищої освіти в Україні задоволені її якістю (2015 р.), через що у рейтингу Україна знаходилась на 124 місці серед 150 країн. За якістю шкіл менеджменту (ІГК та ІМГ) у 2016 – 2017 рр. – на 87-88 місці). Винятком є якість викладання математики та природничих наук (27-38 позиція).

Варто зазначити, що значення якісних показників вищої освіти є доволі суперечливими, що пояснюється різними методиками її визначення. Проте, з наведених у табл. 1.1 даних, очевидними є проблеми пов'язані зі здатністю України утримувати таланти, налагоджуванні співпраці університетів та бізнесових структур, а також з підготовкою управлінських кадрів, що негативно впливає не лише на показники якості вищої освіти, а й на рівень економічного зростання та добробуту населення.

Таким чином виникає потреба у якісному оновленні системи вищої освіти, яка “зумовлена низкою чинників, ключовими з яких є зміни в економіці та необхідність її структурного реформування, розвиток новітніх технологій, іноземна агресія, загострення міжнародної конкуренції, глобалізація та європейський і євроатлантичний курс України. Сьогодні саме людський капітал як інтенсивний продуктивний фактор відіграє дедалі більшу роль у суспільному поступі. Його складники – інтелект, здоров'я, знання, особистісні та колективні риси, здатність до продуктивної творчої праці, яка забезпечує сталий економічний розвиток і високу якість життя” [8].

Вище наведене спонукає задуматися про наслідки реформування вищої освіти і усвідомити високий ступінь відповідальності не лише органів державної влади, а й бізнесу та громадян за ті дії та заходи, які будуть проведені в рамках запланованих реформ.

Водночас, хочемо наголосити, що роль вищої освіти в умовах гібридної війни та необхідності підвищення обороноздатності країни

та зміцнення національної безпеки, зростає. Адже сьогодні лише “військова сила вже не є достатньою умовою для гарантування безпеки держави. Національна безпека нині тісно пов’язана з людським капіталом, а сила чи слабкість людського капіталу будь-якої країни визначаються станом системи освіти” [269].

В контексті зазначеного, варто згадати про світову тенденцію підвищення рівня освіти, що, як вже зазначалося вище, є притаманною і для України, та про значні диспропорції між попитом і пропозицією на українському [86; 245] та зарубіжних ринках праці [283]. Отже, як зазначає Мелані Волкер (Melanie Walker) “університети стають ефективним засобом росту економіки знань, не питаючи для чого потрібен такий ріст і яку користь він приносить” [291]. Вона також стверджує, що вища освіта сприймається перш за все як шлях до особистого просування або як засіб для досягнення економічної цілі.

Водночас вчена разом із Ліндою Іст (Linda East), Ребекою Стокес (Rebecca Stokes) все ж вважають, що “високоосвічена робоча сила, до якої відноситься велика кількість кваліфікованих випускників, надає суспільні вигоди суспільству в цілому, сприяючи таким чином економічному зростанню” [271].

Особлива роль освіти і освіченості в економічному зростанні – річ очевидна, оскільки суб’єктом економічного, технічного і будь-якого росту є людина, діяльність якої у великій мірі детермінується професійною підготовкою і загальною освіченістю. Остання особливо важлива в період розгортання науково-технічної революції.

Це особливо помітно в технологічно і економічно розвинутих країнах, освіта в яких набрала масових масштабів. Тут не тільки держава, але й кожний громадянин повинен дбати про належний рівень освіти, яка щораз стає об’єктивно-перманентною вимогою. Відсутність належної освіти стає на заваді отримати потрібну роботу, не кажучи вже про просування по соціальній драбині на вищі щаблі.

В сучасних умовах визначальна роль вищої освіти зумовлена стрімким розвитком та поширенням цифрових технологій, оскільки світова економіка потребує фахівців, які здатні максимально використовувати цифрові технології у своїй діяльності та управляти ними.

“Сьогодні успіх у глобальній конкурентній боротьбі між окремими підприємствами, регіонами, країнами залежить насамперед від здатності створювати нові знання й на їх основі розробляти нові технології, нові продукти, постійно задаватись новими питаннями і винаходити нетрадиційні шляхи їх розв’язання. Визначальна роль у створенні “трикутника знань” (освіта – наукові дослідження – інновації) належить університетам, які мають бути каталізаторами інноваційних процесів і в кінцевому результаті – генераторами благ і добробуту” [235, с. 7].

Водночас у таких умовах особливо актуальними стають питання соціального розвитку вищих навчальних закладів. Частково вони розглядались у працях [40; 108; 110], у яких було запропоновано методичні підходи щодо визначення ціни освітньої послуги з урахуванням кон’юнктури ринку, попиту і пропозиції на відповідному ринку послуг [40] та механізми вирішення окремих соціальних проблем (наприклад, підвищення оплати праці залежно від результатів діяльності в рамках надання платних послуг) [108]. Проте поширення глобалізаційних та інтеграційних процесів, що притаманні сучасному розвитку України потребують детальнішого дослідження цих питань уже під впливом нових викликів світового розвитку.

Тут варто згадати також про дослідження О. В. Левчук [99; 100], Н. В. Шевченко [257], О. М. Фудорова [253], Є. М. Борщука [24], І. С. Каленюк та О. В. Кукліна [227], в яких обґрунтовано роль вищої освіти у формуванні людського капіталу, становленні власної кар’єри та підвищення соціального статусу, а також у забезпеченні сталого розвитку.

Вплив освіти на національний дохід та перспективи підвищення конкурентоспроможності української вищої освіти знайшли своє відображення у наукових доробках Н. І. Верхоглядової [32; 33; 34].

В згаданих працях вчена пропонує нову парадигму системи управління якістю вищої освіти, що передбачає: “відмову від централізованого управління та надання більших прав вищим навчальним закладам; упровадження інноваційних форм та методів навчання; забезпечення державних стандартів підготовки студентів; професійна адаптація випускників” [33]. Спільно з Я. Я. Слабко, Ю. В. Лисенко, Н. І. Верхоглядовою запропонована методика оцінювання ефективності вищої освіти. Проте серед низки чинників, на основі яких можна визначити наскільки надані освітні послуги є якісними (на нашу думку, це основний показник результативності освітніх послуг), авторами обрано залежність приросту національного доходу від витрат на освіту.

Вважаємо, що такий підхід недостатньо повно відображає ефективність вищої освіти, оскільки у ньому не враховано такі чинники як працевлаштування за обраною спеціальністю, розмір заробітної плати, яку випускники отримують після працевлаштування та затрати на навчання одного студента.

В продовження вище наведеного, хочемо звернути увагу на дослідження Т. М. Боголіб [20; 21; 22], яка констатує, що результати вищої освіти відчутно впливають на макроекономічні показники (підвищення продуктивності праці та зростання ВВП). Розробивши структурно-функціональну модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти України, науковець в якості показників ефективності зазначеної сфери пропонує використовувати коефіцієнт працевлаштування випускників ВНЗ та ступінь упровадження у виробництво перспективних наукових розробок.

Вважаємо це цілком логічним, адже у сфері вищої освіти, крім освітньої, до основних видів діяльності відносять ще й наукову

складову. Також Т. М. Боголіб обґрунтовує доцільність фінансування вищої освіти відповідно до реальних потреб держави та з врахуванням взаємозв'язку між обсягами випуску фахівців та рівнем їхнього працевлаштування. Однак конкретних пропозицій щодо методики визначення потреб економіки у фахівцях відповідного профілю науковець не наводить. Відсутній також інструментарій прогнозування зазначених потреб на перспективу.

Ми, звичайно, не змогли в рамках цього дослідження, згадати про весь науковий доробок українських та зарубіжних авторів щодо ролі вищої освіти у соціально-економічному розвитку держави. Проте на основі аналізованих наукових праць можемо зробити висновок, що рівень якості системи вищої освіти і економічне зростання взаємопов'язані. Підвищення конкуренто-спроможності держави на світовому ринку неможливе без висококваліфікованих фахівців з якомога вищою здатністю швидко набувати нових компетентностей з врахуванням динамічного розвитку світової економіки та оперативно реагувати на сучасні виклики.

1.2 Особливості ринкових відносин у системі сучасної вищої освіти

Незадоволеність якістю освітніх послуг у сфері вищої освіти половини споживачів цих послуг (див. табл. 1.1) – це результат не лише суспільної трансформації, невідповідності освіти новим умовам, а й значно глибших процесів, притаманних сучасності в планетарних масштабах.

Згідно з теорією відомого американського соціолога О.Тофлера існує три хвилі цивілізації: аграрна, індустріальна та інформаційна. Освіта, досконало організована і якісна, необхідна умова для переходу й існування суспільства на вищому щаблі цивілізації – інформаційному [139]. Цю думку підтримує і О. П. Дзьобань, який

стверджує, що “основу соціальної динаміки в інформаційному суспільстві складуть не традиційні матеріальні, а інформаційні, інтелектуальні ресурси – знання, наука, організаційні чинники, інтелектуальні здібності людей, їх ініціатива, творчість” [49, с. 53].

Яскравим підтвердженням вище наведеного можуть слугувати результати аналізу рейтингу країн за індексом мережевої готовності (ІМГ) та індексом людського розвитку (ІЛР). На їх основі спостерігаємо очевидну закономірність: країни, які мають вищий рівень людського розвитку є найбільшою мірою готовими до впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у різні сфери життєдіяльності суспільства (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Рейтинг країн за індексом мережевої готовності та індексом людського розвитку

Країна	ІМГ позиція в рейтингу/кількість балів		ІЛР, позиція в рейтингу/значення індексу		Зміна позицій у рейтингу, одиниць 2016/2015	
	2012	2016	2012	2016	ІМГ	ІЛР
Сінгапур	2 / 5,86	1 / 6,0	6 / 0,920	5 / 0,925	-1	+2
Фінляндія	3 / 5,81	2 / 6,0	21 / 0,887	23 / 0,895	-1	+2
Швеція	1 / 5,94	3 / 5,8	11 / 0,904	14 / 0,913	+2	+3
Норвегія	7 / 5,59	4 / 5,8	1 / 0,942	1 / 0,949	-3	0
США	8 / 5,56	5 / 5,8	6 / 0,915	10 / 0,920	-3	+4
Нідерланди	6 / 5,60	6 / 5,8	5 / 0,922	7 / 0,924	0	+2
Швейцарія	5 / 5,61	7 / 5,8	2 / 0,934	2 / 0,939	+2	+1
Данія	4 / 5,70	11 / 5,6	4 / 0,924	5 / 0,925	+7	+1
Австралія	17 / 5,29	18 / 5,5	3 / 0,933	2 / 0,939	+1	-1
Грузія	88 / 3,60	58 / 4,3	72 / 0,755	70 / 0,769	-30	-2
Україна	75 / 3,85	64 / 4,2	79 / 0,744	84 / 0,743	-11	+5
Греція	59 / 3,99	70 / 4,1	29 / 0,860	29 / 0,866	+11	0
Молдова	78 / 3,78	71 / 3,7	113 / 0,686	107 / 0,699	-7	-6
Киргизія	115 / 3,13	95 / 3,7	125 / 0,647	120 / 0,664	+10	-5
Чад	139 / 2,2	138 / 2,55	184 / 0,387	186 / 0,396	+1	+2

Примітка: Складено авторами на основі [48; 275]

Отже, саме людина є головною рушійною силою для розвитку економіки і суспільства. І вищій освіті тут відведена роль основного чинника формування креативного, здатного оперативно і адекватно реагувати на виклики сучасності, компромісного і національно свідомого фахівця зі стратегічним мисленням.

Україна все більше інтегрується у світогосподарські зв'язки, де однією з провідних тенденцій є гуманізація соціально-економічних процесів, становлення цифрової ноосфери суспільства. В цих умовах розвиток вищої освіти є важливим показником не лише економіки, але й гармонізації системи “людина – суспільство”. На цьому у різні епохи наголошували видатні економісти, філософи. Скажімо, відомий філософ Конфуцій ще 2,5 тис. років тому сказав, що, якщо будете плани на рік – сійте зерно, на десять років – посадіть дерево, на сто років – дайте знання [107, с. 28].

Один із творців сінгапурського “економічного дива” Лі Куан Ю. стверджував, що “індустріальне суспільство для свого розвитку потребує не декількох талановитих людей, а високого рівня освіти всього населення” [101].

Перший у світі ліберальний реформатор Людвіг Едхард, батько так званого “німецького дива”, теж наполягав на вагомій ролі освіти у розвитку суспільства і держави та категорично виступав проти виключення освіти з економічних імперативів і потреб. За його задумами, освіта має бути включена в єдину конструкцію економічних реформ. Тому досі є надзвичайно актуальним твердження І. Лукінова про те, що “економічні реформи в державі повинні здійснюватися не заради самих реформ, а з метою збільшення доходів юридичних і фізичних осіб на рівні формування платоспроможної місткості внутрішнього ринку, яка покриває мінливі ринкові пропозиції” [122].

Сьогодні світова спільнота знаходиться на етапі кардинальної трансформації економічних систем та суспільних відносин. Стрімкий розвиток та поширення цифрових технологій не лише відкриває нові

можливості для розвитку держави та всіх сфер її економіки, а й створюють нові виклики. Серед них варто виділити також ті, які стосуються сфери вищої освіти, оскільки саме завдяки їй країна примножує людський капітал, що є передумовою розвитку цивілізації. Очевидним є те, що “індустріальне суспільство поступається місцем суспільству, заснованому на знаннях. Нова лінія поділу в світі пройде між тими, хто володіє знаннями і тими, в кого їх нема. Тому потрібно вчитися і стати частиною світу, заснованого на знаннях” [101].

Отже, основним викликом для сучасного суспільства є зростання потреби у високоосвічених фахівцях, які здатні постійно оновлювати свої навички і знання та вміють управляти цифровими технологіями, в тому числі здатних забезпечувати на високому професійному рівні захист інформаційних систем як державних так і недержавних інституцій.

На нашу думку, реакцією на цей виклик має стати: модернізація освітніх програм у напрямку більшої відповідності їх змісту сучасним вимогам ринку праці та “цифровізації” економіки, поглиблення інтеграції результатів вищої освіти і науки у виробництво та зменшення впливу негативних чинників (високий рівень корупції (у 2017 р. 130 місце в рейтингу країн світу за індексом сприйняття корупції), низька заробітна плата науково-педагогічних працівників, надмірна бюрократія освітнього процесу та інші).

Важливим у цьому процесі є реформування всієї системи підготовки кадрів, де чільне місце посідає формування дієвого інституту забезпечення якості вищої освіти. Без переходу від оцінювання освіти за кількісними показниками до якісних неможливий успішний вихід України з економічної кризи, формування соціально-орієнтованої цифрової економіки, а в подальшому також її ефективності. Зауважимо, що якісна освіта в Україні не видається можливою в умовах посилення міграції кращих українських дослідників та викладачів у напрямку інших країн, які здебільшого

покидають Україну через невідповідність оплати праці затраченим зусиллям та неможливістю реалізації власного потенціалу Розв'язати це завдання вкрай необхідно, бо втратити науковий потенціал – це означає втратити можливість оволодіти сучасною технологією, розвивати культуру та й усе суспільство. А вища школа, яка базується на світовому досвіді та національних традиціях українських дослідників і науковців здатна забезпечити країні відтворення та розвиток її інтелектуального потенціалу, а в кінцевому результаті й належне місце у світовій спільноті, але лише за умов визнання її як рівноправної, а зазвичай, пріоритетної сфери. Адже піднесення економіки і реформування освіти – це два взаємопов'язаних та взаємозумовлених процеси.

Наявність тісного зв'язку між соціальним статусом, доходами та рівнем освіти, від чого залежать і темпи економічного зростання, підтверджують дослідники різних країн, в тому числі і українські [45; 261; 266; 270; 284].

Керівництво більшості країн світу наголошує на вагомій ролі освіти не лише у економічному її вимірі, а й у безпековому. Зокрема, у щорічному посланні Президента України до парламенту вказується, що “у XXI ст. зростає значення якості людського капіталу та рівня освіти громадян для забезпечення обороноздатності й конкурентоспроможності держави. Освіта, наука і пов'язані з ними технології дедалі більше стають основами зростання продуктивності праці. Інвестиції приносять значно вищі результати за наявності в галузях висококваліфікованих працівників і сучасної технологічної бази. Четверта промислова революція засвідчує справедливність перевіреної історією істини: суверенітет держави та її міжнародний авторитет неможливі без розвинутих освіти й науки” [8].

Сьогодні вищим закладам освіти України доводиться працювати в нових соціально-економічних умовах, характерними рисами яких є:

- збільшення конкуренції на ринку освітніх послуг;

- погіршення демографічної ситуації в Україні;
- посилення освітніх міграційних потоків з України;
- зниження престижу праці науково-педагогічних працівників, що негативно впливає на якість освітніх послуг;
- поява неформальної освіти та визнання її роботодавцями;
- низький рівень бюджетного фінансування ВНЗ державної та комунальної форм власності з одночасними обмеженнями щодо порядку використання не лише коштів, отриманих з Державного або місцевих бюджетів, а й власних надходжень (їх теж, згідно з положеннями Бюджетного кодексу України, відносять до бюджетних коштів).

Ці умови слід враховувати під час розробки політики ВНЗ щодо надання відповідної освітньої послуги, оскільки вона залишається основним продуктом їхньої діяльності.

Послуги у сфері освітньої діяльності є наслідком праці, яка спрямована на споживання. Ці види праці, з одного боку, збільшують частку духовних споживацьких благ у суспільстві, а з іншого – вони самі є об'єктом споживання, однак не можуть бути використані з метою розширення виробництва.

Освітні, як і інші послуги, мають певні характеристики, які є відмінними від інших товарів. За твердженням Ф. Котлера [91], основними є чотири: *неоссяжність; невіддільність від джерела; непостійність якості; незбережуваність.*

Неоссяжність як характеристика освітньої послуги, полягає в неможливості її повноцінного використання, усвідомлення всього обсягу компетентностей, що споживач набуває в процесі її надання, аж до моменту придбання зазначеної послуги в повному обсязі (отримання диплома, сертифіката чи іншого відповідного документа).

Невіддільність освітньої послуги від свого джерела проявляється в тому, що вона надається за безпосередньої участі науково-педагогічного працівника або якого-небудь технічного засобу за

заданою програмою, або інформаційного засобу (підручника, навчального посібника тощо).

Непостійність якості освітньої послуги визначається неоднаковим рівнем нагромадженого науково-освітнього потенціалу конкретного вищого навчального закладу та його нестабільністю і залежністю від багатьох економічних, політичних та соціальних чинників.

Незбережуваність освітньої послуги означає, що з неї неможливо сформувати товарні запаси задля збереження її в очікуванні попиту. Водночас технічні та інформаційні ресурси забезпечення освітнього процесу, які є джерелами надання освітньої послуги можуть зберігати необхідну інформацію протягом тривалого періоду. Окрім зазначеного, “незбережуваність освітньої послуги зумовлена здатністю людини забувати отримані знання, а також моральним застаріванням знань з деяких навчальних дисциплін на фоні постійного науковотехнічного розвитку” [52, с. 42].

Отже, знання потребують постійного оновлення, що сприяє популяризації такого явища, як освіта протягом усього життя.

Освітнім послугам притаманна й така особливість, як збіжність процесу надання послуги з її кінцевим результатом, тобто корисним ефектом. За таких умов ефект до моменту її повного споживання неосяжний і це викликає труднощі в кількісному вимірі освітньої послуги та показників її якості. Проте це не означає, що освітня послуга не має своїх споживчих особливостей [223].

Дослідники проблематики вищої школи серед специфічних особливостей освітньої послуги в різних інтерпретаціях виділяють ще такі:

- залежність кінцевого результату від участі та таланту здобувача освіти [64; 68; 71];
- залежність якості освітньої послуги від місця надання та від місця проживання здобувачів освіти [64; 68; 71; 72];

- дискретна періодичність надання послуг або сезонність [64; 71; 72];
- отримання доступу до освітньої послуги на основі конкурсного відбору [64; 68; 71];
- обов'язковість ліцензування освітньої послуги [64; 71; 73] та інші.

Для кращого розуміння природи освітніх послуг наведемо її визначення, відповідно до якого вона розуміється нами як обсяг навчальної та наукової інформації, що передається громадянину у вигляді суми знань загальноосвітнього і специфічного характеру й практичних навичок для подальшого застосування. З цього визначення виходить, що громадянин як споживач отримує чисто суспільне благо. Водночас кожен споживач освітніх послуг отримує і чисте особисте благо, оскільки в результаті застосування отриманих навичок, вмій та знань, він отримує певну винагороду, приносячи при цьому користь індивідуальному покупцеві.

Виходячи з вище наведеного, приєднуємося до позиції, що освітні послуги ВНЗ належать до змішаних суспільних благ, маючи при цьому особливості як чистого суспільного блага, так і особистого суспільного блага [128, с. 66]. Зокрема, від споживання освітніх послуг мають місце як ефекти для окремої особистості у вигляді збільшення “людського капіталу” і внаслідок цього росту її доходів, так і вигоди суспільству в цілому у вигляді зниження злочинності, підвищення рівня кваліфікації, культури і політичної активності всього населення. Отже ще однією особливістю освітніх послуг є їхня приналежність до змішаних суспільних благ.

Отримання одночасного ефекту від споживання освітньої послуги державою і людиною передбачає і формування попиту як з боку держави, так і з боку громадянина. Попит держави виражається в державному замовленні на підготовку фахівців, а попит громадян – у бажанні навчатися і здобути вищу освіту за обраною спеціальністю.

Загальна потреба в отриманні вищої освіти об'єднує в собі декілька завдань, які полягають у відтворенні соціального статусу, відтворенні якості робочої сили, і в результаті – продукування робочої сили більш високого порядку. В цьому проявляється суспільна корисність послуг сфери вищої освіти, яка може з успіхом конкурувати з корисністю низки матеріальних предметів споживання.

Послуги освіти, як і інші нематеріальні продукти, суттєво відрізняються від багатьох матеріальних продуктів, що впливає на їх рух як товару і певною мірою впливає на дію економічних відносин в освіті, тобто звужує сферу ринкових відносин.

Такі особливості зумовлені наступними обставинами:

по-перше, процесами виробництва (передача та споживання послуг освіти поєднані в часі, тобто здійснюються одночасно). Це виключає можливість нагромадження освітніх послуг або в виробника, або у споживача наступну перепродажу цих послуг, що можливе відносно матеріальних продуктів;

по-друге власником освітніх послуг є їх виробник. В результаті купівлі-продажу послуг освіти їх власник змінюється специфічно, так як продавець (виробник) послуг освіти в результаті купівлі-продажу втрачає право власності на них, але покупець (споживач) такого права не набуває. Він споживає послуги освіти в той момент. Коли вони виробляються і передаються;

по-третє, через глобальність завдань, поставлених перед системою освіти, що пов'язані з цілеспрямованим процесом навчання в інтересах особистості і суспільства, зміною робочої сили, держава зберігає провідну роль в освіті [279].

Отже, державний вплив також обмежує сферу ринкових відносин в освіті. Такий процес характерний для всіх економічно розвинених країн – в них держава обов'язково регулює діяльність системи освіти.

Роль вищого закладу освіти неправомірно зводити лише до якісного перетворення робочої сили як специфічного товару, так як не

об'єктивно обмежувати роль людини і зводити її до поняття “носія” робочої сили. Окремий індивід є суб'єктом не лише виробничого процесу, а значить є учасником економічних відносин в цілому. Звідси напрошується висновок про досить вагомий вплив сфери вищої освіти на життя суспільства, адже у вищому закладі освіти йде процес формування особистості, індивідуальної та суспільної свідомості.

Таким чином, мова йде про цілісність теоретичної, методологічної, технологічної підготовки, розвиток високих творчих кондицій, професійної мобільності спеціаліста та формування інтелектуально розвинутої особистості. Єдиним обмеженням можливості задоволення всіх вище перерахованих матеріальних та духовних потреб виступають економічні ресурси.

Важливість проблеми збільшення і ефективного використання цих ресурсів визначається зв'язком між кількістю спожитих (але завжди обмежених) ресурсів, необхідних для виробництва будь-якого продукту (в даному випадку – послуг освіти), і отриманими в ході цього процесу результатами (в якісному та кількісному вимірі).

Водночас необхідно зауважити, що визначити кінцевий результат діяльності ВНЗ досить важко. Через специфіку вищої школи її кінцеві результати втілюються в зміну якісних властивостей індивідуума. Вони носять комплексний характер і відображають тісний взаємозв'язок результатів праці працівників навчального закладу з впливом інших чинників, не пов'язаних з ефективністю функціонування вузу. Ці обставини роблять практично неможливою кількісно точну оцінку кінцевих результатів вищої школи.

Загальновідомим є те, що суспільство, розвиваючись циклічно, все ж таки намагається компенсувати періодичну циклічну нестабільність загальним економічним зростанням. Загалом, економічне зростання безпосередньо пов'язане із зростанням рівня життя, що визначається збільшенням ВВП. З іншого боку, зростання реального продукту дозволяє значною мірою мінімізувати витрати,

тобто задовольняти потреби з мінімумом витрат, що має першочергове значення при вирішенні проблеми обмеженості ресурсів.

В міжнародній практиці до чинників, які пов'язані з фізичною можливістю зростання виробництва, а значить економіки в цілому, відносяться такі: 1) кількість і якість природних ресурсів; 2) кількість і якість трудових ресурсів; 3) обсяг основного капіталу; 4) технології.

Щодо чинника основного капіталу, то він трактується по різному. Так, освіта індивідуума розглядається як виробництво основного капіталу.

У сучасній теорії економіки загальновідомою є концепція, згідно з котрою сформований і розвинений у результаті інвестицій і нагромаджений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в певній сфері економічної діяльності, сприяє підвищенню продуктивності праці і завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу, розглядається як людський капітал [56, с. 280]. Головна особливість людського капіталу полягає в неможливості відокремлення його від особи – носія.

Порівняно з рештою форм капіталу людський капітал найменш ліквідний, його не просто перетворити в інші види капіталу, а ризик, пов'язаний з вкладенням в нього, практично неможливо застрахувати, тому в процесі забезпечення суспільству обсягу інвестицій для формування людського капіталу ринкові механізми не спрацьовують [138].

Варто зазначити, що інвестиції в людський капітал впливають на дві економічні категорії: *сферу споживання* та *факторну пропозицію*, поліпшуючи економічну ситуацію на двох рівнях:

- 1) мікро: індивідів, що інвестують;
- 2) макро: через вплив на пропозицію праці – добробуту нації.

Макроекономічні ефекти інвестицій у людський капітал виявляються у: розподілі доходів; економічному зростанні; міжнародних економічних стосунках: вплив через зміну факторної пропозиції на порівняльну перевагу країни в міжнародній торгівлі (синтезу теореми Хекшера-Оліна-Самуельсона та теорії людського капіталу) [98].

Зростання і переорієнтація інвестицій у пріоритети освіти ХХІ століття значною мірою визначають темпи і напрямки реформ, соціально-економічного поступу України, її інтеграції у європейське і світове співтовариство.

На наш погляд, визначальним елементом в економічних взаємовідносинах, що складаються в сфері вищої освіти, як і раніше залишаються відносини виробництва. Специфіка лише в тому, що результатом діяльності ВНЗ виступають не лише матеріальні речі, але і послуги нематеріального характеру. І якщо мова йде про освіту і освітній процес у ВНЗ, то результатом його діяльності є, зокрема, освітні послуги.

Отже, щоб здійснити процес споживання послуг освіти, їх необхідно виробити. Головна особливість полягає в тому, що освітні послуги як продукт діяльності вузу споживаються вже в самому процесі їх виробництва. При цьому витрати на виробництво цих послуг є об'єктивно необхідними і тому вимагають втручання держави у процес регулювання вищої освіти.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

2.1 Теоретичні аспекти дослідження розвитку вищої освіти та її державного регулювання

Зменшення кількості студентів через демографічну кризу та привабливіші умови вступу та навчання у ВНЗ інших країн, зростання конкуренції через перенасиченість ринку освітніми закладами, низька оплата праці науково-педагогічного персоналу на фоні збільшення вимог щодо кількісних показників їхньої роботи, постійне недофінансування вищої освіти та недостатньо дієві заходи, здійснені в рамках державного регулювання цієї сфери призвели до погіршення якості освітніх послуг та зниження престижності здобуття вищої освіти. Все це зумовлює необхідність перегляду існуючих та пошуку нових методів державного регулювання цією сферою та інших, принципово нових підходів до управління фінансовими та іншими ресурсами безпосередньо у вищих навчальних закладах.

Зокрема, “повинен бути зроблений наголос не стільки на кількості, скільки на якості підготовки фахівців, яка б відповідала як поточним, так і перспективним потребам наукового та економічного розвитку. При цьому, молоді фахівці – випускники середніх і вищих навчальних закладів – повинні значно більше, ніж їх попередники, бути готовими до роботи в умовах ринкових відносин, до можливих змін кон’юнктури ринку, до постійного підвищення кваліфікації для збереження своєї конкурентоспроможності на цьому ринку” [108, с. 17].

У процесі реформування вищої освіти слід враховувати, що соціальний характер відносин у сфері вищої освіти і постійно зростаюча залежність ВНЗ від економічних чинників вимагають формування відповідної ринковим умовам державної освітньої

політики та застосування тих методів державного регулювання, які б спрямовували зусилля вищої освіти на підвищення якості її послуг та конкурентоспроможності.

На необхідності реформування вищої освіти вказують і західні дослідники. Вони стверджують, що “вища освіта потребує глибокої, радикальної і термінової трансформації” [53, с. 152]. Також вчені вказують й на те, що “моделі вищої освіти, які отримали широке розповсюдження у другій половині ХХ ст., більше не працюють” [53, с. 153].

Водночас, основними чинниками економічного зростання, як уже зазначалося у розділі 1, є якість людського капіталу (трудових ресурсів) і вміння держави його використовувати. А найважливішою складовою людського капіталу є якісна освіта, яка забезпечує підготовку конкурентоспроможного фахівця, і це, в свою чергу, стане поштовхом до стійкого розвитку країни [83, с. 86].

Варто зазначити, що практично у всіх дослідженнях проблематики вищої школи вказується на незбалансованість попиту і пропозиції на ринку праці через необґрунтовано завищені ліцензійні обсяги на підготовку фахівців, якими цей ринок перенасичений і відсутність достатньої кількості пропозицій підготовки фахівців, з боку вищих навчальних закладів, за спеціальностями, які є найбільш затребуваними. Так Н. В. Мосьпан стверджує, що “вітчизняний ринок освітніх послуг не може повністю задовольнити попит у кваліфікованих кадрах та оперативно реагувати на зміни, що відбуваються на ринку праці” і констатує, що “існуючий механізм взаємодії вищої освіти та ринку праці є неефективним” [134, с. 151].

Узагальнюючи результати досліджень у сфері вищої освіти, Н. В. Мосьпан пропонує низку заходів, серед яких: розробка концепції взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці; удосконалення системи моніторингу та процесу прогнозування потреб ринку праці; забезпечення участі зацікавлених партнерів, в тому числі і

роботодавців, у вирішенні проблем вищої школи, а саме: у розробленні освітніх стандартів, узгоджених з сучасними кваліфікаційними потребами та інші. Проте автор не наводить механізму реалізації цих заходів.

Незрозумілою є пропозиція науковця щодо “об’єднання зусиль Міністерства освіти і науки, Міністерства економічного розвитку та торгівлі, Міністерства соціальної політики, галузевих міністерств, роботодавців і навчальних закладів на принципах розробки політики пріоритетів надання роботодавцям можливості ефективніше виконувати свою роль у системі економічних відносин” [134, с. 150].

А. В. Карпенко та Д. М. Юртаєв також пропонують “посилити практичну спрямованість освіти на основі залучення роботодавців до тіснішої взаємодії з ВНЗ, створити структури, що мають відповідати за моніторинг і стратегічне прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці, запровадити більшу відкритість ВНЗ і конкуренцію за фінансування, зокрема грантове” [74]. Проте науковці те ж не вказують конкретних інструментів для реалізації пропонованих заходів.

Водночас, Т. М. Боголіб [20; 21; 22] приділила значну увагу таким методам державного регулювання вищою освітою, як кредитування та оподаткування, також розробила методичні підходи щодо визначення плати за навчальні послуги. Проте з часу проведення дослідження відбулись певні зміни в реальному житті та законодавчому полі, що вплинуло на використання зазначених методів. Зокрема, через обмеженість бюджетних ресурсів у 2014 – 2016 рр. кошти на пільгове кредитування для здобуття вищої освіти кошти не були передбачені у державному бюджеті. Податковим кодексом також була внесена низка змін. Детальніший аналіз цих процесів наведено у п. 3.2.

Багато уваги у наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників приділяється одному з найважливіших для

функціонування і розвитку вищої освіти методу державного регулювання – бюджетному фінансуванню. Серед українських вчених цій проблематиці присвячені дослідження Т. М. Боголіб [14; 15; 16; 17], М. П. Денисенко та С. В. Браус [34], Т. М. Котенко [56; 57], Д. В. Петрашенко [89], І. О. Тарасенко [128], Н. В. Ушенко [133; 134; 135], а також наші праці [107; 111; 112; 113; 115; 116; 120; 214; 224] та публікації інших вчених і практиків. Практично всі автори вказують на низький рівень фінансування та неефективність витрачання бюджетних коштів у сфері вищої освіти. За кордоном означена проблематика висвітлена в працях Е. Пенцової (E. Pentsova) [276]; Т. М. Рейнда (Trey Miller Rand) [278], К. Мяо (Miao K.) [272]. Останній пропонує в якості одного з критеріїв визначення розміру державного фінансування використовувати оцінки студентів щодо якості їхнього навчання [272, с. 16]. Також дослідник наголошує на необхідності розробки спеціальних програм (включаючи можливість проведення соціологічних опитувань), за допомогою яких можна буде визначити потребу в робочій силі для різних сфер економіки.

Серед пропозицій українських вчених є пропозиції щодо збільшення бюджетного фінансування вищої освіти без визначених критеріїв. Зокрема, наголошуючи на тому, що інвестиції в освіту є найвигіднішими для забезпечення економічного розвитку, Н. В. Ушенко пропонує “усунути структурні диспропорції у підготовці кадрів, збільшивши частку спеціальностей, які забезпечують науково-технічний та інноваційний розвиток і користуються попитом на ринку праці” [249, с. 886]. Проте не вказано за рахунок яких додаткових джерел можна збільшити фінансування витрат на вищу освіту та яку використовувати методіку для визначення вказаних спеціальностей.

Дослідженню принципів управління стійкістю системи фінансування ВНЗ присвячені праці Ю. В. Волинчук [37; 38]. На підставі аналізу поведінки фазового вектора обсягу та періоду використання фінансових ресурсів автором розроблено концептуальні

підходи щодо оптимізації мережі ВНЗ державної форми власності на основі їх укрупнення за регіональною ознакою з прогнозуванням можливих перешкод та наслідків цього процесу. Для здійснення прогнозування Ю. В. Волинчук пропонує використовувати низку моделей, а саме: загальну математичну модель динаміки фінансування ВНЗ; моделі: темпів руху фінансових ресурсів на основі теорії згасаючих коливань; прогнозування динаміки обсягів фінансування та визначення стану стійкості системи фінансового забезпечення ВНЗ.

Важливе значення у процесі управління вищою освітою займає фінансовий механізм, теоретичні та прикладні аспекти якого детально розглянуті у комплексному дослідженні М. В. Дмитришин. Науковцем обґрунтовано застосування для аналізу фінансового механізму вищого навчального закладу нейронечітких технологій, які позбавлені багатьох недоліків, притаманних класичним підходам і методам моделювання [51, с. 130–148]. В розробленій М. В. Дмитришин нейронечіткій моделі оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму вищого навчального закладу весь набір чинників розподілений між узагальненими групами показників (показники групи економічності, продуктивності та результативності за зовнішньою і внутрішньою ознакою) і тому така модель “дозволяє цілеспрямовано здійснювати детальний аналіз вкладу кожного з показників в загальну ефективність фінансового механізму ВНЗ” [51, с. 183].

І. М. Вахович та Ю. В. Каракулько [29; 30] зосередили свої наукові пошуки на дослідженні механізму фінансового забезпечення вищої освіти в умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки. Авторами розроблено антикризовий інструментарій фінансового регулювання вищої освіти з виділенням фінансових, кредитних, податкових та організаційних важелів. Проте, пропоновані методи регулювання орієнтовані переважно на діяльність самих ВНЗ а не вищої освіти як системи.

Пропозиції щодо регіоналізації вищої освіти як важливого напрямку оптимізації керування цією сферою знайшли своє відображення у роботах М. В. Бірюкової [18] та П. О. Куделя [96]. Правове регулювання вищої освіти висвітлено у [141; 233; 242], проблеми аграрної освіти у [88; 149].

В рамках досліджуваної нами проблематики особливої уваги заслуговує робота М. Ю. Авксентева. Аналізуючи стан вищої освіти автор зазначає: “На жаль, чинна в Україні система вищої освіти поки що характеризується інертністю та відсталістю, відірваністю від реальних потреб ринку праці, невідповідністю запитам соціально-економічного розвитку суспільства” [3, с. 5]. Виходячи з цього він пропонує власне бачення розв’язання проблем, акцентуючи увагу на питаннях планування розвитку досліджуваної сфери. Зокрема, М. Ю. Авксентевим розроблено концепцію цього процесу, яка дозволила йому “сформуванню комплекс підходів і методів для зниження витрат та підвищення віддачі від управління кваліфікованими трудовими ресурсами держави з урахуванням змін тенденцій на ринку праці” [2, с. 295]. Проте запропонована автором модель оптимізації формування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою потребує уточнення, якими саме методами планується здійснювати пошук оптимального рішення.

Тематиці державного регулювання вищої освіти присвячена і праця І. І. Пасінович. Основним результатом її дослідження є “розробка інтегрального показника рівня розвитку ВНЗ на основі використання кластерного (багатовимірного) аналізу та побудова рейтингу ВНЗ різного відомчого підпорядкування і форм власності” [148, с. 5]. За твердженням автора “введення такого показника в практику державного управління дасть можливість здійснювати моніторинг щодо стану і динаміки розвитку державних і приватних ВНЗ та обґрунтовувати рішення в сфері регуляторної освітньої політики” [148, с. 5–6]. Проте автор більше зосередилася на

регулюванні підприємницької діяльності ВНЗ, і комплексно не розглядала методи та інструменти державного регулювання вищої освіти.

Вважаємо, що такий підхід є не зовсім виправданим, оскільки вища освіта є стратегічним ресурсом розвитку держави і суспільства, а право на її доступність для всіх громадян передбачено Конституцією України. Саме тому держава має відігравати координуючу роль у створенні належних умов для розвитку вищої освіти, використовуючи різні методи та підходи, а не обмежуватись створенням умов для підприємницької діяльності ВНЗ.

Розуміння державою своєї ролі у розвитку вищої освіти відображено у багатьох стратегічних документах. Зокрема, у Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020” серед запланованих 62 реформ передбачена і реформа освіти.

На важливій ролі освіти у розвитку держави щорічно у своїх Посланнях до Верховної Ради України наголошує і Президент України. Так у Посланні 2015 року вказується, що “освіта є одним з головних чинників зростання якості людського капіталу, генератором нових ідей, запорукою динамічного розвитку економіки і суспільства в цілому. Щоб українська освіта по-справжньому ефективно виконувала ці важливі завдання, необхідне її оновлення з урахуванням актуальних світових тенденцій розвитку освіти в широкому соціально-економічному контексті” [9, с. 353–354] .

У 2016 р. Президент України зазначав, що “...конкурентоспроможність та успішність держав у сучасному світі дедалі більше визначаються розвитком людського капіталу, для якого освіта має вирішальне значення. Стратегічний пріоритет розбудови в Україні сучасної освітньої системи є магістральним шляхом втілення принципів найвищої соціальної цінності людини, реалізації права особистості на вільний розвиток. Це уможливить забезпечення динамічного розвитку українського суспільства, реалізацію

модернізаційних стратегій, підвищення добробуту громадян, зміцнення безпеки держави” [10, с. 224].

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки вказано на такі стратегічні завдання реформування освіти, як відродження національної системи освіти, яка відіграє ключову роль у вихованні громадян держави, формуванні освічених творчих, креативних особистостей; виведення освіти на Україні на рівень розвинених країн [196].

На інноваційній освітній діяльності наголошує також І. Смирнова. Вона зазначає, що саме така діяльність у нинішніх умовах повинна стати “основним напрямом реалізації модернізаційних реформ в освіті і важливим фактором переходу до моделі інноваційного розвитку України загалом. Інноваційність в освіті передбачає не лише розвиток творчого потенціалу викладацького складу, а й зміни способів діяльності, стилів мислення усіх учасників освітнього процесу” [239, с. 46].

Передумовами розвитку професійної освіти вищої школи на інноваційній основі на думку Л. А. Янковської та Р. М. Захарчин є:

“1. Новий технологічний уклад, який формується в умовах сьогодення, має гуманітарний характер. Освіта за величиною й економічною значущістю після охорони здоров’я стає головним носієм економічного попиту.

2. Інтелектуалізація суспільства, яка об’єктивно зміщує акценти у ресурсному потенціалі розвитку і, відповідно до принципів розвитку, визнає пріоритетним ресурсом інтелектуальний капітал.

3. Цінності, які визначатимуть економічну поведінку, зароджуються і розвиваються в освітянському середовищі.

4. Посилення тенденцій глобальної мобільності.

5. Чинник перехідного процесу, в якому перебуває сучасний світ.

6. Активізація соціокультурологічних тенденцій і надмірна політизація економічних відносин.

7. Чинник методологічного характеру – синтез соціогуманістичного, людського й технократичного, що стимулює появу якісно нових парадигм розвитку суспільства, наукових підходів до оцінювання процесів соціально-економічного життя, а відтак зумовлює необхідність пошуку відповідних технологій і практик вивчення порядку світобудови.

8. Модернізація суспільного життя в усіх його проявах, яка приводить до відходу від законів традиційної рівноваги і спонукає до багатовекторності та плюралізму в усіх його проявах, зростання попиту на диференціацію освіти.

9. Формування нових моделей менеджменту в системі інтеграції освіти, науки й виробництва, що уможливорює створення інноваційного простору на основі освітньої та наукової співпраці” [260, с. 229–231].

Дієве реформування вищої освіти в Україні може принести додаткові фінансові надходження в бюджет держави, закласти підґрунтя для сприятливого інвестиційного клімату для іноземних інвесторів [137, с. 20]. Тому децентралізація галузі освіти, яка розпочалася з уведенням в дію Закону “Про вищу освіту”, розширює автономію університетів, надаючи їм можливість самостійно здійснювати навчальну, наукову, виховну діяльність та нести відповідальність за рівень підготовки фахівців [137, с. 20]. Реалізувати на практиці дію положень вище згаданого закону є можливим за умови створення державою належних умов для надавачів освітніх послуг, а не завдяки здійсненню безпосереднього управління цією сферою з боку держави.

Необхідність державного регулювання вищої освіти посилюється наявністю недосконалостей ринку в цій галузі. Вищій освіті як специфічній галузі соціальних послуг притаманні всі найбільш відомі ознаки ринку: суспільні блага, зовнішні ефекти, неповна і асиметрична інформація, обмежена конкуренція [252]. Поряд зі зазначеними

основними ознаками ринку їй властиві й специфічні риси самих освітніх послуг, які ми описували у п. 1.2.

Подібні явища, окрім приналежності освітніх послуг до змішаних суспільних благ (до них належать також національна оборона, пожежна, екологічна і епідеміологічна безпека та інші) не мають аналогів в інших сферах діяльності. Тому механізм державного регулювання вищої освіти має враховувати вище наведені обставини і ніяким чином не повинен обмежуватися відомими практиками адміністративного управління.

Таким чином, враховуючи вище наведені риси ринку і самої освітньої сфери, а також особливості ринкових відносин у цій сфері, що висвітлено у [223], можна зробити висновок, що “для ринкових відносин в освітній сфері характерне формування їх на принципах ринкової конкуренції з присутністю державного регулювання” [223, с. 481].

Слід зазначити, що в сучасній науці, вивчаючи проблематику і перспективи розвитку вищої освіти, а також особливості її регулювання і управління з боку держави, використовують широкий арсенал різноманітних методів, принципів і підходів. Так, аналізуючи сучасну ситуацію у вищій освіті з точки зору організації державного управління і нормативно-правового забезпечення її діяльності, В. Огаренко [140] зазначає, що вплив держави на систему вищої освіти загалом відповідає загальним тенденціям державного регулювання ринкової економіки. Проте вищі навчальні заклади – некомерційні організації, отже державне регулювання їх діяльності повинне здійснюватися з врахуванням специфіки надання освітніх послуг.

Важливим аспектом ефективного функціонування механізму державного регулювання розвитку вищої освіти є добре розроблений і чітко сформульований понятійно–категоріальний апарат у цій сфері. Зокрема, під час розгляду теоретико-методологічних питань вбачається необхідним визначити співвідношення понять “державного

управління” і “державного регулювання” в контексті застосування їх методів для розвитку сфери вищої освіти.

Варто зазначити, що серед представників загальної теорії державного управління існують різні погляди щодо зазначених понять. Так, ще у 2002 р. В. Авер'янов [1] вказував на відсутність загально визнаного поняття “державне управління”. Як різновид соціального управління його розглядав В. Цветков [255]. Г. Атаманчук [14] припускає доцільність визначення управління через термін “вплив”.

Практично так само визначає державне управління і В. Крижко. Під цим поняттям вчений пропонує розуміти “цілеспрямований організаційний та регулюючий вплив держави на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина з метою досягнення цілей та реалізації функцій держави, відображених у Конституції та законодавчих актах, шляхом запровадження державної політики, виробленої політичною системою та законодавчо закріпленої, через діяльність органів державної влади, наділених необхідною компетенцією” [94, с. 79].

Видатний німецький учений М. Вебер визначив державне управління як конкретний вид діяльності щодо здійснення державної влади, який має функціональну та компетенційну специфіку, що відрізняє її від інших видів та форм реалізації державної влади [41, с. 642].

Точніше тлумачення зазначеного терміну, на нашу думку, подають представники сучасної наукової школи державного управління В. Бакуменко та Ю. Ковбасюк, які стверджують, що діяльність держави (органів державної влади), спрямована на створення умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами [58, с. 157]. Вчені також зазначають, що основним завданням управлінської діяльності держави

є забезпечення досягнення поставлених цілей, а змістом є дії щодо їх досягнення.

Представники юридичних наук традиційно роблять акцент на первинності державного управління. Державне регулювання вони розглядають як одну з функцій, як елемент управлінської діяльності. Крім регулювання, серед функцій державного управління виділяють ще прогнозування, організацію, координацію, облік, та контроль [6, с. 126]. Водночас, О. Якименко вважає, що державне регулювання охоплює порівняно з управлінням ширшу сферу організаційної діяльності [259, с. 55].

Основною підставою для державного втручання в економіку, як зазначають В. Бакуменко та Ю. Ковбасюк, є ситуація, коли не спрацьовує ринковий механізм або виявляються його суттєві недоліки, що перешкоджає досягненню зазначених цілей [58, с. 153]. Вчені під державним регулюванням розуміють вплив держави на економічну систему, спрямований на досягнення цілей її економічної політики в умовах ринкової економіки. Вони зазначають, що порівняно з адміністративно-командною системою управління мета і функції державного регулювання змінюються.

До базових функцій державного регулювання освітньої діяльності, які не можуть бути виконані за допомогою ринкових важелів, можна віднести: визначення стратегічних пріоритетів і тактичних цілей; дотримання соціальних цінностей; створення правових основ функціонування ринку освітніх послуг; гарантування високої якості освітніх послуг [73, с. 52–53].

Державне регулювання передбачає можливість альтернативної поведінки об'єктів регулювання. Натомість державне управління означає цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкти управління. Вважаємо, що державне регулювання може бути як функцією державного управління так і використовуватися як окремий метод впливу на конкретну сферу національної економіки.

Ще у 2001 р. Ю. А. Тихомиров зазначав, що зміст діяльності держави як універсального управляючого суб'єкта змінилася з точки зору термінології досить несуттєво, однак змінився ступінь присутності, втручання: саме державне регулювання стає переважаючою формою впливу на різні сектори економіки [247, с. 308]. Тобто більшу користь отримає конкретний споживач освітніх послуг, суспільство в цілому та держава у разі державного регулювання, а не державного управління цією сферою. Такий висновок зроблено на основі аналізу чинних нормативно-правових актів та результатів досліджень означеної проблематики. Зокрема, враховуючи те, що “метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству...” [200], держава повинна не розробляти чіткі вказівки що?, коли? і як робити?, а створити умови, котрі б сприяли максимальним проявам творчості і креативності людини, генерування нею ідей щодо удосконалення того чи іншого процесу, впровадженню інновацій тощо. Також слід враховувати, що “освіта сьогодні є такою ж сферою ринкових відносин, як і промисловість, будівництво, фінансово-кредитна та інші системи” [26, с. 31] і потребує більшої автономії для можливості швидкого реагування на нові виклики, зумовлені глобалізацією, євроінтеграційними процесами та надто низьким, порівняно з іншими країнами ЄС, добробутом населення.

Характеризуючи сучасний стан управління вищою освітою погоджуємось з думкою А. Б. Почвонюк, який вважає, що “методи класичного управління не підходять для розв'язання сучасних проблем вищої освіти; усе різноманіття проблем є наслідком застарілого

управління вищою освітою та неповного уявлення її ролі, можливостей і специфіки” [155, с. 31].

Виходячи з вище наведеного, вважаємо, що в умовах сьогодення держава повинна виступати соціальним партнером всіх інших суб'єктів сфери вищої освіти, створивши такі умови для їх функціонування, які б сприяли задоволенню інтересів як індивіда, так і вищих навчальних закладів, роботодавців, суспільства і держави.

Варто зазначити що ця ідея не є новою. Її було зафіксовано у 1998 р. у Всесвітній декларації про вищу освіту для XXI століття. Зокрема, у цьому документі зазначалось: “Потужну силу керування перетвореннями закладено в партнерстві та зв'язках між зацікавленими сторонами – особами, відповідальними за розробку політики на національному й інституційному рівнях, викладацьким складом та іншими співробітниками, дослідниками і студентами. Ключова роль у цьому процесі належить також неурядовим організаціям. Таким чином партнерство на основі спільних інтересів, взаємної поваги і довіри має бути основним методом оновлення вищої освіти” [39, с. 17].

При цьому роль держави як однієї зі сторін соціального партнерства є надзвичайно важливою і полягає у створенні ефективного механізму державного регулювання вищої освіти з таким набором методів, інструментів та важелів, який забезпечить академічні свободи та мобільність учасникам освітнього процесу.

Презентуючи результати свого дослідження, В. Шилова [258] наголошує, що необхідність державного регулювання ринку освітніх послуг, обґрунтована в сучасній науковій літературі двома концепціями:

1. концепцією мериторних благ (Р. Масгрейв), відповідно до якої освітні послуги – є блага, щодо яких у суспільства є особливі нормативні думки (позитивні, або негативні), причому ці думки не можуть бути в повному обсязі виявлені ринком;

2) теорією суспільного сектора, яка розглядає сферу освіти з погляду особливостей виробництва освітніх послуг, які й зумовлюють необхідність державного втручання [258, с. 30].

На необхідності державного регулювання системи освіти наголошує і С. Г. Климко. Дослідниця обґрунтовує здійснення такого регулювання через оптимізацію платних та безоплатних послуг [79]. Також вона пропонує розробити кількісні та якісні параметри, на основі яких можливо здійснювати нормування бюджетних коштів на вищу освіту; ліквідувати дисбаланс у підготовці кадрів через збільшення частки спеціальностей, які визначають поступ науково-технічного розвитку. Проте, практичного інструментарію реалізації зазначених пропозицій дослідниця не наводить.

Необхідність державного регулювання вищої освіти зумовлена і функціями держави. Реалізуючи соціокультурну функцію, державні органи влади сприяють виконанню свого основного завдання – забезпечення, визначених Конституцією України, прав і свобод людини та громадянина, серед яких і право на освіту.

Участь України в Європейському Болонському процесі та потреби науково-технічного розвитку нашої держави висувають перед сферою освіти України низку завдань: по-перше, якість усіх рівнів освіти (дошкільної, середньої, вищої) має відповідати світовим стандартам; по-друге, обсяг та рівень підготовки професійно-технічних кадрів повинен повністю забезпечувати виробничий потенціал країни; у фінансуванні освітнього процесу держава має визначити оптимальний баланс між державними та позадержавними видатками, створивши умови для розвитку позадержавної освіти [92, с. 280–281].

Без ефективної системи вищої освіти, яка готова підготувати висококваліфікованих фахівців, здатних швидко реагувати на зміни та приймати неординарні рішення, досягнення основної мети, визначеної у Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020”, а саме європейських

стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі неможливе. Цим також зумовлена необхідність державного втручання у сферу вищої освіти.

Для створення в Україні ефективної системи державного регулювання вищої освіти слід, насамперед, здійснити лібералізацію цієї сфери. При цьому, її здійснення не повинно супроводжуватись зменшенням чисельності державних навчальних закладів з одночасним збільшенням приватних, а проводитися через зменшення директивних функцій Міністерства освіти і науки України та інших органів виконавчої влади стосовно діяльності вищих навчальних закладів. Тобто профільне у сфері вищої освіти міністерство повинне відігравати роль координатора та соціального партнера, а також здійснювати моніторинг та державний нагляд за діяльністю вищих закладів освіти.

Погоджуємося з окремими твердженнями А. В. Поступної, яка вважає, що цілями неоліберальних освітніх реформ є:

- обмеження функцій держави у галузі освіти;
- поширення в галузі освіти ринкових механізмів конкуренції;
- поширення теорій соціального вибору в галузі освіти (вибір форм освіти як один із видів вигідного обміну);
- поширення методологічного індивідуалізму: людина як вільний, раціональний, автономний, самозацікавлений (зацікавлений у максимізації власного блага) індивід – *homo economicus*, який живе в умовах певної соціальної організації, створеної для його охорони природних прав та сприяння вигідному обміну з іншими індивідами;
- трансформації форм контролю: від контролю політичного, бюрократичного до контролю ринкового, споживацького; від концентрації уваги контролю входних параметрів, тобто кількості вкладених ресурсів, до надання пріоритету контролю результатів, ефективності, продуктивності “освітнього виробництва”;
- “маркетизації демократії”. Поняття “рівність”, “справедли-

вість”, “солідарність” – основні цінності демократичного суспільства – розглядаються на економічному, а не на політичному рівні: людина є, передусім, споживачем, а не громадянином; децентралізації, деволюції управління освітньою системою: передачі владних повноважень та відповідальності з центру у регіони, з регіонів на місця. Заохочення приватного та неформального секторів до примноження “соціального капіталу” [277, с. 12].

Окрім зазначених вище цілей, дослідниця виділяє ще і інші: формування “підприємницького суспільства”, в якому відбуваються перетворення освітніх закладів на інституції малого бізнесу, що конкурують між собою; розвиток “нового менеджеризму”, тобто поширення принципів та механізмів менеджменту, характерного для сфери приватного бізнесу, на соціальну сферу, зокрема, в галузь освіти та трактування освітніх установ як квазі-автономних, самоврядних структур малого бізнесу [277, с. 12]. Проте вони, на нашу думку, не відповідають сучасній парадигмі соціальної держави, а прагнення до їх досягнення може спричинити погіршення якості освітніх послуг, оскільки метою будь-якого бізнесу є отримання прибутку. Тобто переважають економічні інтереси, а не соціальні. А зважаючи на те, що людина і суспільство отримує віддачу від освітніх послуг не під час їх надання, а у середньотерміновій та віддаленій перспективі, оцінити їх ефективність з точки зору майбутнього доходу є досить важко, особливо в умовах жорсткої конкуренції на ринку праці. Прагнення перетворити ВНЗ на бізнесові структури може призвести до самоусунення держави від виконання частини соціокультурної функції, що зумовить обмеження конституційних прав в частині доступності освіти.

Вважаємо, що під час формування основ державного регуляторного механізму за ринкової економіки слід враховувати особливості ринку і освіти. Ринок задовольняє потреби сьогодення, а освіта – це основа майбутнього розвитку країни. Основною проблемою

в умовах зростаючої автономізації ВНЗ є встановлення раціональних меж державного регулювання, вдосконалення діючих і вироблення його нових механізмів, адекватних сучасним викликам і тенденціям розвитку освітнього ринку.

Виходячи з вище наведеного та враховуючи, що вища освіта є основною складовою людського капіталу, важливим чинником розвитку всіх сфер економіки та змішаним суспільним благом вважаємо, що держава повинна брати активну участь у розвитку цієї сфери. Ця участь має відобразитися у використанні відповідного методичного інструментарію державного регулювання вищої освіти задля створення комфортних умов для учасників освітнього процесу.

2.2 Принципи державного регулювання вищої освіти в Україні

Державне регулювання національної вищої освіти є складним процесом через багатоукладність й неоднозначність його об'єкта. Сутність цього процесу полягає у тому, що держава за допомогою відповідних методів та інструментів виконує свою функцію забезпечення громадянам рівного доступу до послуг вищої освіти, сприяючи при цьому досягненню основної мети – розвитку держави та підвищенню добробуту громадян.

Формуючи механізм державного регулювання вищої освіти слід пам'ятати, що держава повинна регулювати ті сфери та процеси, які ринок не в змозі координувати взагалі або регулює недостатньо ефективно.

У п. 2.1 обґрунтовано, що для розвитку вищої освіти державне регулювання необхідне, але і ринок у нинішніх умовах те ж виступає регулятором освітніх процесів. Важливим є визначення оптимального співвідношення державного і ринкового регулювання сфери вищої

освіти, яке не є сталим і змінюється під впливом багатьох чинників, а також вибір відповідних методів та інструментів регулювання. При цьому орієнтиром для застосування тих чи інших конкретних методів та інструментів повинні стати науково обґрунтовані принципи цього регулювання. Окрім допомоги у виборі методів та інструментів, вони сприятимуть точнішому визначенню пріоритетів, основних завдань, очікуваних результатів під час розробки чергової стратегії розвитку освітньої галузі, а також обґрунтованому розрахунку прогностичних показників вищої освіти.

Формулюючи принципи, розробка яких є важливим елементом державного регулювання вищої освіти, виходимо з того, що принципи – це “...першопочаток; те, що лежить в основі певної теорії науки; внутрішнє переконання людини; основне правило поведінки; основна особливість у будові чого-небудь” [237, с. 451].

Виходячи зі складових поняття “державне регулювання вищої освіти” вважаємо за доцільне розглянути спочатку принципи, які притаманні загалом освіті та державній політиці у сфері освіти та закріплені у чинному законодавстві.

Погоджуємося з Р. Г. Валєєвим, що поняття “принципи освіти”, яке використовують в Законі України “Про освіту” [200] за своїм змістом є ширшим ніж поняття “принципи державної політики в галузі освіти”, яке застосовують в Законі України “Про вищу освіту” [157]. Якщо останні визначають зміст та форми діяльності органів публічної влади, то принципи освіти визначають як діяльність органів влади, так і тих суб’єктів, що не наділені владними повноваженнями в галузі освіти. Відповідно будь-який принцип освіти водночас постає принципом освітньої політики держави [28, с. 110].

До основних принципів освіти, які поширюються і на вищу освіту та визначають спрямованість державної політики, слід, на нашу думку, віднести принцип доступності. Адже реалізація права на освіту, яке передбачене ст. 53 Конституції України, не можлива без дотримання

цього принципу. Зокрема в Основному Законі України зазначено, що “держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам” [87].

Суть принципу доступності полягає в тому, що на території під юрисдикцією держави навчальні заклади й програми мають бути доступними кожній людині [110, с. 57], причому держава повинна – де-юре й де-факто – забезпечити:

- недискримінацію за всіма ознаками, які заборонені на міжнародному рівні, що передбачає повну й негайну доступність освіти для всіх, особливо для найуразливіших груп – бенефіціарів соціальних, економічних і культурних прав, якими є: жінки; діти; люди похилого віку; інваліди; люди, що живуть з ВІЛ/СНІДом; етнічні, національні, релігійні й мовні меншини; корінні народи; біженці; ув’язнені й затримані; особи без громадянства та інші;

- фізичну доступність, що передбачає безпечну фізичну досяжність освіти через надання відповідних можливостей особі відвідувати освітній заклад, який розташований на розумній географічній відстані від неї, або через отримання доступу до відповідної форми дистанційного навчання з використанням сучасних технологій;

- економічну доступність, яка передбачає, що на території держави освіта має бути економічно доступною для всіх веств населення з урахуванням визначених зобов’язань для різних рівнів і форм освіти.

Особливо важливим є дотримання принципу доступності для осіб з обмеженими можливостями, оскільки набуття нових компетенцій у процесі навчання у ВНЗ дозволить інвалідам повніше реалізувати свій потенціал та не бути відторгненими від суспільного життя [217, с. 163].

Якісне навчання інвалідів покликана забезпечити інклюзивна освіта. Погоджуємося з думкою І. Малишевської [125, с. 31], що основною умовою для всіх ВНЗ має стати усвідомлення того, що інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, які базуються на принципі забезпечення рівності основного права всіх дорослих осіб на освіту.

Незважаючи на те, що чинне законодавство України у сфері вищої освіти містить низку положень, покликаних забезпечити доступність освітніх послуг для осіб з обмеженими можливостями (Закон України “Про вищу освіту”: створення вищими навчальними закладами необхідних умов для реалізації права на вищу освіту особам з особливими освітніми потребами (ст. 4); створення спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу у структурі вищого навчального закладу (ст. 33); безоплатне забезпечення інформацією для навчання у доступних форматах з використанням технологій, що враховують обмеження життєдіяльності, зумовлені станом здоров’я (ст. 62); спеціальний навчально-реабілітаційний супровід та вільний доступ до інфраструктури вищого навчального закладу відповідно до медико-соціальних показань за наявності обмежень життєдіяльності, зумовлених станом здоров’я (ст. 62) та інші) на практиці інклюзивна освіта перебуває на початковій стадії розвитку.

Основними проблемами забезпечення доступності послуг вищої освіти для осіб з обмеженими можливостями є: непристосованість навчальних приміщень та гуртожитків вищих навчальних закладів для безперешкодного пересування студентів-інвалідів з хворобами опорно-рухового апарату; відсутність відповідних кваліфікованих фахівців для роботи зі студентами-інвалідами; відсутність у ст. 49 “Форми навчання у вищих навчальних закладах” Закону України “Про вищу освіту” інклюзивної форми навчання; недостатня розвиненість дистанційної форми навчання у вищих навчальних закладах; низький рівень соціального забезпечення інвалідів, що ускладнює їхню

можливість отримання вищої освіти за дистанційною формою (окрім задоволення основних потреб необхідно виділити кошти на придбання комп'ютера, оплату інтернету тощо) та інші.

Загалом доступність вищої освіти полягає у можливості кожного українця реалізувати право на отримання ступеня бакалавра або магістра на основі конкурсного відбору відповідно до своїх здібностей та інтересів.

Слід зазначити, що принцип доступності освіти, відповідно до Конституції України доповнюється принципом безоплатності. Так у ч. 2 ст. 53 цього законодавчого акту зазначено, що “громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі” [87]. Безоплатність підтверджено і Законом України “Про освіту”, де визначено, що громадянам забезпечено “безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти відповідно до стандартів освіти” [200]. Гарантуючи безоплатність здобуття вищої освіти, держава мусить створити належні умови, використовуючи відповідні методи для регулювання цього процесу (бюджетне фінансування, державне замовлення на підготовку фахівців, кредитування тощо).

Також основними принципами освіти у Законі “Про освіту” 1991 р. [199] було визначено: гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок зі світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями); науковий, а також світський характер освіти (крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями); інтеграція з наукою і виробництвом; взаємозв'язок з освітою інших країн; гнучкість і прогностичність системи освіти; єдність і наступність системи освіти; безперервність і різноманітність освіти; поєднання державного

управління і громадського самоврядування в освіті. Практично всі вони в тій чи іншій інтерпретації залишилися у Законі України “Про освіту”, прийнятому у 2017 р.

Що стосується принципів, на яких ґрунтується державна політика у сфері вищої освіти, то окрім принципу доступності, описаного вище, сюди відповідно до законодавства ще відносять такі [157]:

- сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя;

- міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейській простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи;

- наступності процесу здобуття вищої освіти;

- державної підтримки підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної та педагогічної діяльності;

- державної підтримки освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності університетів, академій, інститутів, коледжів, зокрема шляхом надання пільг зі сплати податків, зборів та інших обов’язкових платежів вищим навчальним закладам, що провадять таку діяльність;

- сприяння здійсненню державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти;

- відкритості формування структури і обсягу освітньої та професійної підготовки фахівців з вищою освітою.

В Росії та Молдові до принципів державної політики у сфері вищої освіти на законодавчому рівні закріплено принцип адаптивності системи освіти до рівнів та особливостей розвитку та підготовки здобувачів освіти [28, с. 111]. Вважаємо, використання цього

принципу є доцільним, оскільки він враховує відмінності у початкових навиках та вміннях споживачів освітніх послуг, а також особливості їхнього розвитку.

Р. Валєєв, крім зазначених вище принципів пропонує виділити ще: єдності навчання і виховання; єдності культурного і освітнього простору, автономності вищих навчальних закладів [28, с. 31].

Аналізуючи регулювання адміністративно-правових відносин у сфері вищої освіти, Е. Д. Мутєнова пропонує до принципів такого регулювання відносити: неприпустимість дискримінації у сфері освіти; поєднання державного і договірного регулювання відносин у сфері вищої освіти, демократичний характер управління освітою, забезпечення прав педагогічних працівників, а також осіб що навчаються, та їх батьків на участь в управлінні освітніми організаціями; інформаційна відкритість і публічна звітність освітніх організацій; автономія освітніх організацій та ін. [135, с. 61].

Н. Л. Губерська пропонує здійснити поділ принципів на загальні і спеціальні. На її думку, “до загальних принципів державної політики у сфері освіти, що визначають спрямованість діяльності як органів влади, так й інших суб’єктів у сфері освітніх правовідносин належать: універсальні принципи доступності освіти, рівності права на освіту, гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей, а також принципи науковості та світськості характеру освіти, її незалежності від політичних партій, громадських і релігійних організацій; принцип органічного зв’язку освіти зі світовою на національною історією, культурою, традиціями; принцип єдності навчання і виховання; принцип гнучкості і прогностичності системи освіти; принцип безперервності освіти” [43, с. 162].

До спеціальних принципів державної політики у сфері вищої освіти науковець [43, с. 162] відносить: конкурсність здобуття вищої освіти; інтеграцію у світову систему вищої освіти за умови збереження і розвитку досягнень і традицій національної вищої школи; державну

підтримку підготовки фахівців для пріоритетних напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень; гласність під час формування структури та обсягів освітньої і професійної підготовки фахівців; інтеграцію вищої освіти з наукою і виробництвом; демократизацію управління вищою освітою; автономізацію вищих навчальних закладів та поєднання державного управління і громадського самоврядування.

Вважаємо, що вище згадані принципи є дійсно прийнятними для державної політики у сфері освіти або загалом для розвитку освітньої галузі. Однак для державного регулювання вищої освіти потрібно враховувати специфіку державного регулювання економіки, оскільки вища освіта є однією зі сфер національної економіки.

У науковій літературі досить значна увага приділена принципам державного регулювання економіки, проте єдиного підходу щодо необхідності їх застосування на практиці немає. Так, наприклад, Л. І. Дідківська [50, с. 39] виокремлює такі: науковості, погодження інтересів, цілеспрямованості, пріоритетності, системності, комплексності, адаптивності, мінімальної достатності, ефективності та порівняльності витрат.

В. М. Гриньова та М. М. Новікова стверджують, що до принципів регулювання економіки слід відносити: цілеспрямованість, погодженість і обґрунтованість усіх дій у системі державного регулювання економіки; відповідальність за прийняття рішень і кінцеві результати, високий професіоналізм суб'єктів державного регулювання економіки, ефективне використання ресурсів, пріоритетність розв'язуваних проблем, орієнтованість на забезпечення економічного розвитку та на його основі соціального благополуччя для всього населення [42, с. 23].

Г. С. Третяк та К. М. Бліщук [248, с. 20] виділяють принцип ефективності, справедливості, стабільності, системності державного

впливу, адекватності, оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів і поступовості та етапності.

Досить чітко визначені принципи державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності чинним законодавством [173]. До них віднесено: доцільність; адекватність; ефективність; збалансованість; передбачуваність; прозорість та врахування громадської думки. Вважаємо, що саме вони повинні бути у переліку основних принципів державного регулювання вищої освіти.

Як бачимо, на необхідності використання окремих перелічених вище принципів державного регулювання економіки наголошують більшість дослідників. До таких можна віднести: ефективності, системності, адекватності тощо. Вони є надзвичайно важливими і для державного регулювання вищої освіти.

Принцип адекватності полягає в оптимальній відповідності вибраних методів державного регулювання вищої освіти потребам у вирішенні існуючих проблем та реаліям сучасного етапу розвитку зазначеної сфери з урахуванням загальної оцінки соціально-економічного стану держави.

Вдалим доповненням до цього принципу міг би бути, на нашу думку, принцип оптимальності. Він означає вибір і підтримку найефективніших у сучасних умовах шляхів розвитку вищої освіти, які б могли мінімізувати ризики впливу негативних соціально-економічних та політичних явищ та забезпечити ефективне функціонування досліджуваної сфери.

Принцип системності державного впливу передбачає комплексний, системний підхід до вирішення економічних, соціальних, екологічних, зовнішньоекономічних та інших проблем [248, с. 20]. У сфері вищої освіти цей принцип пов'язаний, в першу чергу, зі складністю системи вищої освіти як об'єкта державного регулювання. Його реалізація передбачає необхідність здійснення комплексного регулювання різними її складовими у поєднанні з

регулюванням інших сфер національної економіки. Відірваність вищої освіти від тенденцій ринкового господарства неминуче призводить до перенасиченості ринку праці одними фахівцями та дефіцитом інших, а також до невідповідності набутих випускниками вищих навчальних закладів компетенцій вимогам роботодавців та розвитку національної економіки.

Принцип ефективності є притаманним для будь якої діяльності, оскільки означає отримання максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян та держави. Використання цього принципу у процесі здійснення державного регулювання вищою освітою полягає у створенні державою таких умов, за яких держава, використовуючи мінімально можливий обсяг фінансових ресурсів, могла б забезпечити право громадян на отримання безкоштовної якісної освіти на конкурсній основі, а також таких умов, за яких громадяни мали б можливість оплатити освітні послуги, не відмовляючись від життєво-необхідних товарів і послуг.

Суттєву роль для державного регулювання сфери вищої освіти відіграє згаданий вище принцип збалансованості (узгодженості), що полягає у забезпеченні балансу інтересів вищих навчальних закладів, громадян, роботодавців та держави.

Не менш важливим, особливо в умовах політичної нестабільності, є і принцип передбачуваності. Він означає послідовність у здійсненні регуляторної діяльності у сфері вищої освіти, її відповідність цілям освітньої політики, що дозволить вищим навчальним закладам здійснювати поточне та стратегічне планування своєї діяльності не в авральному порядку.

Як вже зазначалось раніше, задля ефективного функціонування вищої освіти, підвищення конкурентоспроможності її послуг в глобалізованому світі знань та технологій, держава повинна виконувати ті функції, які не може забезпечити освітній ринок і які

необхідні задля найнайповнішої реалізації соціокультурної функції держави. В цьому і полягає принцип мінімальної достатності.

Повертаючись до принципу доступності, варто згадати про одну з основних проблем сучасності – нерівність. Серед основних її наслідків Е. М. Лібанова [102] відмічає консервування бідності, макроекономічну нестабільність, звуження можливостей економічного зростання, поширення корупції, тотальну недовіру до влади. “Відсутність можливості здобути якісну освіту прирікає дітей з бідних родин на нижчі шанси знайти прийнятну роботу і, зрештою, прирікає на бідування вже у дорослому житті. Бо навіть в Україні (де значна частина населення з вищою освітою працює не за спеціальністю або на робочих місцях, що не потребують високої кваліфікації) від 1999 року спостерігається сталий прямий зв’язок між рівнем освіти і рівнем доходів” [102].

Через значну диференціацію доходів населення України, значна його частина немає достатніх ресурсів для отримання будь-якої професійної освіти, не говорячи вже про вищу. У 2015 р. частка таких домогосподарств порівняно з 2013 р. зросла на 1,3 в. п. і досягла рівня 7,6%. Незначне покращення спостерігалось у 2017 р., проте повернутися на рівень хоча б 2013 р. не вдалося. При цьому, протягом 2007 – 2017 рр. гірша ситуація спостерігалася у сільських домогосподарствах (рис. 2.1).

Виходячи з вище наведеного, а також враховуючи аналіз дотримання принципу доступності, вважаємо, що державне регулювання у сфері вищої освіти повинне здійснюватися на основі принципу справедливості. Його сутність полягає в тому, що ринок виявляє нерівність людей щодо доступності послуг вищої освіти, а держава за допомогою відповідних регуляторів має корегувати цю ситуацію з метою встановлення певної справедливості. Це здійснюється, наприклад, через надання пільг під час вступу за

державним замовленням дітям-сиротам та іншим категоріям соціально-вразливих верств населення.

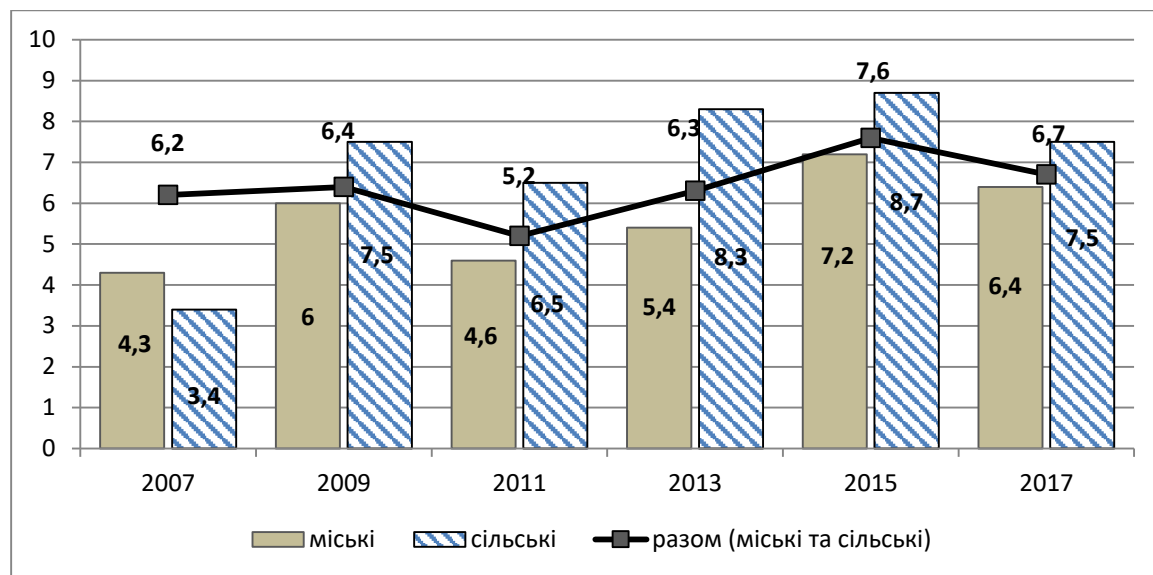

Рис. 2.1 Динаміка частки домогосподарств, які не мали коштів для отримання членом домогосподарства будь-якої професійної освіти

Примітка: Побудовано авторами на основі [234]

Не применшуючи ролі вище згаданих принципів, вважаємо, що основоположним принципом державного регулювання вищої освіти є принцип верховенства права. “Цей принцип властивий для будь-якої діяльності й утверджений Конституцією України. Функціонування принципу верховенства права охоплює механізм забезпечення надійності та передбачуваності, який ґрунтується на нормі “управління згідно зі законом”. Тобто державні органи діють відповідно до чинного законодавства, а тому приймають рішення з дотриманням загальних правил і принципів” [106, с. 77]. Згідно цього принципу людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [84].

Наступним є принцип доцільності, який полягає в науковому обґрунтуванні необхідності державного регулювання відповідних

процесів чи діяльності у сфері вищої освіти з метою забезпечення ефективного функціонування та розвитку цієї сфери або вирішення існуючої проблеми.

Повертаючись до принципів державного регулювання економіки, хочемо звернути увагу на їх перелік, визначений М. В. Вергун та П. В. Маслаком [31]. Вчені, окрім принципів ефективності, стабільності, системності, адекватності, справедливості, які вже згадувались вище, виокремлюють ще принцип поступовості та етапності; принцип оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів, а також принцип забезпечення єдності стратегічного і поточного державного регулювання та його оперативності.

Характеризуючи принцип оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів, вони зазначають, що “адміністративні методи макроекономічного регулювання мають гарантувати формування оптимальної відтворювальної структури. Економічні важелі застосовують з метою стимулювання ефективного використання ресурсів, виробничої та інвестиційної діяльності, розв’язання соціальних проблем. Передбачається також використання економічних механізмів і регуляторів у ході прийняття управлінських рішень” [31, с. 51].

Вважаємо, що така характеристика зазначеного принципу не повністю відповідає його назві та змісту. Крім того, на нашу думку, цей принцип не є доцільним, оскільки практично всі економічні методи державного регулювання економіки, в тому числі й вищої освіти, як і адміністративні, базуються на правовій основі і тому без їх поєднання регулювання просто неможливе.

Не достатньо обґрунтована і доцільність використання в державному регулюванні економіки принципу поступовості та етапності, який за твердженням науковців [31, с. 51] полягає у зміні командно-адміністративних регуляторів на економічні в міру того, як

здійснюватимуться процеси роздержавлення, приватизації чи стабілізації. Вважаємо, що ці завдання покликані виконувати описані вище принципи адекватності та оптимальності. Все це стосується і регулювання сфери вищої освіти.

А от принцип забезпечення єдності стратегічного і поточного державного регулювання та його оперативності є, на нашу думку, доречним. Сьогодні в Україні має місце існування різного роду стратегій, довгострокових планів, програм, які часом не узгоджені між собою та змінюються залежно від політичної волі тих, хто в даний час перебуває при владі. Доповненням до цього може бути принцип поєднання пріоритетності освіти з досяжністю стратегічних цілей розвитку держави.

Також, на нашу думку, до принципів державного регулювання вищої освіти слід віднести принцип професіоналізму кадрового складу суб'єктів регулювання, який сьогодні, є надзвичайно актуальним. Він полягає у тому, що відповідальні посади в державних органах влади мають бути зайняті особами, які пройшли конкурсний відбір через відкриту і неупереджену процедуру. Його дотримання сприятиме виконанню інших принципів та розвитку вищої освіти.

Варто віднести до переліку згаданих вище принципів і ті, які властиві належному урядуванню (Біла книга Європейського урядування, 2001) [264], а саме; відкритість, участь, відповідальність, ефективність та відповідність (узгодженість). Про деякі з них ми вже згадували вище, а зупинимось на відкритості, участі та відповідальності.

Принцип відкритості впливає з конституційно проголошеного права громадян “брати участь в управлінні державними справами...” та рівного права “доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування” [87]. Його доповненням є принцип прозорості на основі якого повинна здійснюватися будь-яка діяльність держави, оскільки “без прозорості як належної обізнаності громадян та

їхніх колективів з обумовленістю та змістом діяльності органів державної влади у сфері вищої освіти неможливий свідомий та результативний вплив громадськості на цю діяльність” [105, с. 77].

Ще один принцип – принцип соціального партнерства. Суть цього принципу зводиться до: рівноправності сторін на переговорах і під час прийняття рішень; рівної для всіх сторін обов’язковості виконання домовленостей; обов’язкової й рівної відповідальності сторін за виконання прийнятих зобов’язань [25, с. 69].

Варто зазначити, що деякі автори окремо виділяють принципи регулювання певних відносин у сфері вищої освіти. Так, Е. Д. Мугенова досліджує принципи регулювання адміністративно-правових відносин. До них дослідниця відносить: неприпустимість дискримінації в сфері освіти; поєднання державного й договірною регулювання відносин у сфері вищої освіти; демократичний характер управління освітою; забезпечення прав педагогічних працівників, а також осіб, що навчаються, а також їх батьків на участь в управлінні освітніми організаціями; інформаційну відкритість і публічну звітність освітніх організацій; автономію освітніх організацій тощо [135, с. 61].

На завершення аналізу не можемо оминати й ті принципи, які відображені у новоприйнятому Законі України “Про освіту” [200]. Багато з них ми вже описували вище, проте у згаданому Законі визначені ще і інші, на яких, на нашу думку, повинно ґрунтуватися і державне регулювання вищої освіти. Серед них: людиноцентризм; розвиток інклюзивного освітнього середовища; прозорість і відповідальність органів управління освітою та закладів освіти, інших суб’єктів освітньої діяльності перед суспільством; інституційне відокремлення функцій контролю (нагляду) та функцій забезпечення діяльності закладів освіти; нетерпимість до проявів корупції та хабарництва.

Підсумовуючи вище наведене, зауважимо, що ми не ставили собі за мету віднайти в науковій літературі та чинному законодавстві всі

варіанти інтерпретації основних принципів державного регулювання. Нашою метою було визначити ті принципи, без яких державне регулювання вищої освіти буде недостатньо ефективним.

Таким чином, до основних принципів державного регулювання вищої освіти пропонуємо відносити: верховенства права; доцільності; забезпечення доступності вищої освіти; відкритості і прозорості; системності; збалансованості (узгодженості); соціального партнерства; забезпечення єдності стратегічного і поточного державного регулювання та його оперативності; принцип поєднання пріоритетності освіти з досяжністю стратегічних цілей розвитку держави; принцип адаптивності системи освіти до рівнів та особливостей розвитку та підготовки здобувачів освіти; професіоналізму, справедливості, мінімальної достатності та ефективності [221, с. 335–336], а також ті, які відібрані нами (подані вище) із новоприйнятого Закону України “Про освіту”.

Вважаємо, що визначені нами принципи державного регулювання вищої освіти дозволять обґрунтованіше підійти до вибору методів та форм успішного впливу держави на зазначену сферу діяльності, розробити безпосередні інструменти регулювання. Їхня реалізація сприятиме дотриманню принципів розвитку освіти.

2.3 Методичний інструментарій державного регулювання вищої освіти

Одним із важливих завдань нашого дослідження є визначення методів, форм та інструментів державного регулювання вищої освіти. Одразу ж зауважимо, що єдиного підходу щодо того, які є методи цього процесу?, що відносити до методів, а що до форм чи інструментів? немає. Потребує удосконалення і класифікація методів державного регулювання вищої освіти.

Варто зазначити, що у словнику іншомовних слів категорія “метод” – визначається як спосіб, прийом або система прийомів для досягнення будь-якої мети, для виконання певної операції [237, с. 354]. Загалом під поняттям методів державного регулювання економіки традиційно розуміють “способи впливу держави на суб’єкти ринкової економіки з метою забезпечення сприятливих умов їх ефективного функціонування відповідно до прийнятої економічної політики держави” [136, с. 117]. З огляду на це, під терміном “метод державного регулювання” ми розуміємо певний спосіб досягнення конкретно визначеної мети або усунення проблеми, що виникла. Окремі методи можуть бути реалізовані у вигляді відповідних форм.

Під терміном “інструменти державного регулювання” ми розуміємо встановлені державою засоби, що застосовуються для практичної реалізації завдань і заходів, передбачених освітньою політикою.

Найчастіше методи державного регулювання вищою освітою поділяють на прямі і непрямі; адміністративні, правові та економічні. Проте часом відсутня ознака, за якою класифікують ці методи. Інколи незрозуміло які методи регулювання описує науковець – ринкові чи державні. Так, наприклад, описуючи специфіку державного регулювання у сфері освіти В. Д. Філіппова не завжди розмежовує державні та ринкові методи регулювання. Вона стверджує, що “форми і методи регулювання освітою можуть бути структуровані як адміністративне і фінансово-економічне регулювання” [252]. Якщо до адміністративних науковець відносить виключно методи державного регулювання (“нормативно-правове регулювання освіти; державний сектор і державну власність в освіті; прояви державної монополії у сфері освіти, виражені у формах ліцензування, атестації та акредитації, включаючи контроль якості освіти; державні інвестиції у розвиток освіти” [252]), то серед фінансово-економічних виділяє також ті які, на нашу думку, не можуть бути віднесені до державних. Наприклад,

альтернативні форми фінансування освіти. Крім цього, В. Д. Філіппова, виділяючи форми адміністративного та фінансово-економічного регулювання, не вказує, що це форми саме державного регулювання, хоча за назвою статті можна припустити, що автор мала на увазі саме форми та методи державного регулювання.

Не можемо погодитися і з тим, що до форм фінансово-економічного регулювання науковець відносить “податкове регулювання освіти та регулювання ціноутворення на ринку товарів і послуг освітніх установ”, оскільки відповідно до змісту понять “метод” та “форма” їх потрібно відносити до методів державного регулювання.

Незрозумілим є підхід Л. М. Зарецької та О. А. Кулініч стосовно класифікації форм і методів державного регулювання вищої освіти. Так автори на початку своєї статті до форм відносять прямі і непрямі, ототожнюючи при цьому прямі з адміністративними, а непрямі з фінансово-економічними [63, с.173], що, на нашу думку, є неправильним. Проте далі у тексті публікації, виділяючи методи державного регулювання сфери вищої освіти [63, с. 175], автори серед методів виділяють також адміністративні та економічні. Сюди ж відносять правові, донорські та морально-етичні. Вважаємо, що недосконалість такої класифікації полягає у відсутності ознаки, за якою вона здійснювалася.

Донорські методи виділяє також А. С. Кобець. Характеризуючи їх, науковець стверджує, що донорські методи використовують для “заохочення благодійництва, меценатства, спонсорської допомоги” [82]. Проте автор не вказує, які саме методи сюди слід відносити. Відсутній також інструментарій практичного застосування цих методів. Такий приклад наводить у своїй роботі Б. І. Кабаці, однак він описує донорські методи державного регулювання економічного зростання загалом, а не окремо взятої сфери. Науковець зазначає, що “основними серед цієї групи методів є: субсидії, субвенції,

преференції, дотації” [71, с. 215]. Що стосується сфери вищої освіти, то з перелічених інструментів на практиці використовують лише преференції, які слід відносити до інституційних (в рамках правового регулювання) та до економічних (в рамках пріоритетного фінансування відповідних бюджетних програм та податкового регулювання (надання пільг, звільнення операцій з надання освітніх послуг від ПДВ та інше).

Крім цього, правове регулювання, на нашу думку, слід відносити до інституційних методів, а укази, декрети, постанови, закони тощо є інструментами цього регулювання. Освітні стандарти, за нашим підходом, теж є інструментами інституційного методу регулювання – стандартизації, оскільки вони встановлюють відповідні правила та норми освітньої діяльності, що є характерним для інституційних методів.

Для регулювання складових сфери вищої освіти О. Романовський називає такі засоби: економічне регулювання; правове регулювання; адміністративне регулювання [230, с. 10]. О. Андрєєва вважає, що найважливіше з-поміж них – економічне регулювання, яке поділяють на пряме (за допомогою державних закупівель товарів і послуг, державного цільового фінансування тощо) і непряме (за допомогою антициклічної, інвестиційної та інших форм політики) [11, с. 323].

Ми не можемо погодитися з таким твердженням, оскільки не буває важливого і неважливого державного регулювання, чи більш важливого і менш важливого. Важливим є вибір методів у тій чи іншій ситуації, їх оптимальне поєднання та ефективне застосування на практиці.

Беручи за основу напрацювання вчених у сфері державного регулювання економіки загалом та вищої освіти зокрема, а також результати власних досліджень, спробуємо визначити основні методи державного регулювання вищої освіти, їх форми (за наявності) та інструменти, а також здійснити класифікацію визначених методів.

На нашу думку, методи державного регулювання вищої освіти можна класифікувати за такими ознаками:

- за ступенем впливу на об'єкт регулювання;
- за змістовим наповненням самих методів;
- за інструментами впливу.

За ступенем впливу на об'єкт вирізняють прямі і непрямі методи державного регулювання вищої освіти. Співвідношення прямих і непрямих у регуляторному механізмі не є статичним. Воно змінюється залежно від розвитку ринкової економіки. Прямі методи державного регулювання вищої освіти передбачають таке регулювання з боку держави, за якого суб'єкти вищої освіти змушені приходити до рішень, що засновані не на самостійному виборі, а на розпорядженнях держави.

А. М. Бабашкіна виділяє дві форми прямих методів державного регулювання економіки, складовою якої є також вища освіта. Це адміністративно-відомча та програмно-цільова [15].

У сфері вищої освіти застосування адміністративно-відомчої форми буде полягати: у здійсненні процедур ліцензування та акредитації; у розміщенні державного замовлення на підготовку фахівців з тієї чи іншої спеціальності та у розробці відповідних стандартів у сфері вищої освіти, у прямому фінансуванні вищих навчальних закладів на основі кошторису та плану асигнувань.

Програмно-цільова форма прямих методів регулювання вищою освітою буде проявлятися у вигляді фінансування державних цільових програм. Наприклад, фінансування програми “Пільговий проїзд студентів вищих навчальних закладів і учнів професійно-технічних училищ у залізничному, автомобільному та водному транспорті”.

Якщо ж розглядати програмно-цільове регулювання в контексті планування видатків вищої освіти за програмно-цільовим методом, то тоді цей метод слід відносити до непрямих методів. Такої позиції дотримується і В. А. Бескровна та І. І. Кичко. Зокрема, В. А. Бескровна

зазначає, що “програмно-цільове регулювання діяльності закладів вищої освіти є непрямим методом державного впливу, елементом регулювання економічних процесів за допомогою бюджетних механізмів” [17, с. 41]. “Вдале використання програмно-цільового методу дає змогу перемістити акцент з кількісного аспекту державного впливу на якісний, з розміру державного втручання на його ефективність. Вихід бачиться в концентрації державних фінансових ресурсів для реалізації розвитку пріоритетних спеціальностей, напрямів підготовки, використанні коштів підприємств, установ, організацій під час формування та задоволення потреб населення в отриманні послуг з вищої освіти тощо” [76, с. 54].

Непрямі методи державного регулювання мають стимулюючий характер і направлені на створення сприятливого зовнішнього середовища для діяльності та розвитку вищої освіти. До них відносять: створення систем пільгового кредитування та оподаткування послуг у сфері вищої освіти, індикативне планування; визначення мінімальних гарантій в оплаті праці науково-педагогічних та інших працівників вищої школи та інші).

Наступна ознака класифікації методів державного регулювання вищої освіти – змістове наповнення самих методів. За цією ознакою ми пропонуємо виділити такі групи методів: інституційні; економічні; соціально-психологічні [220, с. 185].

Наочно класифікацію методів державного регулювання вищої освіти представлено на рис. 2.2.

Інституційні методи державного регулювання економіки “реалізуються в рамках виконання інституційної місії держави, яка виявляється у двох напрямках діяльності. По-перше, держава надає економічним суб'єктам, населенню особливий економічний і правовий статус свободи, захищаючи їх у зовнішньому та внутрішньому просторі за допомогою спеціальних структур. По-друге, держава залучає всіх членів суспільства до суспільної відповідальності шляхом

здійснення нагляду, регулювання та контролю за їх поведінкою, утримування від неадекватних вчинків” [68, с. 172–173].

Рис. 2.2 Класифікація методів державного регулювання вищої освіти

Примітка: Побудовано авторами на основі власних досліджень

Зважаючи на те, що практично у всіх правових державах вища освіта розвивається не випадково, а відповідно до певних правових, етичних, психологічних та інших норм і правил, усі методи державного впливу на вищу освіту, як і на будь-яку іншу сферу національної економіки, будуть мати певні прояви інституціоналізму. Проте, до інституційних методів пропонуємо відносити ті, зміст яких полягає у встановленні певних норм та правил щодо діяльності суб'єктів у сфері вищої освіти, а також ті, що пов'язані з формуванням певної організаційної структури управління.

До інституційних методів, на нашу думку, також слід віднести правове регулювання, оскільки саме на основі відповідних

законодавчих актів встановлюються певні правила та норми у сфері вищої освіти. Основними суб'єктами цього регулювання є Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки України, а також непрофільні міністерства, відомства та установи, у підпорядкуванні яких є вищі навчальні заклади, в тому числі й заклади післядипломної освіти (Міністерство культури України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство оборони України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство юстиції України, Державне управління справами).

Питання правового регулювання вищої освіти досліджували Н. В. Опар [142], О. В. Поступна [154], Н. Л. Губерська [44], Р. В. Шаповал [256] та інші. Зокрема, О. В. Поступна та Н. Є. Опар здійснили огляд законодавства України у сфері вищої освіти в контексті євроінтеграційних процесів. Н. Л. Губерська визначила основні етапи розвитку нормативно-правового регулювання адміністративно-процедурної діяльності у сфері вищої освіти в Україні, які “в цілому відповідають загальним етапам розвитку освітнього законодавства України”: [44]

- 1991–1996 рр. – підготовка та початок створення законодавчої бази національної системи освіти;

- 1996–2001 рр. – прийняття Конституції України та відповідне вдосконалення базового законодавства про освіту, початок реалізації Болонського процесу в Україні;

- 2002–2012 рр. – формування нормативно-правової бази в галузі освіти шляхом ухвалення низки законів, які визначають стратегію розвитку національної системи освіти, закріплюють її нормативи, вимоги, стандарти, законодавчо регулюють відносини всіх структурних підрозділів освіти;

- 2013 р. – наш час – ухвалення Національної стратегії розвитку освіти України на період до 2021 рр., визначення основних напрямків подальшого розвитку системи освіти, реформування законодавства про вищу освіту на основі нового Закону України “Про вищу освіту”.

Під правовим регулюванням вищої освіти ми розуміємо впорядкування відносин у сфері вищої освіти, здійснюване державою за допомогою законодавчих та нормативно-правових актів, їх юридичне закріплення та удосконалення на вимогу часу і згідно потреб розвитку зазначеної галузі.

Основними інструментами цього права є: Закони України; Укази Президента України; нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України а також профільного та інших міністерств та відомств України, що стосуються діяльності у сфері вищої освіти; міжнародні нормативно-правові акти у сфері вищої освіти та захисту прав людини; нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування, що мають безпосередній або опосередкований вплив на функціонування закладів вищої освіти. Створюючи законодавчу освітню базу, держава розробляє основи відносин у сфері вищої освіти, дотримуватися яких зобов’язані всі учасники освітнього процесу – органи державної влади, вищі навчальні заклади та споживачі освітніх послуг.

Основними законодавчими актами, що регулюють діяльність у сфері вищої освіти є: Конституція України; Закон “Про вищу освіту”; “Про освіту”; “Про наукову та науково-технічну діяльність” та інші.

Стосовно форм правового регулювання. Їх може бути багато залежно від сфери застосування: правове регулювання власності об’єктів у сфері вищої освіти (державна, комунальна, приватна); правове регулювання освітньої діяльності; правове регулювання наукової діяльності; правове регулювання фінансової діяльності вищих навчальних закладів; правове регулювання оплати праці у сфері вищої освіти; правове регулювання забезпечення якості освітніх послуг; правове регулювання соціального захисту учасників

освітнього процесу; правове регулювання міжнародного співробітництва у сфері розвитку вищої освіти та інші. Наприклад, що стосується правового регулювання власності об'єктів у сфері вищої освіти, то відповідно до Закону “Про приватизацію державного майна” заборонена приватизація об'єктів освіти, що фінансуються з державного бюджету. Також заборонено приватизовувати і “майно підприємств, установ та організацій Національної академії наук України, галузевих академій наук, що використовується для виконання фундаментальних і прикладних досліджень, акції (частки, паї) господарських товариств, утворених на основі майнових комплексів Національної академії наук України, галузевих академій наук” [203]. Таким чином держава закріплює державне право власності на більшість об'єктів у сфері вищої освіти.

Правове регулювання освітньої діяльності передбачає встановлення та законодавче закріплення відповідних правил та норм щодо організації навчального процесу у вищих навчальних закладах. Так, Законом “Про вищу освіту” визначено рівні (початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий та науковий рівень) та ступені вищої освіти (молодший бакалавр; бакалавр; магістр; доктор філософії; доктор наук). Варто зазначити, що відповідно до внесених у березні 2017 р. змін [164] у Закон України “Про вищу освіту” вищими навчальними закладами провадиться освітня діяльність за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста. Цим же документом передбачено, що останній прийом на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста буде проводитися у 2019 році. Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266 [178] затверджено перелік галузей знань і спеціальностей, за якими може здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти.

Правове регулювання наукової діяльності у вищих навчальних закладах здійснюється відповідно до Законів України “Про вищу

освіту” та “Про наукову та науково-технічну діяльність” [195]. Останній, зокрема, визначає правовий статус суб’єктів наукової та науково-технічної діяльності, державні гарантії соціально-правового статусу вчених і наукових працівників, повноваження суб’єктів державного регулювання та управління у сфері наукової та науково-технічної діяльності, а також форми та методи такого регулювання.

Правове регулювання міжнародного співробітництва у сфері розвитку вищої освіти регулюється чинними законодавчими та нормативними актами України та міжнародними договорами України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України.

Що стосується нормативно-правових актів органів місцевої влади, то яскравим прикладом може бути ситуація, що виникла на початку 2015 р. щодо сплати земельного податку вищими навчальними закладами. Відповідно до чинного на той час Податкового кодексу зазначені установи не були звільнені від сплати земельного податку, оскільки відповідна пільга появилась у Податковому кодексі лише у липні 2015 р. Варто зазначити, що більшість місцевих органів влади прийняли рішення щодо звільнення вищих навчальних закладів від сплати цього податку. Але до прийняття таких рішень заклади вищої освіти змушені були сплачувати земельний податок, що вплинуло на обмеження фінансування інших видатків. Зокрема, у Львові таке рішення [166] було прийняте 29.01.2015 р.

Досить вагому нішу у групі інституційних методів займають методи адміністративного регулювання, які можна розділити на організаційні та контрольні. До організаційних пропонуємо відносити: стандартизацію, ліцензування, зовнішнє незалежне оцінювання; розміщення державного замовлення та квотування, а до контрольних: державний нагляд (контроль), який уособлює в собі низку методів, а саме: акредитацію, інспектування, експертну оцінку, моніторинг,

спеціальну перевірку, а також аудит та перевірку державних закупівель.

Не можемо погодитися з дослідниками, які до адміністративних методів державного регулювання відносять і атестацію здобувачів вищої освіти, оскільки державне регулювання тут полягає у визначенні форм атестації (відноситься до методу стандартизації), а вже саму процедуру атестації держава не регулює. Регулюванням цієї процедури займається вищий навчальний заклад.

Беззаперечним є той факт, що велике значення для організації діяльності вищих навчальних закладів має нині стандартизація. Ця процедура передбачає встановлення певних стандартів у сфері вищої освіти. Відповідно до Закону України “Про вищу освіту” “стандарт вищої освіти – це сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності” [157]. Вони “розробляються для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності відповідно до Національної рамки кваліфікацій і використовуються для визначення та оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів (наукових установ)” [157].

Інструментами стандартизації є певні стандарти, а саме: обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти; перелік компетентностей випускника; нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання; форми атестації здобувачів вищої освіти; вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти; вимоги професійних стандартів (у разі їх наявності). Не менш важливими методом державного регулювання є ліцензування, на підставі якої вищий навчальний заклад може здійснювати освітню діяльність. “Ліцензування – процедура визнання спроможності юридичної особи провадити освітню діяльність за певною

спеціальністю на певному рівні вищої освіти відповідно до стандартів освітньої діяльності” [157]. Ліцензування здійснюється на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 30.12. 2015 р. № 1187 [174], якою затверджено ліцензійні умови провадження освітньої діяльності закладів освіти. Цим документом затверджено вимоги щодо провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти; форми документів, які необхідно подати до Міністерства освіти і науки України для здійснення процедури ліцензування. Зауважимо, що кадрові вимоги щодо забезпечення провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти набрали чинності з 1 вересня 2017 року.

До основних інструментів ліцензування як методу державного регулювання вищої освіти, на нашу думку, слід відносити: кадрові, технологічні, організаційні вимоги щодо провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти; відомості про кількісні і якісні показники кадрового, матеріально-технічного, навчально-методичного та інформаційного забезпечення освітньої діяльності у сфері вищої освіти; зведені відомості про дотримання ліцензійних умов у сфері вищої освіти, ліцензія на здійснення освітньої діяльності на певному рівні вищої освіти за певною спеціальністю та інші.

Зважаючи на те, що основним показником продукту (відповідно до показників результативності бюджетної програми) ВНЗ є кількість студентів, а їх вступ відповідно до чинного законодавства здійснюється за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), то доцільно також і ЗНО відносити до організаційних методів державного регулювання вищої освіти.

ЗНО здійснюється на основі програм зовнішнього незалежного оцінювання, затверджених центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки. Зміст програм ЗНО має бути доступним для ознайомлення особами, які проходять таке оцінювання, на початку здобуття ними освіти відповідного рівня. Його об’єктивність забезпечується дотриманням єдиних вимог до процедур його

проведення, підбором завдань відповідно до програм зовнішнього незалежного оцінювання [157].

Вагоме місце серед організаційних методів державного регулювання вищої освіти займають: розміщення державного замовлення на підготовку різного роду фахівців, а також квотування.

“Державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів – засіб державного регулювання задоволення потреб економіки та суспільства у кваліфікованих кадрах, підвищення освітнього та наукового потенціалу нації, забезпечення конституційного права громадян на здобуття освіти відповідно до їх покликань, інтересів та здібностей” [209].

До інструментів цього методу державного регулювання відносимо: середньотерміновий прогноз потреби у фахівцях на ринку праці; методику визначення середньотермінового прогнозу; порядок формування державного замовлення; пропозиції державних замовників щодо обсягу державного замовлення на наступний за плановим рік та наступні два бюджетні періоди у натуральному та вартісному виразах відповідно до затверджених критеріїв у розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів, галузей знань і спеціальностей з урахуванням середньотермінового прогнозу; орієнтовна середня вартість підготовки одного фахівця, аспіранта, докторанта; саме державне замовлення в розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів, галузей знань і спеціальностей та інші.

Квотування – це встановлення державними органами відповідно до чинного законодавства визначеної частини максимального (для відкритих конкурсних пропозицій) або загального обсягу місць державного або регіонального замовлення (для закритих конкурсних пропозицій), яка може бути використана для прийому вступників, що мають право на вступ за пільговими умовами.

На 2017 р. чинним законодавством [194] було визначено три категорії квот для вступників у вищі навчальні заклади, а саме: квота-1 (для прийому вступників, що мають право на вступ на основі вступних іспитів, крім осіб, які мають право на квоту-2); квота-2 (для прийому вступників, що мають право на вступ на основі вступних іспитів відповідно до Порядку прийому для здобуття вищої та професійно-технічної освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 24 травня 2016 року № 560, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 31 травня 2016 року за № 795/28925) та квота-3 (регіональне замовлення за кошти відповідного місцевого бюджету для прийому на навчання на основі повної загальної середньої освіти осіб, які її здобули в навчальних закладах на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці).

У 2018 р. до цих квот додалась ще квота для іноземців (визначена частина обсягу місць державного замовлення, яка використовується для прийому вступників з числа: іноземців, які прибувають на навчання відповідно до міжнародних договорів України; закордонних українців, статус яких засвідчений посвідченням закордонного українця; іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні, осіб, яким надано статус біженця в Україні, та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту). Саме ці квоти є інструментами зазначеного методу державного регулювання.

Створення ефективної системи державного регулювання вищої освіти значною мірою залежить від того, наскільки дієво, оперативно та об'єктивно реалізуються функції нагляду (контролю) якості освітньої діяльності і якості вищої освіти, посилення його впливу на підготовку проектів управлінських рішень та нормативно-правових документів. Зазначені функції реалізуються за допомогою методів державного нагляду (контролю) за дотриманням законодавства у сфері вищої освіти та стандартів освітньої діяльності.

Державний нагляд (контроль) у сфері вищої освіти – діяльність Міністерства освіти і науки України та Державної інспекції навчальних закладів України, в межах наданих їм чинним законодавством повноважень, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства у сфері освіти вищими навчальними закладами та недотриманням стандартів освітньої діяльності, а також забезпечення інтересів суспільства, зокрема щодо належної якості послуг, що надаються вищими навчальними закладами.

До повноважень Міністерства освіти і науки України в частині здійснення державного нагляду (контролю) відноситься контроль за діяльністю підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління [186].

Державна інспекція навчальних закладів України уповноважена [184]: здійснювати контроль за виконанням суб'єктами надання освітніх послуг положень Конституції, законів України та інших нормативно-правових актів з питань освіти; здійснювати інспектування суб'єктів надання освітніх послуг з метою виявлення порушень вимог законодавства щодо надання освітніх послуг і державних стандартів освіти та запобігання таким порушенням; проводити перевірки з питань надання освітніх послуг вищими навчальними закладами, зокрема з питань організації навчально-виховної і науково-методичної роботи, використання педагогічного, науково-педагогічного потенціалу та матеріальних ресурсів, розвитку матеріально-технічної бази і соціальної сфери у визначених законом формах; здійснювати планові заходи державного нагляду (контролю) у системі вищої освіти з періодичністю залежно від ступеня ризику від провадження господарської діяльності з надання освітніх послуг; здійснювати контроль та брати участь у моніторингу якості підготовки студентів; вживати необхідні заходи відповідно до законодавства для усунення виявлених порушень і недоліків.

Основними методами державного нагляду (контролю) у сфері вищої освіти є акредитація, інспектування, експертна оцінка, моніторинг, спеціальна перевірка, а також державний фінансовий аудит, аудит відповідальності та перевірка державних закупівель.

Акредитація може бути двох форм: акредитація освітньої програми та інституційна акредитація.

“Акредитація освітньої програми – оцінювання освітньої програми та/або освітньої діяльності вищого навчального закладу за цією програмою на предмет: відповідності стандарту вищої освіти; спроможності виконати вимоги стандарту та досягти заявлених у програмі результатів навчання; досягнення заявлених у програмі результатів навчання” [157].

Інституційна акредитація – це оцінювання якості освітньої діяльності закладу вищої освіти [200]. Відповідно до Закону України “Про освіту” ця форма акредитації є добровільною і проводиться за ініціативою ВНЗ. Проте станом на 1 січня 2018 р. механізм її проведення не затверджено. Більше того немає навіть проекту спеціального закону, яким мали б бути визначені засади інституційної акредитації.

Інструментами акредитації є акредитаційна експертиза та сертифікат про акредитацію закладу (напрямку підготовки, спеціальності). Оскільки метою акредитації є “визначення відповідності діяльності навчального закладу щодо підготовки (перепідготовки) фахівців з вищою освітою за напрямками підготовки, спеціальностями, які зазначені в ліцензії, державним вимогам” [182], то до інструментів зазначеного методу відносять такі ж інструменти, які використовують для ліцензування.

Акредитаційна експертиза проводиться експертною комісією, яку формує МОН України, на основі Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах [182].

Під інспектуванням освітньої діяльності розуміємо визначення рівня відповідності освітньої діяльності вищих навчальних закладів та їх структурних підрозділів вимогам чинного законодавства у сфері освіти (в першу чергу, ліцензійним умовам надання освітніх послуг у сфері вищої освіти) і державним стандартам вищої освіти, здійснення аналізу стану управлінської діяльності щодо організації освітнього процесу, навчально-методичної і наукової роботи, ефективності використання педагогічного та науково-педагогічного потенціалу і матеріальних ресурсів, забезпечення розвитку та ефективності використання матеріально-технічної бази і об'єктів соціальної сфери, функціонування системи внутрішнього забезпечення якості. Основними інструментами інспектування є перевірки (планові та позапланові; виїзні та невиїзні) та ревізії.

Варто зазначити, що інспектування може виступати як окремим методом так і однією з форм державного фінансового контролю. Інспектування діяльності у сфері вищої освіти як форма державного фінансового контролю здійснюється Державною аудиторською службою України у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи.

Метод експертної оцінки використовують для здійснення експертизи дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора філософії (кандидата наук) або доктора наук а також під час проведення акредитації.

До інструментів цього методу, на нашу думку, належать: компетенції експертів; експертний висновок; рішення експертної ради та інші.

Освітній моніторинг є важливою складовою забезпечення якості вищої освіти. Т. О. Лукіна, спираючись на етимологію слова моніторинг (від лат. monitor – той, що нагадує, наглядає, застерігає), розуміє моніторинг в освіті як спеціальну систему збирання,

опрацювання, зберігання і поширення даних про стан освіти, прогнозування динаміки і основних тенденцій її розвитку та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень стосовно підвищення ефективності функціонування освітньої галузі [123, с. 519].

Формами цього методу є:

- соціологічне опитування з питань що стосуються сфери вищої освіти (задоволеність якістю освітніх послуг, працевлаштування випускників вищих навчальних закладів за спеціальністю тощо);
- аналіз фінансової та статистичної звітності;
- аналіз оперативних даних щодо діяльності вищих навчальних та інші.

Відповідно до інструментів освітнього моніторингу слід відносити анкети для соціологічних опитувань; фінансову і статистичну звітність; оперативні дані щодо діяльності вищих навчальних закладів та працевлаштування випускників, індикатори соціальної безпеки, що стосуються сфери освіти та інші.

Спеціальна перевірка полягає у проведенні перевірки відомостей про особу, яка претендує на зайняття посади керівника або заступника керівника ВНЗ. Зокрема, зазначеній перевірці підлягають відомості щодо [189]:

1) наявності судового рішення, що набрало законної сили, згідно з яким особу притягнуто до кримінальної відповідальності, в тому числі за корупційні правопорушення, а також наявності судимості, її зняття, погашення;

2) факту, що особа піддана, піддавалася раніше адміністративним стягненням за правопорушення, пов'язані з корупцією;

3) достовірності відомостей, зазначених у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій керівника ВНЗ або заступника керівника ВНЗ;

4) наявності в особи корпоративних прав;

5) стану здоров'я (в частині перебування особи на обліку в психоневрологічних або наркологічних закладах охорони здоров'я), освіти, наявності наукового ступеня, вченого звання;

6) відношення особи до військового обов'язку;

7) наявності в особи допуску до державної таємниці (для ректорів вищих навчальних закладів військового профілю).

Відповідно до чинного законодавства [170; 181; 189] спеціальна перевірка проводиться стосовно осіб, які претендують на зайняття посад з підвищеним корупційним ризиком (керівники вищих навчальних закладів та їх заступники), у тому числі щодо відомостей, поданих ними особисто.

Інструментами цього методу державного регулювання є єдиний реєстр судових рішень; дані Міністерства охорони здоров'я та профільного структурного підрозділу у сфері охорони здоров'я обласних державних адміністрацій щодо переліку осіб, які перебувають на обліку в психоневрологічних або наркологічних закладах охорони здоров'я; відомості Служби безпеки України щодо переліку осіб, які мають допуск до державної таємниці; відомості Міністерства оборони України та військових комісаріатів областей щодо переліку осіб, які є військовозобов'язані; відомості Міністерства освіти і науки України, структурних підрозділів обласних державних адміністрацій, які відповідальні за державну політику у сфері освіти, центральних органів виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади а також самих навчальних закладів про наявність певного освітньо-кваліфікаційного рівня, наукового ступеня чи вченого звання у претендента на посаду керівника навчального закладу чи його заступника та інші.

Державний аудит у сфері вищої освіти – це перевірка діяльності вищого навчального закладу щодо дотримання актів законодавства, планів, процедур, контрактів з питань стану збереження активів,

інформації та управління державним майном, законності та достовірності фінансової звітності правильності ведення бухгалтерського обліку.

Державний аудит щодо сфери вищої освіти можна поділити на три види: державний фінансовий аудит, аудит ефективності та аудит відповідальності.

Державний фінансовий аудит у сфері вищої освіти, відповідно до чинного законодавства [201] полягає у перевірці та аналізі Державною аудиторською службою України або Рахунковою палатою України (щодо коштів державного бюджету) фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Результати державного фінансового аудиту та їх оцінка викладаються у звіті.

Державний фінансовий аудит у сфері вищої освіти (стосовно перевірки планування та використання коштів Державного бюджету) здійснює також Рахункова палата України, Міністерство освіти і науки України. Таким чином державний фінансовий аудит може бути як зовнішнім так і внутрішнім. До його інструментів відносимо: перевірку та аналіз відповідних даних, відображених у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, аудиторський звіт, а також компетенції аудиторів.

Державний фінансовий аудит можна поділити за такими формами: аудит окремих господарських операцій; аудит виконання бюджетних програм та аудит діяльності суб'єктів господарювання. Проблеми здійснення аудиту виконання бюджетних програм висвітлено у [123].

Що стосується співпраці і координації діяльності органів державного фінансового контролю, то, на нашу думку, між ними не повинно існувати відносин, побудованих за принципом субординації –

Рахункова палата не повинна очолювати систему органів фінансового контролю, як пропонується деякими фахівцями. Водночас, вважаємо, що Закон України “Про Рахункову палату” повинен містити положення, які б зобов’язували відповідні органи делегувати Рахунковій палаті фахівців для проведення аудиторських перевірок, інформувати її про плани контрольних заходів, надавати необхідну інформацію у визначений термін [210, с. 160]. Лише за таких умов можна досягти ефективного контролю в усіх сферах національної економіки, в тому числі й у сфері вищої освіти.

Аудит ефективності передбачає встановлення фактичного стану справ та надання оцінки щодо своєчасності і повноти бюджетних надходжень, продуктивності, результативності, економності використання бюджетних коштів їх розпорядниками та одержувачами, законності, своєчасності і повноти прийняття управлінських рішень учасниками бюджетного процесу (вищими навчальними закладами – *прим. автора*), стану внутрішнього контролю розпорядників бюджетних коштів [205].

Основними інструментами цього методу є оцінка продуктивності використання бюджетних коштів (передбачає встановлення співвідношення між результатами діяльності розпорядника (МОН України та інших органів влади, у підпорядкуванні яких є вищі навчальні заклади) та одержувача бюджетних коштів (вищого навчального закладу) і використаними для досягнення таких результатів коштами бюджету; оцінка результативності використання бюджетних коштів (передбачає встановлення ступеня відповідності фактичних результатів діяльності розпорядника та вищого навчального закладу запланованим результатам) та оцінка економності використання бюджетних коштів (передбачає встановлення стану досягнення розпорядником та одержувачем таких коштів запланованих результатів за рахунок використання мінімального обсягу бюджетних коштів або досягнення

максимального результату під час використання визначеного бюджетом обсягу коштів).

Аудит відповідальності у сфері вищої освіти полягає в оцінці діяльності вищого навчального закладу щодо дотримання актів законодавства, планів, процедур, контрактів з питань стану збереження активів, інформації та управління державним майном. Інструменти цього методу: компетенції аудиторів; вимоги чинного законодавства щодо діяльності вищих навчальних закладів; перевірка вказаної діяльності та оцінка відповідності встановленим вимогам, аудиторський звіт.

“Перевірка державних закупівель полягає у документальному та фактичному аналізі дотримання підконтрольними установами законодавства про державні закупівлі та проводиться органом державного фінансового контролю на всіх стадіях державних закупівель. Результати перевірки державних закупівель викладаються в акті” [201].

Варто зазначити, що нині для здійснення державних закупівель діє електронна система публічних закупівель ProZorro. Вважаємо, що відомості з цієї системи є одним із інструментів перевірки державних закупівель. До них також пропонуємо віднести: чинне законодавство у сфері публічних закупівель; перевірку наявності документів (крім оригіналу договору про закупівлю, наданого замовником органу виконавчої влади); моніторинг закупівель; оцінку звіту про результати проведення процедури закупівлі та звіту про виконання договору про закупівлю; компетенції осіб які здійснюють зазначену перевірку; фінансову прозорість вищих навчальних закладів та інші.

Контроль у сфері державних закупівель у межах своїх повноважень, визначених Конституцією та законами України здійснюють Рахункова палата, Антимонопольний комітет України та Державна аудиторська служба України.

“Моніторинг закупівель здійснюють центральний орган

виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю, та його органи на місцях” [204].

Наочно інституційні методи державного регулювання представлені на рис. 2.3.

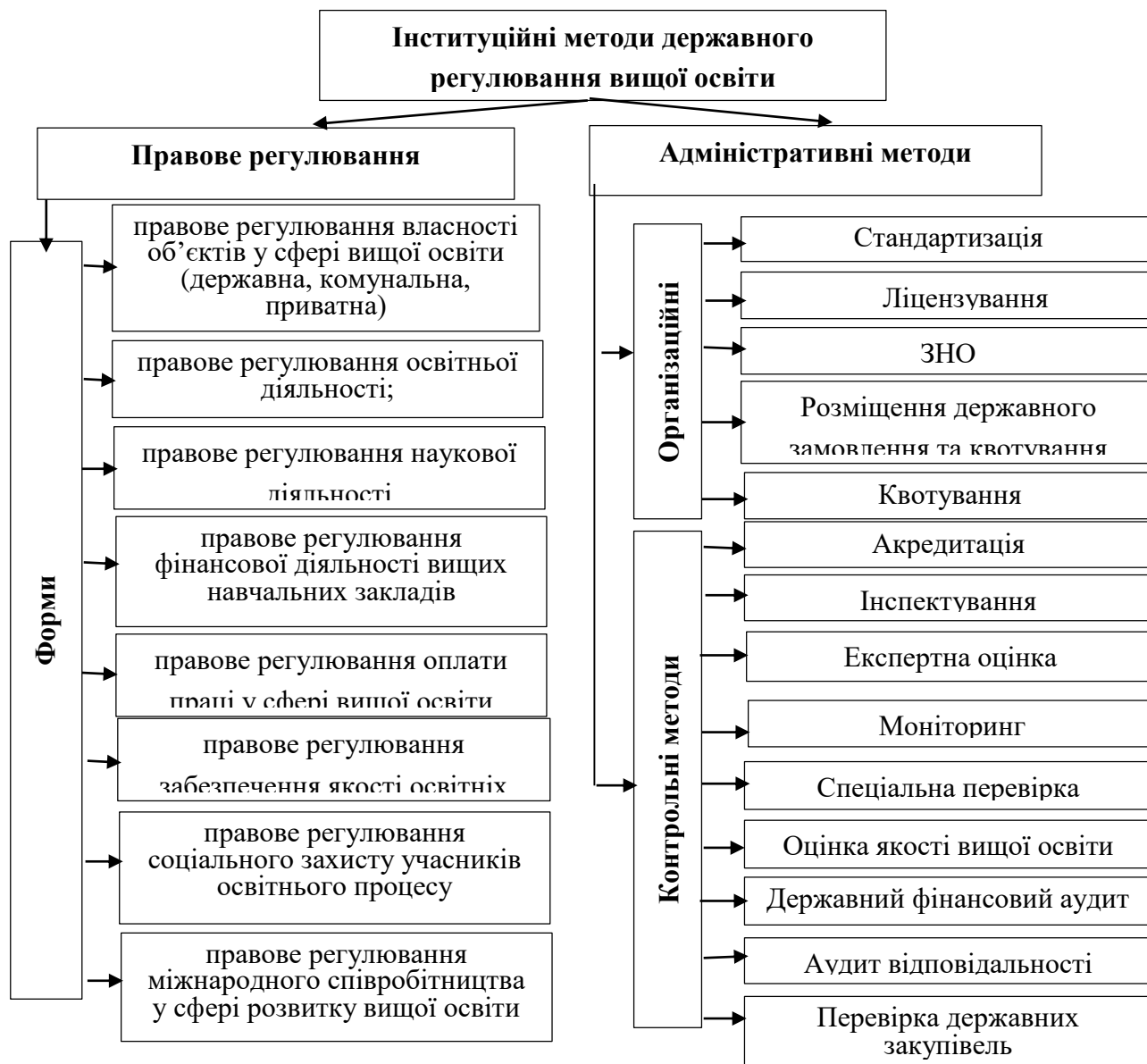

Рис. 2.3 Інституційні методи державного регулювання вищої освіти

Примітка: Побудовано авторами на основі власних досліджень

Зауважимо, що державне регулювання не обмежується інституційними методами. Їх вдало доповнюють економічні методи: планування, фінансове прогнозування, фінансове забезпечення;

державне регулювання цін у сфері вищої освіти; соціальне страхування учасників освітнього процесу; податкове стимулювання.

У сфері вищої освіти держава використовує планування для здійснення розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів між ВНЗ та органами управління у цій сфері, а також для визначення заходів задля досягнення основної мети – всебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, підготовки її як фахівця певної професії, розвиток її талантів та формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору. Планування може бути стратегічним, поточним та оперативним.

Процедури, пов'язані з фінансовим плануванням, порядок складання кошторисів, їх розгляд та затвердження, основні вимоги до виконання кошторисів бюджетних установ регламентуються відповідною Постановою КМУ “Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ” [192].

Прогнозування у сфері вищої освіти полягає у передбаченні необхідної в майбутньому потреби фахівців тої чи іншої спеціальності та розрахунку необхідних ресурсів для їх підготовки на основі аналізу ситуації на ринку праці за попередній та поточний роки, а також враховуючи потреби потенційних споживачів освітніх послуг та тенденції на світовому освітньому ринку. Особливу нішу у цьому процесі займає фінансове прогнозування.

Фінансове прогнозування в галузі вищої освіти спрямоване на визначення обсягів та джерел фінансових ресурсів і базується на розробці прогнозів грошових надходжень та витрат відповідно до пріоритетів державної політики. Реальність фінансового прогнозування досягається на основі об'єктивної оцінки потреб і наявності фінансових ресурсів у системі вищої освіти, детального обґрунтування розрахунків, взаємозв'язків обсягів фінансування з показниками діяльності вищих навчальних закладів [146, с. 124].

Фінансове забезпечення трактується як “формування цільових грошових фондів у достатньому розмірі та їх ефективне використання” [244, с. 97], як “процес покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб`єктами господарювання і державою” [228, с. 74]. Під фінансовим забезпеченням вищої освіти як методу державного регулювання, ми розуміємо процес покриття витрат на забезпечення функціонування та розвитку вищої освіти за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих державою та вищими навчальними закладами.

Фінансове забезпечення вищих навчальних закладів може проявлятися у таких формах: фінансування поточних видатків; інвестування, кредитування. Детальніше про сучасний стан фінансового забезпечення вищої освіти як важіль впливу держави на розвиток вищої освіти описано у розділі 3.

Зважаючи на те, що “освіта – найбільш масштабна та людиномістка складова сучасного державного устрою, його політичної, соціально-економічної та наукової організації, від якості якої залежить відтворення і нарощення інтелектуального та духовного потенціалу суспільства, виховання громадянина, модернізація суспільних відносин” [103, с. 17], держава не лише повинна визнавати цю сферу однією з пріоритетних, а й шукати можливості для стимулювання діяльності вищих навчальних закладів. Найпоширенішим у світовій практиці, як і в Україні, є податкове стимулювання.

Одним з інструментів податкового стимулювання діяльності вищих навчальних закладів є податкові пільги. Зокрема, вищі навчальні заклади звільнені від оподаткування прибутку за умови, що вони включені в реєстр неприбуткових організацій. Також податком на додану вартість не обкладаються операції з надання платних освітніх послуг. Не сплачують вищі навчальні заклади і плату за землю за умови якщо вони повністю фінансуються з державного або місцевих

бюджетів. Проте варто зауважити, що в частині здачі в оренду приміщень ця податкова пільга не надається.

Наступна група методів державного регулювання вищої освіти – соціально-психологічні, до яких відносять: інформаційне забезпечення, профорієнтацію; соціальне партнерство та врегулювання конфліктів. Під соціально-психологічними методами державного регулювання науковці [72] розуміють способи і прийоми управлінських впливів, що базуються на використанні об’єктивних наукових положень соціального розвитку і психології. Виходячи з цього під соціально-психологічними методами державного впливу на вищу освіту ми розуміємо систему певних способів та засобів впливу на підвищення ефективності діяльності вищих навчальних закладів та її окремих працівників, а також на соціально-психологічний клімат у колективі. Роль соціально-психологічних методів у системі державного регулювання вищої освіти полягає в тому, щоб “виробити і підтримати певні переконання, духовні цінності, моральні позиції, психологічні установки щодо управління і тих дій, які необхідні для його здійснення” [64, с. 5].

Одним із таких методів є інформаційне забезпечення, серед основних формам якого виділимо: інформування через телебачення; інформування через радіо; інформування через соціальні мережі; через рекламну продукцію; інформування через інтернет-ресурси; інформування через листи Міністерства освіти і науки України та інших міністерств та відомств, які мають у своєму підпорядкуванні ВНЗ, інформування через наукову та навчальну літературу.

За допомогою цього методу держава може впливати на “формування в громадян України почуття гідності, патріотизму та суспільної значущості, підвищення трудової та політичної активності, прагнення забезпечити власний добробут і добробут членів своєї сім’ї” [129] через продуктивну працю, а також популяризацію професій, які не користуються попитом, але є затребувані на сучасному ринку праці.

Зауважимо, що використання соціально-психологічних методів не повинно ґрунтуватися на примусі тієї чи іншої діяльності, яка вигідна суб'єкту регулювання. Вони мають забезпечувати взаємодію усіх зацікавлених сторін: державні органи влади, ВНЗ, громадянина, роботодавців та суспільство в цілому. Саме для забезпечення такої взаємодії ідеально підходить метод соціального партнерства. Його основними формами є: соціальний діалог та соціальна відповідальність.

Оцінюючи рівень розвитку соціального діалогу у сфері вищої освіти в Україні, варто зауважити, що “інституціональні зміни у цій сфері не впливають із попереднього досвіду, відсутні традиції, звичаї ведення соціального діалогу в умовах ринкової економіки” [151, с. 9]. Найбільш вживаним інструментом соціального діалогу у сфері вищої освіти є колективні переговори та укладання на їх основі колективного договору. Проте більшість таких переговорів відбуваються формально, без достатньої інформованості працівників про відповідний проект колективного договору. Вина у цьому не лише адміністрації ВНЗ, а й самих працівників, багато з яких просто не цікавляться даними питаннями. Водночас, нерозвиненість соціального діалогу негативно впливає не лише на якість управлінських рішень, а й на рівень соціальної згуртованості та умови праці та відпочинку викладачів та інших працівників ВНЗ.

Говорячи про соціальну відповідальність у сфері вищої освіти, слід зупинитись на соціальній відповідальності держави як регулятора діяльності організацій у цій сфері, ВНЗ як виробників освітніх послуг та самих здобувачів освітніх послуг, які мають задіяти весь свій потенціал для досягнення найкращих результатів у процесі навчання. Соціальна відповідальність держави у сфері вищої освіти полягає у створенні умов для якнайповнішого забезпечення всім громадянам України конституційного права на освіту, а ВНЗ “пов’язана з тим, що саме у системі вищої освіти формується інтелектуальна еліта нації.

Фахівці з вищою освітою є показником освіченості, цивілізованості країни, її професійного, наукового потенціалу і конкурентоспроможності” [97].

Для забезпечення ефективного функціонування та розвитку вищої освіти неприпустимим є використання такого методу як маніпулювання, оскільки його застосування може призвести до виникнення соціальної напруги, що може спричинити конфлікт інтересів. Тут велику роль відіграють самі особи, які займають відповідні посади в МОН України чи інших міністерствах, яким підпорядковані ВНЗ, а також керівники ВНЗ та їх заступники, призначення яких відбувається після проведення спеціальної перевірки. Щоправда, факти підтвердження негативних рис керівника не можуть служити відмовою у призначенні на посаду претендента, який отримав більше 50% голосів на виборах керівника. Однак умови проведення конкурсу виписані так, що у голосуванні беруть участь усі науково-педагогічні працівники, та делегати від студентів і адміністративно-управлінського персоналу. Тому колектив, як правило, обирає того керівника, на який заслуговує.

Втручання держави в організацію освітньої діяльності здійснюються на основі відповідних інструментів державного регулювання, що являють собою сукупність універсальних та специфічних способів і прийомів, які застосовуються персоналом органів державного управління під час виконання його функцій або в процесі розробки, прийняття та реалізації рішень, спрямованих на досягнення визначених цілей щодо розвитку керованих об’єктів [246, с. 124].

Варто зазначити, що методи державного регулювання не використовують окремо один від одного. Для ефективного функціонування та розвитку вищої освіти основним завданням є не лише їх вибір, але й вдале поєднання методів державного регулювання.

Як вже зазначалось вище, методи державного регулювання вищої освіти можна поділити також за інструментами регулювання, оскільки один і той же інструмент можна використовувати під час застосування різних методів регулювання. Пропонуємо такий поділ за інструментами регулювання: правові, організаційні, контрольні, бюджетні, податкові, кредитні, цінові, страхові, інформаційні тощо.

Ми свідомі того, що у рамках проведеного дослідження не можливо виокремити всі без винятку методи та інструменти державного регулювання, оскільки з розвитком технологій вони можуть доповнюватися та видозмінюватися. Проте визначені нами методи, форми та інструменти державного регулювання вищої освіти дають розуміння цілісної системи державного регулювання, що сприятиме прийняттю прогресивних рішень для забезпечення ефективного функціонування і розвитку сфери вищої освіти та дозволить оперативніше реагувати на проблеми, що виникають і які не здатен врегулювати та вирішити ринок.

Вважаємо, що застосування методів державного регулювання вищої освіти в Україні повинно бути спрямоване на забезпечення права кожної людини на вищу освіту, а саме: доступності послуг вищої освіти, їх якості за раціонального використання наявних ресурсів.

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СФЕРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЮ ЇЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

3.1 Сучасний стан підготовки фахівців у системі вищих навчальних закладів України

Вища освіта є однією з основних цінностей державності, регулятором суспільної свідомості та інструментом забезпечення національної безпеки держави. Визнання права на освіту, в тому числі й вищу, як одного з основоположних прав людини зафіксовано у Конституціях більшості країн світу. Зокрема, в Україні “держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам” [87]. Відповідно до Основного Закону громадяни України “мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі” [87]. Саме можливість здобуття безкоштовної вищої освіти зумовило використання такого інструменту державного регулювання як державне замовлення на підготовку кадрів.

В Україні формування і розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів здійснюється Міністерством економічного розвитку і торгівлі України за поданням Міністерства освіти і науки України та інших державних замовників “з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці та обсягів видатків Державного

бюджету України на зазначені цілі” [209]. У 2016 р. таких державних замовників, включаючи Міністерство освіти і науки України було 33 (додаток Б), а загальна вартість державного замовлення становила 21725089,1 тис. грн [167].

Виконавцями державного замовлення відповідно до чинного законодавства [191] можуть бути вищі, професійно-технічні навчальні заклади, заклади післядипломної освіти, наукові установи державної та комунальної форми власності, які пройшли конкурсний відбір та з якими укладено державний контракт на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів за державним замовленням.

Незалежна Україна успадкувала від колишнього СРСР (Союзу Радянських соціалістичних республік) середню за якістю систему суто державної вищої освіти (III – IV рівнів акредитації) у складі дванадцяти університетів (з них два аграрних), трьох академій, трьох консерваторій, і аж сто тридцять вісім спеціалізованих інститутів. Приблизно 2/3 випускників цієї системи отримували дипломи з інженерно-технічних чи технологічних профілів, а кількість економістів і правників була у багато разів меншою, ніж у демократичних країнах з аналогічними показниками розвитку промисловості [144, с. 21].

Протягом 1991 – 2017 рр. кількість вищих навчальних закладів спочатку мала тенденцію до збільшення, а з 2004 р. навпаки – до зменшення (рис. 3.1; 3.2).

Так на початок 2016 – 2017 навчального року залишилось 657 вищих навчальних закладів, з них: 370 – I–II рівня акредитації, а 287 – III – IV-го. У ВНЗ I–II рівня акредитації навчалось 217,3 тис. студентів, а III – IV-го – 1369,4 тис. студентів. Незважаючи на те, що на початок 2017/2018 навчального року кількість ВНЗ збільшилась на 3 одиниці, кількість студентів продовжила тенденцію до зниження (208,6 тис. студентів та 1329,96 тис. студентів відповідно).

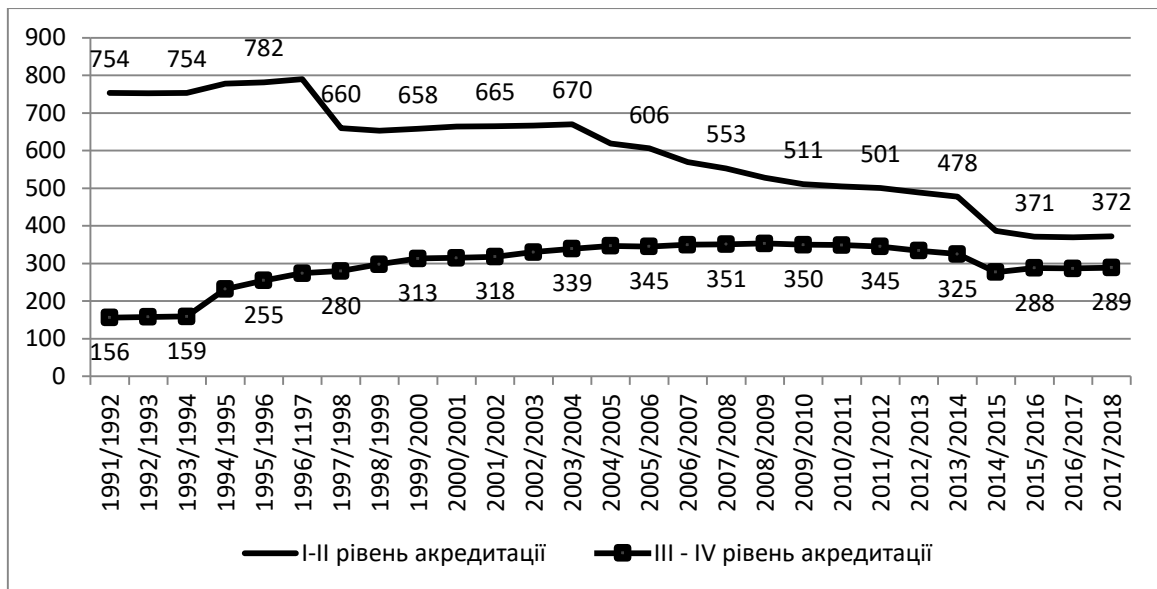

Рис. 3.1 Динаміка кількості вищих навчальних закладів України I – II та III – IV рівнів акредитації

Примітка: Побудовано авторами на основі [36; 35]

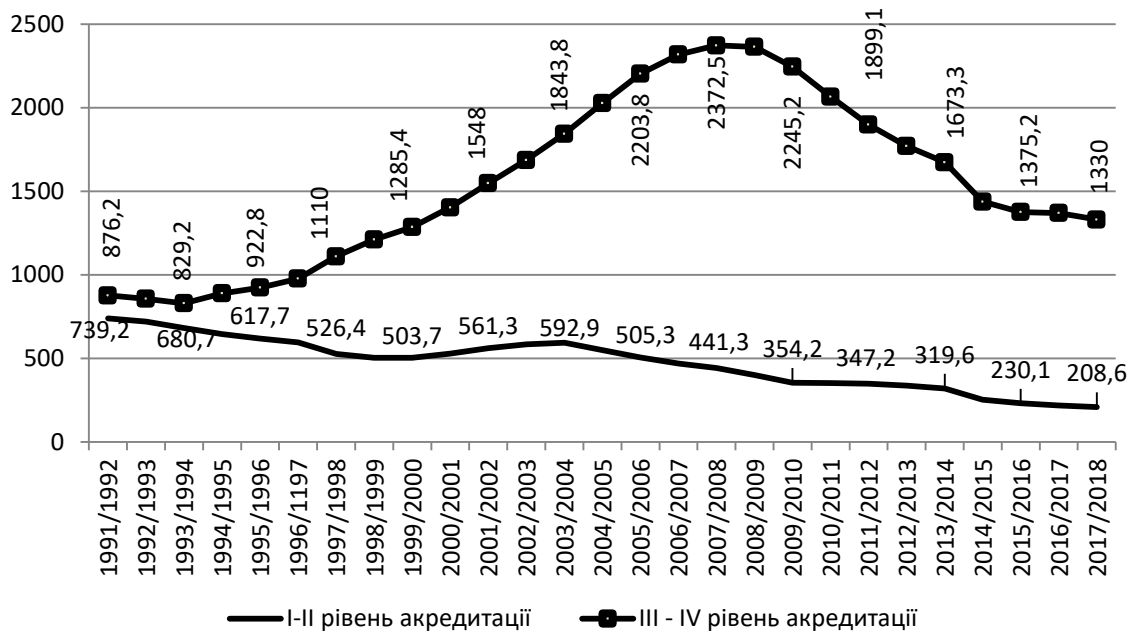

Рис. 3.2 Динаміка кількості студентів вищих навчальних закладів України I – II та III – IV рівнів акредитації

Примітка: Побудовано авторами на основі [3; 35]

Зменшення кількості вищих навчальних закладів є наслідком проведених реформ у сфері вищої освіти, які були і залишаються вкрай

необхідними через негативні демографічні процеси, відтік молоді за кордон, в тому числі й на навчання, та нагальну потребу підвищення ефективності функціонування закладів вищої освіти та поліпшення якості наданих ними послуг. Проте, на нашу думку, важливо, насамперед, розуміти, що основна проблема – це не велика кількість вищих навчальних закладів, а невідповідність отриманої освіти потребам національної економіки.

Так, наприклад, на кінець 2015 р. кількість безробітних у сфері сільського, рибного та лісового господарств становила 102,9 тис. осіб, а потреба роботодавців у таких працівниках – лише 1,2 тис. осіб, у сфері фінансової та страхової діяльності: 20,8 тис. осіб та 0,2 тис. осіб відповідно тощо (додаток А).

У 2016 р. маємо дещо меншу різницю між пропозицією і попитом робочої сили на ринку праці (рис. 3.3).

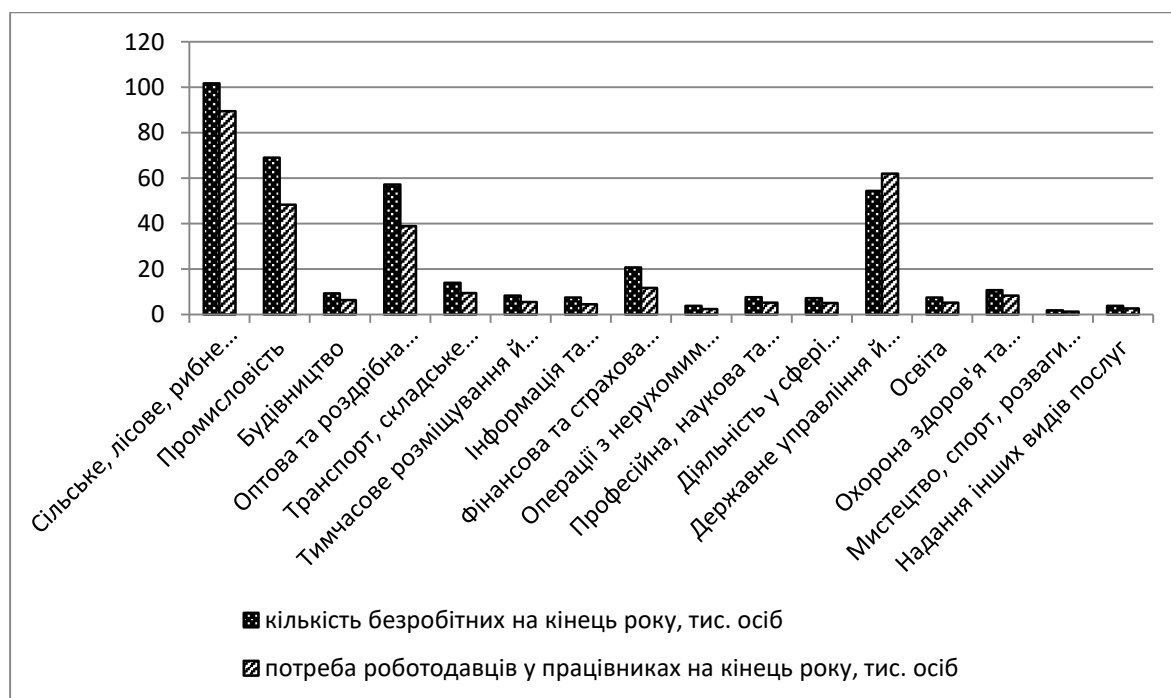

Рис. 3.3 Дисбаланс пропозиції та попиту на ринку праці у 2015 – 2016 рр. (за видами економічної діяльності)

Примітка: Побудовано авторами на основі [225, с. 11]

Така ситуація пов'язана, насамперед, зі зменшенням загальної кількості зареєстрованих безробітних на 100 тис. осіб. та у

зростанні потреби роботодавців у працівниках за усіма видами економічної діяльності, крім надання інших видів послуг. Зокрема, за даними Державної служби статистики України, кількість вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених роботодавцями, на кінець 2016 р. становила 36,0 тис., що на 39,0% більше, ніж на кінець 2015 р.

Зауважимо, що таку велику різницю між попитом і пропозицією робочої сили у сфері сільського господарства можна пояснити сезонністю виробництва (на кінець червня 2016 р. кількість безробітних у згаданій сфері зменшилась до 38,8 тис. осіб, а попит зріс до 3,3 тис. осіб), чого не можна сказати про фінансову і страхову діяльність (кількість безробітних – 15,8 тис. осіб, попит – 0,4 тис. осіб), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування та інших (кількість безробітних – 6,8 тис. осіб, попит – 1,6 тис. осіб).

Невідповідність напрямів підготовки та кількості випускників підтверджує той факт, що, незважаючи на високу потребу у кваліфікованих фахівцях з боку підприємств, багато випускників не можуть знайти застосування своїм умінням та знанням, що призводить до високого рівня безробіття серед молоді [5, с. 169].

Ще одним прикладом зазначеного перекосу в галузі освіти є такий показник: за часів СРСР юристів в Україні випускали п'ять вищих навчальних закладів, а нині ліцензії на відповідний напрям підготовки мають понад 100 вузів. Наслідком цього є те, що в 2010 р. вітчизняні ВНЗ випустили 28 тис. юристів, 8 тис. менеджерів і лише трохи більше 1 тис. будівельників та 300 фахівців з електроніки [80]. У 2015 р. кваліфікацію молодший спеціаліст з правознавства в Україні отримали 6545 студентів, бакалавра – 25876 студентів, спеціаліста – 11054, а магістра – 9464 студенти [145].

Варто зазначити, що майже половину з них навчалися за державним замовленням, тобто незважаючи на зниження попиту на фахівців окремих спеціальностей держава продовжувала практику необґрунтованого замовлення незатребуваних на ринку праці України

фахівців. Отже кошти платників податків були витрачені недостатньо ефективно.

В цих умовах основні старання у більшості ВНЗ направлені не на зміну змісту освітніх програм та підходів до організації навчального процесу, а на отримання якомога більшого обсягу державного замовлення. Зазначене спричинило збільшення кількості ВНЗ та відкриття у них в основному тих спеціальностей, які користувалися найбільшим попитом у абітурієнтів, невраховуючи ситуацію на ринку праці. З одного боку, збільшення ВНЗ сприяло більш повній реалізації принципу доступності вищої освіти, а з іншого, призвело до зниження якості освітніх послуг. Тому доцільність існування великої кількості ВНЗ є предметом постійних дискусій і серед високопосадовців і серед наукової спільноти. Зокрема, дискутуючи про оптимізацію мережі ВНЗ вчені і практики стараються відповісти на питання: “Чи потрібно закривати ВНЗ? Яка кількість ВНЗ буде оптимальною для України? Чи доцільною є залежність ВНЗ від кількості жителів?”.

Схиляємося до думки, що просте скорочення чи скорочення кількості ВНЗ відповідно до чисельності населення не приведе до покращення якості освітнього процесу у ВНЗ, що залишаться. Політика держави у цьому питанні має ґрунтуватися на обґрунтованих розрахунках потреби у відповідних фахівцях для національної економіки та забезпечення конституційного права на освіту всіма громадянами. Тобто сфера вищої та професійно-технічної освіти має бути основним регулятором збалансування попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці та оперативно реагувати на виклики сучасності.

На користь того, що кількість вищих навчальних закладів не доцільно прив'язувати виключно до кількості жителів свідчить і міжнародний досвід. Проаналізувавши ситуацію у зарубіжних країнах (додаток В, рис. 3.4), встановлено, що чіткої залежності (ні прямої, ні оберненої) рівня освіти від кількості вищих навчальних закладів немає.

Так, наприклад, у Ліхтенштейні на один університет припадає найменша кількість жителів, а за індексом освіти серед досліджуваних країн ця країна перебуває на 33 місці, Естонія за кількістю жителів на один університет – на 2 місці, а за індексом освіти – на 10, Норвегія займає 10 та 1 місце відповідно. Проте є країни, які за рейтингом по обох показниках займають найнижчі позиції: Узбекистан, Туреччина та Таджикистан.

Зазначене вище підтверджує, що не можна визначити оптимальну кількість ВНЗ, використовуючи лише дані про кількість населення країни, адже є багато профільних навчальних закладів (медичні, аграрні, заклади у сфері культури тощо), які, зважаючи на специфіку підготовки фахівців, потребують більше матеріальних та людських ресурсів. Крім цього, потрібно враховувати які галузі економіки тої чи іншої країни є найперспективнішими для їхнього розвитку.

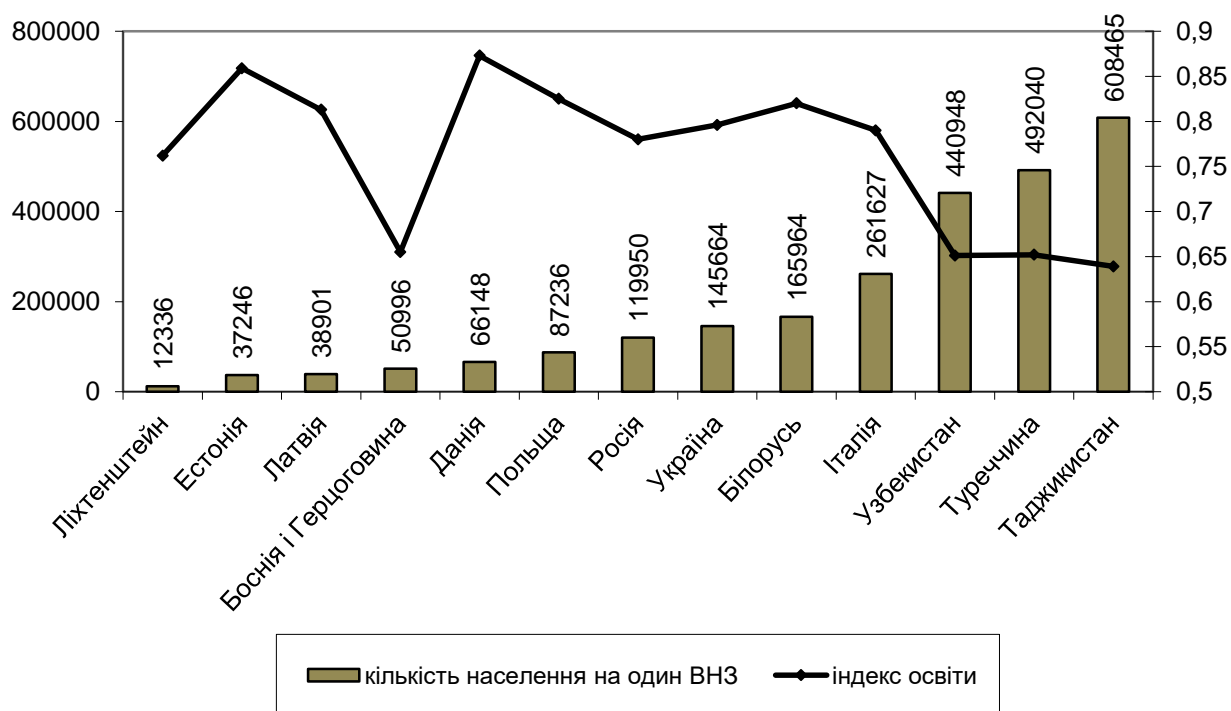

Рис. 3.4 Рейтинг країн Європи та СНД за кількістю населення на один вищий навчальний заклад* та за індексом освіти

* в Україні для розрахунку взято ВНЗ III – IV рівня акредитації, по інших країнах вищі навчальні заклади, які відповідають таким же критеріям

Примітка: Побудовано авторами на основі власних розрахунків

Повертаючись до дискусії про доцільність скорочення кількості ВНЗ в Україні зазначимо, що, з одного боку, цей процес є виправданим, оскільки не їхня кількість свідчить про якість освіти, а бажання студентів вчитися, вміння професорсько-викладацького складу зацікавити студентів у навчанні, оснащеність цих закладів сучасними технічними засобами тощо.

Крім цього, слід зазначити, що саме збільшення можливості доступу до послуг вищої освіти спровокувало зниження конкурсу у вищих навчальних закладах, знизило престижність вищої освіти, і, відповідно, якість наданих освітніх послуг. Проте, з іншого боку, скорочення вищих навчальних закладів без інших заходів підвищення ефективності надання освітніх послуг не призведе до поліпшення якості зазначених послуг, а сприятиме поширенню корупції у цій сфері. Тому, скорочуючи вищі навчальні заклади, слід подумати про працевлаштування великої кількості викладачів, які залишаться без роботи, а також про тих випускників шкіл, які не зможуть вступити до обраного вузу, тобто їм держава повинна забезпечити відповідну альтернативу.

Отже питання оптимізації мережі вищих навчальних закладів не повинно зводитися лише до питання зменшення кількості вищих навчальних закладів. Насамперед, слід не лише чітко визначити переваги, які отримає держава в результаті об'єднання чи реорганізації окремих вищих навчальних закладів, а й оцінити ризики таких процесів та розробити заходи щодо їх зменшення. Важливо також визначити черговість реформ у вищій освіті в контексті реформування інших сфер національної економіки та суспільних відносин у цілому.

Варто зазначити, що в Україні переважає кількість вищих навчальних закладів державної та комунальної форми власності, які становлять 79,7% (525 закладів) від загальної кількості, в тому числі 208 вищих навчальних закладів III – IV рівня акредитації [145]. Кількість студентів у вищих навчальних закладах III – IV рівня

акредитації, які навчаються за кошти Державного та місцевих бюджетів України на початок 2015 – 2016 навчального року становила 663947 осіб, що на 18,3% менше, ніж на початок 2010 – 2011 навчального року. Водночас, зауважимо, що частка зазначених студентів за аналогічний період збільшилася з 39,3% до 48,3%, відповідно зменшилася частка студентів, що навчаються за кошти фізичних та юридичних осіб.

Основними причинами зменшення питомої ваги студентів, що навчаються за оплату є:

- погіршення демографічної ситуації;
- розширення доступу до отримання вищої освіти за рахунок бюджетних коштів;
- збільшення кількості молодих людей, які віддають перевагу ВНЗ інших країн, зокрема Польщі;
- зниження купівельної спроможності населення;
- поява неформальної освіти та інші.

Погіршення демографічної ситуації пов'язане, в першу чергу, зі зниженням народжуваності. Так, у 1991 році в Україні народилося 630,8 тис. осіб, а у 2016 р. лише 397,0 тис. осіб, у 2017 р. – 364,0 тис. осіб. Через низьку народжуваність та високу смертність показник природного скорочення населення збільшився у понад п'ять раз. У результаті в 2017 р. порівняно з 1991 р. кількість населення у віці 0 – 17 років зменшилася на 42,4%. Варто відмітити і позитивну динаміку щодо смертності дітей до 1 року, що стало наслідком дієвої та ефективною державної політики у цій сфері. Проте це не суттєво вплинуло на загальну демографічну ситуацію в Україні (табл. 3.1).

Унаслідок погіршення демографічних показників, суттєво зменшилась кількість випускників вищих навчальних закладів (рис. 3.5). Водночас, послуги вищої освіти стали доступнішими через збільшення вищих навчальних закладів та ліцензованого обсягу.

Динаміка окремих демографічних показників в Україні

Роки	Кількість живонароджених, тис. осіб	Смертність дітей у віці до 1 року, на 1000 живонароджених	Природний приріст, скорочення (-), тис. осіб	Населення у віці 0 – 17 років
1991	630,8	13,9	-39,1	13225,7
1995	492,9	14,7	-299,7	12668,1
2000	385,1	11,9	-373,0	11116,0
2005	426,1	10,0	-355,9	9129,2
2010	497,7	9,1	-200,5	8081,1
2011	502,6	9,0	-162,0	8003,3
2012	520,7	8,4	-142,4	7971,6
2013	503,7	8,0	-158,7	7990,4
2014*	465,9	7,8	-166,4	8009,9
2015*	411,8	7,9	-183,0	7614,7
2016*	397,0	7,4	-186,6	7614,0
2017*	364,0	7,6	-210,1	7615,6
2017/1991 (%)	57,7	54,7	537,3	57,6

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Примітка: Складено авторами на основі [263 (розділ “Населення та міграція”)]

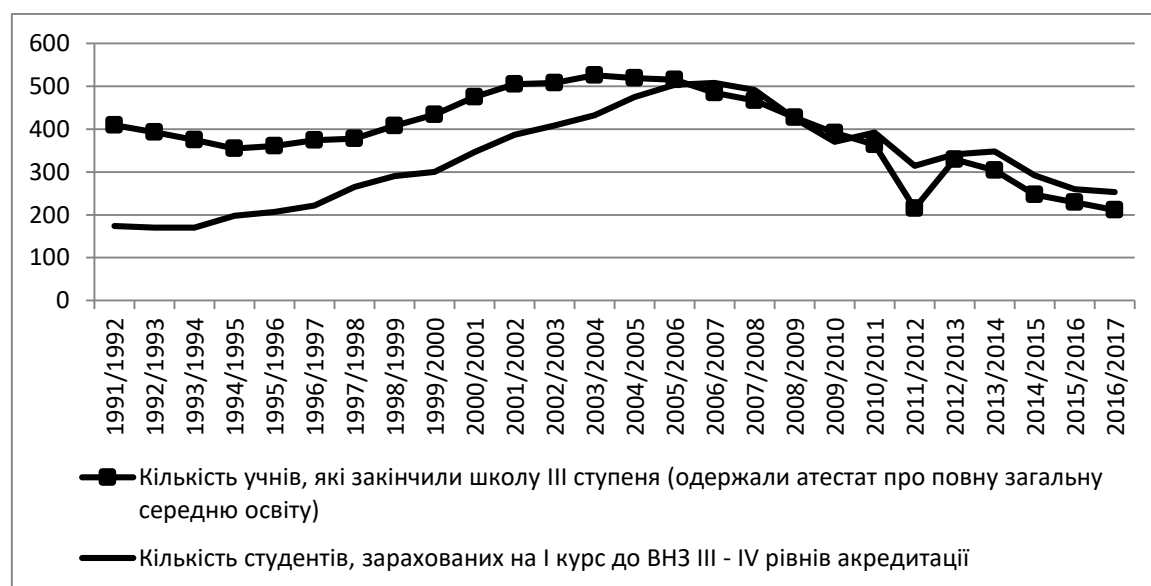

Рис. 3.5 Динаміка кількості випускників середніх загальноосвітніх шкіл та студентів, зарахованих на 1 курс ВНЗ III – IV рівнів акредитації, тис. осіб

Примітка: Побудовано авторами на основі [263 (розділ “Освіта”)]

З даних рисунка 3.5, видно, що 2008 рік став переломним для сфери вищої освіти, оскільки саме з цього року відбулося зниження кількості студентів, що вступили до вищих навчальних закладів. На 3 роки раніше спостерігаємо початок негативної тенденції щодо кількості випускників загальноосвітніх шкіл, що одержали атестат про повну загальну середню освіту. Також, починаючи з 2006 р., кількість випускників шкіл практично співпадала з кількістю осіб, що стали студентами. Такі тенденції сприяли розширенню доступу до вищої освіти, проте, як вже зазначалось раніше, призвели до нівелювання самого поняття “конкурсний відбір”. Це підтверджують і дані щодо обсягів державного замовлення на підготовку фахівців у ВНЗ I – IV рівнів акредитації (табл. 3.2). За даними табл. 3.2. очевидно, що за період 2010 – 2016 рр. відбулось розширення доступу до отримання вищої освіти за рахунок бюджетних коштів. Так, якщо у 2010 р. тільки 60% випускників шкіл (з повною середньою освітою) могли претендувати на навчання у вищих навчальних закладах, то у 2016 р. таких випускників було уже 78%.

Таблиця 3.2

Динаміка обсягів державного замовлення на підготовку фахівців у вищих навчальних закладах I – IV рівнів акредитації

Освітньо-кваліфікаційний рівень (ОКР)	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Обсяг державного замовлення (денна форма навчання), всього	287789	255009	275002	260075	255426	211127	233828
<i>В т. ч.</i> Молодший спеціаліст	70384	65759	68078	66285	63848	55220	61130
Бакалавр	111982	88406	107617	104142	99860	87473	83261
Спеціаліст (на основі повної загальної середньої освіти)	4486	4811	4808	4843	5540	5424	315
Спеціаліст (на основі ОКР бакалавр)	63544	59595	57397	50837	50727	29624	33905
Магістр (на основі повної загальної середньої освіти)	310	-	-	-	-	-	5835
Магістр (на основі ОКР бакалавр)	37083	36438	37102	33968	35451	33386	49382

Продовження таблиці 3.2

Обсяг державного замовлення (заочна (вечірня) форма навчання)	58855	49372	54059	49100	48378	25504	33687
Кількість місць, на які потенційним вступником є випускник школи в т. ч.:	219648	185342	210727	204424	197240	161775	164535
за денною формою навчання	187162	158976	180503	175270	169248	148117	150541
за заочною (вечірньою) формою навчання	32486	26366	30224	29154	27992	13658	13994
Кількість учнів, які одержали атестат про повну загальну середню освіту	363751	214902	328549	303644	246633	229461	211352
Коефіцієнт забезпечення випускників державним замовленням	0,60	0,86	0,64	0,67	0,80	0,71	0,78

Примітка: Складено авторами на основі [60]

Слід зазначити, що це співвідношення не дасть уявлення про реальний конкурс на одне бюджетне місце чи відсоток випускників, які можуть вчитись на бюджеті (не всі випускники є абітурієнтами, і не всі місця держзамовлення будуть зайняті саме ними). Проте це дає можливість оцінити динаміку державного замовлення стосовно демографічних тенденцій, що склалися в Україні.

Іншою причиною зменшення кількості студентів, які навчаються за кошти фізичних та юридичних осіб є, як уже зазначалося вище, збільшення кількості молодих людей, які віддають перевагу вищим навчальним закладам інших країн. Так, у 2013 р. у Польщі навчалося 15123 студенти з України, в т. ч. на першому курсі – 6495 осіб, у 2014 р. – 23392 студенти (на 1 курсі – 9364 особи), у 2015 р. – 30589 студентів (на 1 курсі – 10905 осіб), у 2016-му – 35584 студенти (на 1 курсі – 11108 осіб). Така ситуація склалась через низку обставин: підвищення мобільності студентів; спрощення візового режиму з Польщею; привабливіші умови вступу у вищих навчальних закладів

Польщі для окремих категорій вступників (відсутність ЗНО, відносно стабільне законодавство у сфері вищої освіти, зокрема, щодо правил прийому у вищі навчальні заклади); краща матеріально-технічна база вищих закладів освіти Польщі порівняно з українськими; ширші можливості щодо поєднання роботи і навчання; отримання диплому Європейського зразка, що дає можливість працевлаштування за отриманим фахом у країнах ЄС.

Зауважимо, що вища освіта у Польщі для поляків є безкоштовною. Іноземні студенти теж можуть претендувати на отримання безкоштовної освіти за умови успішного навчання та в рамках програм транскордонного та міжнародного співробітництва.

Велика увага у Польщі приділяється освіті людей похилого віку. Так, у 2011 – 2015 роках було створено 145 нових університетів для літніх людей [290].

Вважаємо, що в такій ситуації українська влада спільно з вищими навчальними закладами України повинна розробити комплекс заходів щодо збільшення привабливості вітчизняної вищої освіти. Це дозволить збільшити кількість іноземних студентів, слухачів на курсах підвищення кваліфікації чи в рамках отримання другої вищої освіти, що, в свою чергу, сприятиме збільшенню обсягів власних надходжень цих закладів, які можна буде використати на впровадження інноваційних технологій навчання.

Провідні університети світу стрімко трансформуються в інституційний формат “підприємницького університету”. Вони перетворились на потужні академічні центри, що продукують нові знання і прикладні технологічні розробки та мають право виходити на ринок і отримувати прибуток, який спрямовується на розвиток університету. Центральною ланкою їхньої діяльності стає трансфер технологій і комерціалізація результатів науково-дослідної роботи, яка виконується у тісній співпраці з підприємствами і державними інституціями – замовниками цих розробок [70, с. 164].

Аналіз одного з індикаторів конкурентоспроможності, а саме “Дослідницьке співробітництво університетів з промисловістю” (University/industry research collaboration) свідчить, що країни які спромоглися забезпечити динамізм своїх економік і увійшли до групи розвинених країн, мають високе значення зазначеного вище індикатора (табл. 3.3). Слід також відмітити, що ці країни мають високе значення та рейтинг також за індексом людського розвитку.

Таблиця 3.3

Співвідношення рейтингу країн за індексом людського розвитку, глобальним індексом конкурентоспроможності та одним із його індикаторів, що характеризує співробітництво університетів з промисловістю

Країни	Індекс людського розвитку		Глобальний індекс конкурентоспроможності		Індекс “Дослідницьке співробітництво університетів з промисловістю”	
	рейтинг	значення	рейтинг	значення	рейтинг	значення
Норвегія	1	0,944	11	5,41	15	5,0
Австрія	2	0,935	23	5,12	24	4,7
Швейцарія	3	0,930	1	5,76	3	5,8
Данія	4	0,923	12	5,33	20	4,9
Нідерланди	5	0,922	5	5,50	9	5,4
Німеччина	6	0,916	4	5,53	10	5,3
США	8	0,915	3	5,61	2	5,8
Сингапур	11	0,912	2	5,68	5	5,6
Великобританія	14	0,907	10	5,43	4	5,7
Бельгія	21	0,890	19	5,20	5	5,6
Фінляндія	24	0,883	8	5,45	1	6,0
Україна	81	0,747	79	4,03	74	3,5
М’янма	148	0,546	131	3,31	137	2,2
Мавританія	156	0,506	138	3,03	140	2,0
Гаїті	163	0,483	134	3,18	135	2,3
Сієрра Леоне	181	0,413	137	3,06	133	2,4
Бурунді	184	0,400	136	3,11	121	2,8
Нігерія	188	0,348	124	3,46	122	2,8

Примітка: Складено авторами на основі [268; 286]

Водночас, країни, які мають найнижчий рейтинг за індексом співпраці університетів з промисловістю (М'янма, Мавританія, Гаїті, Сієра Леоне, Бурунді Нігерія та інші) мають і низький рівень людського розвитку та є найменш конкурентоспроможними.

Значення показників України, представлених у табл. 3.3. підтверджують і тезу про взаємозалежність між конкурентоспроможністю країни, рівнем її людського розвитку та рівнем співпраці університетів і бізнесу.

Низька якість підготовки фахівців у вітчизняних вищих навчальних закладах призвела до того, що для українських роботодавців основними чинниками прийняття рішення щодо працевлаштування тієї чи іншої особи є не диплом престижного навчального закладу, а відповідний досвід практичної роботи кандидата та враження від співбесіди з ним [156].

В цьому контексті слід звернути увагу і на питання проходження студентами випускних курсів ВНЗ відповідної навчальної та виробничої практики для закріплення теоретичних знань та напрацювання необхідних практичних навиків, які знадобляться випускникам під час працевлаштування.

На жаль, існуюча система практики є недосконалою, оскільки, здебільшого, студент змушений самотійно шукати базу практики, що призводить до фіктивного її проходження. Вважаємо, що вирішити зазначену проблему можна було б шляхом зарахування всіх практикантів на посади стажистів у відповідній сфері діяльності за профілем навчання з відповідною оплатою та відповідальністю.

Одним із прийнятних варіантів, на нашу думку, було б скерування студента, що навчається за державним замовленням, на місце практики, яке заздалегідь визначене на основі відповідних заявок від спілки роботодавців. За умови успішного завершення навчання, зазначене місце практики могло б стати місцем праці студента відповідно до цільового скерування. Це дало б змогу випускнику

краще ознайомитись з умовами його майбутньої роботи і чіткіше зрозуміти специфіку роботи за обраною спеціальністю. Потенційний роботодавець також отримував би від цього певну вигоду, оскільки був би зацікавлений у підготовці майбутнього працівника та міг би самостійно визначити рівень його знань і вміння адаптуватися до певного середовища [116, с. 25].

Отже варто вітчизняним університетам тісніше співпрацювати з бізнесовими структурами, що дозволить залучити кошти юридичних осіб для розвитку закладів вищої освіти та збільшити цільове замовлення підготовки фахівців відповідного профілю. Така співпраця буде корисною не тільки для вищих навчальних закладів, а й для розвитку національної економіки та самих підприємств та індивідів.

Найвагомішою причиною зменшення частки студентів, що навчаються за кошти фізичних та юридичних осіб в умовах сьогодення є зниження купівельної спроможності населення, підсилене різким підвищенням тарифів на житлово-комунальні послуги. Так у 2015 р. реальна заробітна плата українців становила лише 79,8% порівняно з попереднім роком. У 2016 р. – 2017 рр. ситуація дещо виправилась, проте у 2016 р. порівняно з 2010 р. реальна заробітна плата в Україні збільшилась лише на 9,4%, у 2017 р. – на 30,3%, а у доларовому еквіваленті зменшилась на 28,5% та 4,4% відповідно (табл. 3.4). Водночас, газ для населення за період з 2010 р. по 2017 р. подорожчав на 772%, електроенергія – в середньому на 192%.

Таке різке падіння реальної заробітної плати, яка є основним джерелом доходів переважної більшості населення України, змушує українців відмовлятися від окремих послуг і шукати можливість отримання їх безкоштовно. В цьому контексті важливим є розширення доступу до освітніх послуг вищої освіти, що надаються за бюджетні кошти [214, с. 108].

Проте рівень фінансування вищих навчальних закладів з Державного та місцевих бюджетів, хоч, на перший погляд, і відповідає

кращій міжнародній практиці (близько 2% ВВП) та все ж є не достатнім через низький обсяг ВВП.

Таблиця 3.4

Динаміка середньої номінальної та реальної заробітної плати населення України у 2000 – 2017 рр.

Показник	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2017/ 2000	2017/ 2010
Номінальна заробітна плата, грн	230	806	2250	3282	3480	4012	5183	7104	22534,8*	230,4*
Номінальна заробітна плата, доларів США	42	157	284	411	293	184	203	267	635,7*	95,6*
Реальна заробітна плата, %	99,1	120,3	110,2	108,2	93,5	79,8	109,0	119,1	446,3	130,3

* у %

Примітка: Складено авторами на основі [263 (розділ “Ринок праці”)]

Зауважимо, що “більші витрати дозволяє собі хіба що Данія (у 2010 році її витрати на освіту склали 8,8% ВВП, на вищу освіту – 2,4%)” [132, с. 21]. Загалом на витрати освіти у відсотках до ВВП у 2011 – 2013 рр. в середньому становили: в Норвегії – 6,4%, США – 7,3%, Чехії – 4,6%, Словаччині – 3,8%. Проте обсяг ВВП на душу населення складав: у Данії 42300 євро, Норвегії – 63800, Чехії – 13100, Словаччині – 12100, а в Україні – лише 3207 євро [120, с. 101].

Більше того, за 2012 – 2017 рр. намітилась спадна тенденція видатків Зведеного бюджету України на вищу освіту у відсотках до ВВП (з 2,1 у 2012 р. до 1,3% у 2017 р.) (табл. 3.5).

За таких умов реальний обсяг ВВП у 2017 р. становив лише 88,4% обсягу ВВП 2012 р. Отже, враховуючи спад ВВП, реальне зменшення видатків на вищу освіту у % до ВВП буде значно більшим.

Таким чином, до проблем, які перешкоджають реалізації права громадян України на освіту можна віднести: корупцію, падіння доходів громадян на тлі різкого підвищення тарифів на комунальні

послуги, скорочення мережі ВНЗ без створення наявних захисних механізмів для вивільнених працівників зазначених установ; недосконалість методики розрахунку потреби у підготовці фахівців та порядку їх працевлаштування; надмірна централізація в управлінні фінансовими ресурсами та зниження частки державних видатків на вищу освіту у відсотках до ВВП; невідповідність змісту освітніх програм вимогам ринку; незбалансованість ринку освітніх послуг та ринку праці; висока вартість навчання та низький розмір оплати праці викладачів.

Таблиця 3.5

Динаміка видатків Зведеного бюджету України на вищу освіту

Видатки	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Всього бюджетних видатків на вищу освіту, млрд грн	29,3	30,0	28,3	31,0	35,2	38,8
Видатки Зведеного бюджету на вищу освіту, у % до ВВП	2,09	2,05	1,78	1,51	1,48	1,30

Примітка: Складено авторами на основі [66; 67]

Завершуючи аналіз сучасного стану підготовки фахівців у вищих навчальних закладах України не можемо оминати такого важливого питання як вступна компанія. У 2016 р. до ВНЗ I – II рівня акредитації вступило 63160 осіб, в тому числі для навчання за рахунок коштів Державного бюджету – 170616 осіб, за рахунок коштів місцевих бюджетів – 3360 осіб. Кількість абітурієнтів, які зараховані на навчання до ВНЗ III – IV рівня акредитації у 2016 р. склала 259904 особи, з них за рахунок коштів Державного бюджету – 134194 особи, місцевих бюджетів – 2864 осіб.

Варто зазначити, що у 2016 р. вступна компанія відрізнялася від попередніх років низкою змін, в результаті яких відбулися певні позитивні зрушення в частині об'єктивного та рівного доступу до вищої освіти. Попри недоліки, які були виявлені, новації вступної

кампанії зарекомендували себе як прогресивні та такі, що сприяють прозорості та справедливості вступу.

Серед основних змін виділимо наступні:

- набір здійснювався за новим переліком галузей і спеціальностей, що був затверджений в 2015 році;
- відміна норми про позаконкурсний вступ, котра суперечила Конституції України (встановлено окремі правила для категорії громадян, які з об'єктивних причин потребують підтримки держави (вступ за конкурсом на основі співбесіди, за квотами та вступними іспитами, за особливим порядком складання вступних іспитів та квотами для мешканців тимчасово окупованої території тощо), а також відміна прийому за цільовими направленнями;
- посилення адресності державного замовлення (кількість місць держзамовлення в університеті корегувалася залежно від популярності у студентів з вищими балами зовнішнього незалежного оцінювання);
- запроваджено спрощену систему для вступників з Автономної Республіки Крим та Донбасу;
- прийом документів на вступ за результатами зовнішнього незалежного оцінювання здійснювався виключно в електронній формі;
- абітурієнт зміг подати 15 заяв на 5 різних спеціальностей за держзамовленням на денну форму навчання у будь-які університети за власним бажанням (у 2018 р. – 7 заяв на 4 спеціальності);
- в рамках експерименту вступ в магістратуру на спеціальність 081 “Право” здійснювався за результатами зовнішнього тесту, розробленого експертами, представниками міжнародних організацій та дев'ятьох університетів, що зголосились взяти участь у цьому пілотному проекті (у 2018 р. – обов'язкове єдине фахове вступне випробування за технологією ЗНО складатимуть вступники на магістратуру не лише на спеціальність “Право”, а й на “Міжнародне право”. Також проводитиметься експеримент для вступу за результатами єдиного вступного іспиту з іноземних мов за

технологією ЗНО на спеціальності галузей знань: “Гуманітарні науки” (крім спеціальності 035 “Філологія”), “Соціальні та поведінкові науки”, “Журналістика”, “Сфера обслуговування” та “Міжнародні відносини”;

- запроваджено можливість вибору абітурієнтом третього предмету для вступу за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (з предметів, запропонованих вищим навчальним закладом) Водночас, вступна кампанія 2016 мала низку недоліків, серед яких: нестабільність умов прийому; недостатня інформованість потенційних абітурієнтів про особливості вступу; технічні проблеми, пов’язані з роботою сайту ez.osvitavsim.org.ua та опрацюванням поданих заяв у єдиній державній електронній базі з питань освіти; співпадання в часі вступних екзаменів, творчих конкурсів та фізичних випробувань, через що абітурієнт ще до початку їх проведення втрачав можливість вибору навчального закладу і спеціальності; неврахування в новому порядку адресного розміщення державного замовлення окремих особливостей зарахування на творчі спеціальності.

Зауважимо, що у 2017 р. деякі проблеми вступної кампанії 2016 р. були розв’язані, проте окрім старих проблем, з’явилися нові. Серед основних слід відмітити: недосконале програмне забезпечення системи подачі електронних заяв на участь у конкурсному відборі (ez.osvitavsim.org.ua) та надто малу кількість вступників; нерівномірний розподіл бюджетних місць між університетами; збільшення пільг тощо.

Ми не заперечуємо те, щоб під час розподілу місць державного замовлення на підготовку фахівців застосовувався принцип “гроші ходять за студентом”, адже гнучка система розподілу бюджетних місць надає більше можливостей для абітурієнтів у виборі вищого навчального закладу, проте така система загрожує викладачам зі спеціальностей, що набрали мало студентів, втратою роботи. Звертаємо увагу, що про втрату роботи викладачі можуть дізнатися

лише після закінчення конкурсу, що значно зменшить їхні шанси на нове працевлаштування. Також такий підхід та застосування пільгових коефіцієнтів негативно впливає на обсяг державного замовлення в регіональних вищих навчальних закладах, що стримує їх розвиток. Тому ці процеси потребують удосконалення.

Загалом загальний обсяг державного замовлення на підготовку фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах та наукових установах склав 212970 місць. Зокрема, за освітньо-кваліфікаційним рівнем “молодший спеціаліст” обсяги державного замовлення становили 57175 місць (на денну форму навчання – 52299); бакалавр – 82693 місць (74711); магістр на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра – 62281 місць (53350); магістр на основі повної загальної середньої освіти – 5931 місце (лише денна форма навчання); аспірантура – 4422 (3600); докторантура 468 (лише денна форма) [168].

Таким чином, виходячи з вище наведеного, приходимо до висновку, що покращення ситуації в зазначеній сфері можливе за умови економічного зростання, підвищення добробуту населення, впровадження новітніх технологій управління вищими навчальними закладами та адаптації їх до умов, що склалися.

3.2 Особливості державного регулювання вищої аграрної освіти в умовах інноваційного розвитку України

Після приєднання України до Болонського процесу та підписання Угоди про асоціацію з ЄС цілком закономірною є необхідність перебудови та вдосконалення усієї системи державного регулювання вищою освітою, зміцнення інтелектуального потенціалу України, збільшення внеску в розвиток економіки, науки, освіти, культури країни й добробуту народу.

Освітня політика України, як і будь-якої іншої держави, має формуватися з урахуванням потреб національної економіки та її конкурентних переваг, до яких варто віднести і наявність високопродуктивного ґрунтового покриття.

Володіючи третиною світових чорноземів, Україна має високий потенціал розвитку аграрного сектору економіки: родючі ґрунти, сприятливий клімат, вигідне географічне розташування, трудові ресурси тощо. В Європі немає жодної країни, де сільське господарство складає в економіці держави більше 3,5% ВВП, а частка зайнятих у цій сфері становить більше 8%.

Враховуючи зазначене, вища аграрна освіта України є стратегічним ресурсом розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності нашої держави на міжнародній арені. Її реформування має відбуватися зі застосуванням інноваційних підходів, що дасть змогу підвищити ефективність використання кадрового та наукового потенціалу та забезпечити конкурентоспроможність агропромислового сектору національної економіки.

Зауважимо, що до 2015 р. аграрна освіта займала окрему нішу у системі вищої школи, готуючи фахівців за замовленням Міністерства аграрної політики України. В теперішній час ВНЗ аграрного профілю як і багато інших навчальних закладів підпорядковуються Міністерству освіти і науки України, що на нашу думку, є виправданим з точки зору оптимізації державних видатків на освіту.

Проте специфіка підготовки фахівців аграрного профілю вимагає постійного оновлення матеріально-технічної бази, що потребує значних фінансових ресурсів. В умовах обмеженості бюджетних ресурсів, держава не спроможна самотійно розв'язати проблему ресурсного забезпечення ВНЗ аграрного профілю. Зауважимо, що ВНЗ іншого профілю теж не мають належного бюджетного фінансування. Проте однією зі специфічних особливостей ВНЗ аграрного профілю є

те, що у їхньому розпорядженні перебуває 90868,83 га землі, з яких більшу частку займають сільгоспугіддя 52454,37 га (58%). Інші землі зайняті лісами – 30793,46 га (34%), водоймами – 693,38 (1%), дворами і будівлями – 2107,04 га (5%) тощо (рис. 3.6).

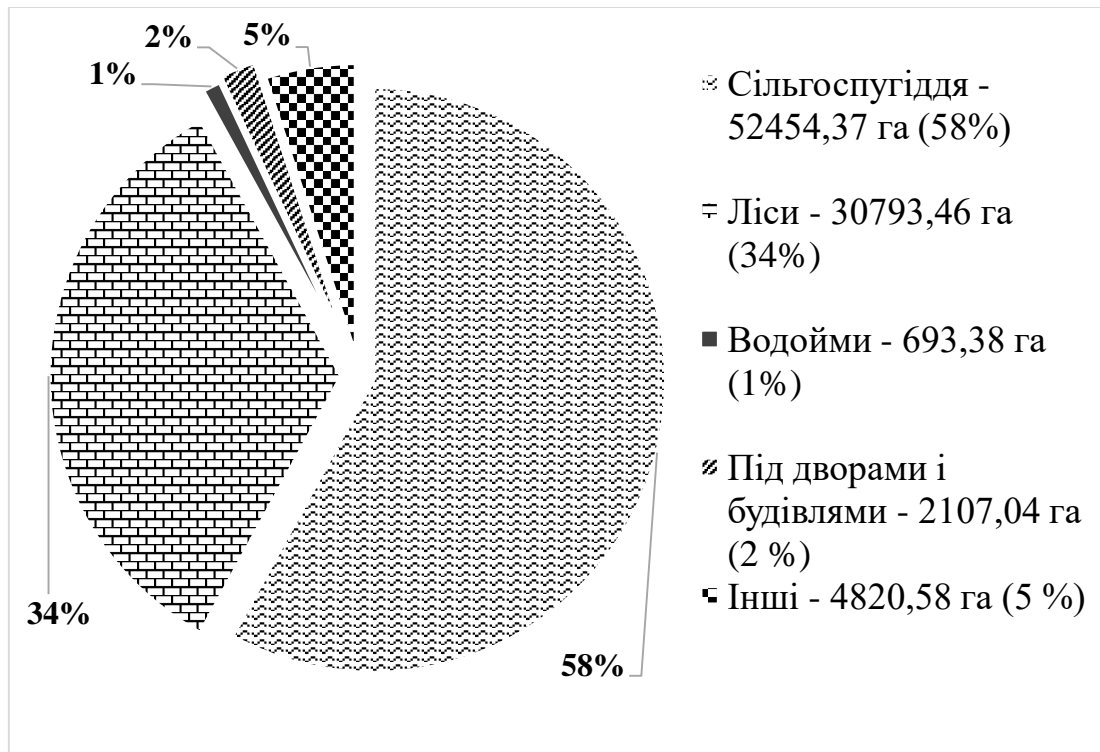

Рис. 3.6 Структура земельних ресурсів, що перебувають в розпорядженні вищих навчальних закладів аграрного профілю (станом на початок 2016 р.)

Примітка: Побудовано авторами на основі річних звітів вищих навчальних закладів України аграрного профілю

Крім земельних ресурсів, у ВНЗ аграрного профілю наявні поголів'я тварин, сільськогосподарська техніка, а також обладнання та інвентар. Все це потребує значних фінансових витрат, належного технологічного і технічного забезпечення. На жаль, розподіляючи бюджетні асигнування між ВНЗ, Міністерство освіти і науки не враховує зазначеної специфіки, що негативно позначається на якості підготовки фахівців аграрних спеціальностей.

На початок 2016 – 2017 рр. сфера вищої аграрної освіти налічувала 40 навчальних закладів, з них 17 університетів, 2 академії,

14 коледжів та 7 технікумів, що складає 12,3% всіх навчальних закладів (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Динаміка кількості вищих навчальних закладів України

	2010 – 2011	2011 – 2012	2012 – 2013	2013 – 2014	2014 – 2015	2015 – 2016	2016- 2017
Кількість ВНЗ I – II рівнів акредитації, всього	483	479	469	458	387	371	370
в т. ч. аграрного профілю, од.	26	26	24	24	21	21	21
у % до всіх ВНЗ	5,4	5,4	6,3	5,2	6,8	5,7	5,7
Кількість ВНЗ III – IV рівнів акредитації, всього	330	326	316	309	277	288	287
в т. ч. аграрного профілю, од.	20	20	20	20	19	19	19
у % до всіх ВНЗ	6,1	6,1	6,3	6,5	6,9	6,6	6,6

Примітка: Складено авторами на основі [145]

Ще 3 інститути та 86 коледжі і технікуми входять у структуру університетів. Важливим для розвитку аграрної науки є створення на базі університетів, коледжів та технікумів сучасних сільськогосподарських підприємств, регіональних навчально-практичних центрів, де проходять практику майже 7 тис. студентів щорічно. Це сприяє набуттю студентами практичних навиків, необхідних у майбутній роботі.

Варто зазначити, що в динаміці прийому студентів до ВНЗ аграрного профілю намітилася спадна тенденція. Так у 2008 р. до зазначених ВНЗ було зараховано 33 тис. студентів, а у 2017 р. – лише 18,4 тис. (табл. 3.7, рис. 3.7). У першу чергу це пов'язано зі загальною тенденцією зменшення кількості вступників. Проте зниження попиту на аграрні спеціальності підсилюється і небажанням молоді працювати у сільському господарстві та жити в сільських населених пунктах. Водночас, за даними провідних соціологічних агентств, аграрні професії входять до десятки найперспективніших.

Таблиця 3.7

Динаміка прийому студентів денної та заочної форм навчання у
ВНЗ аграрного профілю (ОКР “Бакалавр”) за джерелами
фінансування

	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
К-сть студентів, зарахованих за ОКР “бакалавр”, всього, тис. осіб	33,0	26,3	23,3	23,2	23,3	22,3	17,2	18,3	18,4
в т.ч., бюджет	14,4	13,1	11,4	12,4	12,5	11,0	8,5	8,6	8,4
контракт	18,6	13,2	12,0	10,8	10,8	11,3	8,7	9,7	10,0

Примітка: Складено авторами на основі даних інформаційної системи “Конкурс” та [126]

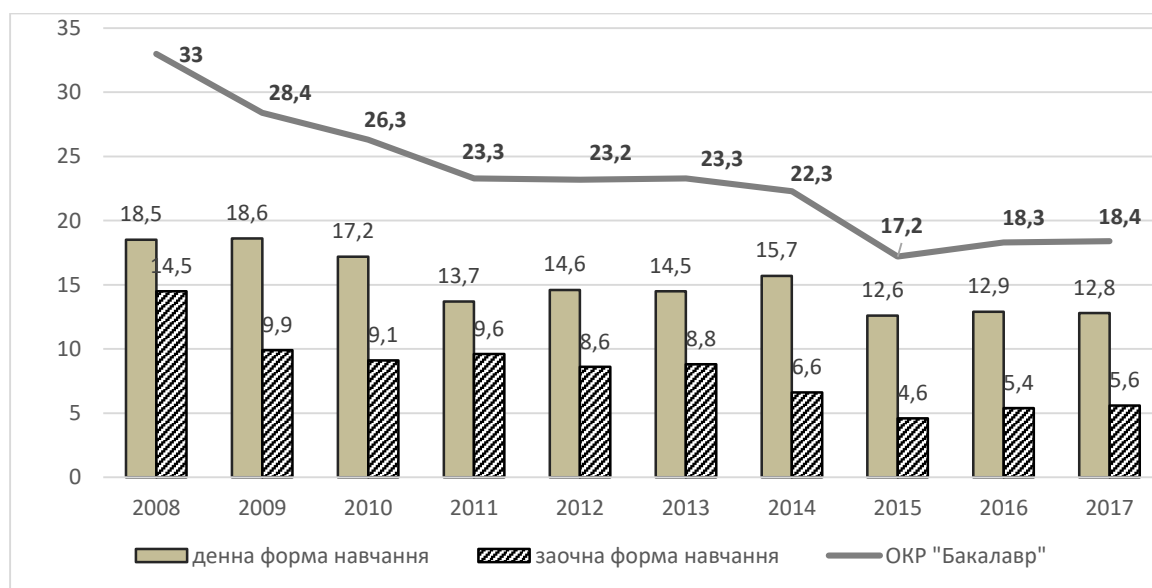

Рис. 3.7 Динаміка прийому студентів денної та заочної форм навчання у ВНЗ аграрного профілю

Крім цього, доходи населення, що проживає у сільській місцевості (а їхні діти і є, в основному, потенційними абітурієнтами аграрних ВНЗ) є значно нижчими, ніж доходи міського населення, що суттєво вплинуло на зменшення кількості вступників на основі контракту (у 2008 р. – 18,6 тис. осіб, у 2015 р. – 8,7 тис. осіб, а в 2017 р. – 10 тис. осіб).

Загалом у 2017 р. у ВНЗ аграрного профілю навчалось 152,9 тис. студентів, що становить 9,9% від всієї чисельності студентів українських ВНЗ.

Важливим завданням ВНЗ аграрного профілю є не просто підготовка менеджерів складних біоекосистем, а підготовка висококваліфікованого фахівця, відповідального не лише за створення відповідного якісного продукту, а й за збереження довкілля. Тобто питання екології мають бути серед основних у змісті багатьох навчальних дисциплін.

Аналізуючи зарубіжний досвід розвитку аграрної освіти, Д. Мельничук звертає увагу на те, що практично всі ВНЗ періодично вносять зміни до організації навчального процесу та навчальних програм. Так, Монтерейський інститут переглядає свої цілі кожні 10 років, враховуючи ті зміни, які відбуваються у суспільстві. Наприклад, у 2003 р. у цьому освітньому закладі було визначено “низку “стандартних” предметів, що мають викладатися у рамках кожної навчальної програми. Серед них: аналіз інформації, англійська мова, основи управління якістю, менеджмент, екологія та сталий розвиток, спілкування, розвиток підприємницьких здібностей, соціально-культурні цінності світу, професійна етика” [130, с. 9].

В Україні відповідно до Закону “Про вищу освіту” (2014 р.) ВНЗ отримали автономію щодо складання навчальних планів і кожен навчальний заклад може на свій розсуд встановлювати обов’язкові дисципліни для навчання на тій чи іншій спеціальності. Це дає змогу більш оперативно реагувати на сучасні виклики, а також враховувати специфіку розвитку сільського господарства у кожному регіоні України.

Варто зазначити, що відповідно до консолідованого рейтингу ВНЗ України 2017 р., складеного інформаційним освітнім ресурсом “Освіта.іа” лише один навчальний заклад аграрного профілю

(Національний університет біоресурсів та природокористування) увійшов у першу десятку лідерів (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Рейтинг аграрних навчальних закладів України (III – IV р. а.)

Назва ВНЗ	Місце в рейтингу аграрних ВНЗ	Місце в загальному рейтингу ВНЗ
Національний університет біоресурсів та природокористування	1	10
Сумський національний аграрний університет	2	80
Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П. Василенка	3	86
Миколаївський національний аграрний університет	4	87
Таврійський державний агротехнологічний університет	5	90
Уманський національний університет садівництва	6	91
Полтавська державна аграрна академія	7	99
Дніпропетровський державний агроекономічний університет	8	107
Вінницький національний аграрний університет	9	118
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького	10	122
Харківський національний аграрний університет ім. Докучаєва	11	128
Херсонський державний аграрний університет	12	135
Житомирський національний агроекологічний університет	13	141
Білоцерківський національний аграрний університет	14	145
Подільський державний аграрно-технічний університет	15	150
Львівський національний аграрний університет	16	175
Луганський національний аграрний університет	17	182
Харківська державна зооветеринарна академія	18	187
Одеський державний аграрний університет	19	207

Примітка: Побудовано на основі консолідованого рейтингу ВНЗ України 2017 р., складеного інформаційним освітнім ресурсом “Освіта.ua”

Всі інші зайняли позиції починаючи з 80-го місця. “У якості вихідних даних під час складання консолідованого рейтингу були використані найавторитетніші національні та міжнародні рейтинги закладів вищої освіти України: “Топ-200 Україна”, “Scopus” та “Вебометрикс”, кожен з яких використовує різні критерії оцінювання вищих навчальних закладів” [212].

Враховуючи те, що абітурієнти обирають ВНЗ дещо за іншими критеріями (зокрема, їх, як правило, не цікавить кількість цитувань наукових публікацій викладачів у відомих наукометричних базах.

Водночас, нерідко обираючи ВНЗ абітурієнти звертають увагу на соціальну інфраструктуру, враховують відгуки тих, хто навчається чи закінчив вибраний ВНЗ, наявність сучасних спеціальностей та оновленої матеріально-технічної бази) нище подано рейтинг аграрних ВНЗ за загальним конкурсом заяв вступників та ефективністю використання ліцензованого обсягу за денною формою навчання (ОКР “Бакалавр”) у 2017 р. (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Рейтинг аграрних ВНЗ України (III – IV р.а) за загальним конкурсом заяв та ефективністю використання ліцензованого обсягу за денною формою навчання (ОКР “Бакалавр”) у 2017 р.

Назва ВНЗ	Місце в рейтингу аграрних ВНЗ /значення показника	
	за к-стю заяв вступників в розрахунку на 1 зарахованого	за ефективністю використання ліцензованого обсягу, місце/%
Харківська державна зооветеринарна академія	1/8,2	17/23,3
Національний університет біоресурсів та природокористування	2/8,1	7/50,8
Львівський національний аграрний університет	3/6,7	11/43,7
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького	4/5,8	9/47,8
Харківський національний аграрний університет ім. Докучаєва	5/5,7	18/19,7
Вінницький національний аграрний університет	6/5,5	1/71,9
Одеський державний аграрний університет	7/5,4	10/44,9
Уманський національний університет садівництва	8/5,3	16/28,5
Дніпропетровський державний агроекономічний ун-тет	9/5,2	14/33,8
Житомирський національний агроекологічний університет	10/5,0	2/62,2
Херсонський державний аграрний університет	11/4,8	6/51,2
Подільський державний аграрно-технічний університет	12/4,8	8/48,9
Полтавська державна аграрна академія	13/4,3	15/32,9
Сумський національний аграрний університет	14/4,2	13/35,0
Миколаївський національний аграрний університет	15/4,1	12/41,1
Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П. Василенка	16/4,0	3/59,8
Білоцерківський національний аграрний університет	17/3,9	5/52,2
Таврійський державний агротехнологічний університет	18/2,9	4/52,3
Луганський національний аграрний університет	19/2,6	19/16,2

Примітка: Складено на основі [126]

Найбільший конкурс у 2017 р. був у Харківській державній зооветеринарній академії та Національному університеті біоресурсів та природокористування. Найменш цікавим для абітурієнтів серед аналізованих ВНЗ у вже згаданому році був Луганський національний аграрний та Таврійський державний агротехнологічний університети. Основна причина низького попиту на освітні послуги, що надаються Луганським національним аграрним університетом пов'язана із його переміщенням до м. Харкова через окупацію частини Луганської області. Проте незважаючи на втрату більшої частини основних засобів колектив цього освітнього закладу продовжує працювати в нових умовах, не зрадивши свої місії та переконання.

Не применшуючи досягнень вищих аграрних закладів хочемо виділити основні проблеми їх функціонування та розвитку. А саме:

- невідповідність організації та проведення практичної підготовки студентів вимогам часу;
- недостатня практична підготовленість педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- соціально-економічні проблеми сільського населення, якість підготовки у сільській школі (аграрну освіту в регіонах потрібно розглядати як соціальний проект);
- недостатньо ефективне використання земельних ресурсів;
- технічне та технологічне оснащення навчальних закладів, яке значною мірою не відповідає сучасному стану агросектора.

Потребують врегулювання питання діяльності навчально-дослідних господарств ВНЗ. Наявність таких господарств є ще однією особливістю функціонування аграрних ВНЗ. Проте сьогодні їм доводиться працювати в нерівних умовах порівняно з приватними агропідприємствами. Навчально-дослідні господарства через брак фінансових ресурсів не мають можливості закупити сучасне обладнання, випробувати нові доступні технології обробітку ґрунту та захисту рослин. Пропоновані українськими банками кредитні ресурси

для таких господарств теж є недоступними. Водночас, не можна назвати ефективною і систему управління ними. Зокрема, з боку ВНЗ недостатня увага приділяється розробці та реалізації спільних наукових проектів на базі зазначених господарств. Недостатньо дієвою є і система контролю.

Розв'язання цих проблем можна вирішити, на нашу думку, за допомогою розробки загальнодержавної програми підтримки навчально-дослідних господарств, яку доцільно реалізовувати на принципах державно-приватного партнерства. Це сприятиме оновленню змісту практичної підготовки фахівців аграрного профілю та налагодженню тіснішої співпраці ВНЗ і бізнесових структур.

Зважаючи на різке зниження попиту серед абітурієнтів на аграрні спеціальності, слід більше уваги приділяти популяризації серед молоді саме професій, затребуваних у сільському господарстві.

Як і в будь-яких інших ВНЗ, вагому нішу у забезпеченні якісної підготовки фахівців для аграрного сектора економіки займає рівень професіоналізму професорсько-викладацького складу. Це потребує постійного оновлення практичних навиків у викладачів, що можна забезпечити через проходження відповідного стажування на оснащених новою технікою виробництвах, а також через залучення практиків до викладання. Зважаючи на специфіку їхньої роботи таких фахівців можна залучати для проведення окремих занять в рамках однієї чи декількох дисциплін на умовах погодинної оплати чи трудового договору. Також доцільним буде впровадження в навчальні плани програм довготривалої (3 – 6 місяців) практичної підготовки відповідно до сезонності технологічних процесів. Реалізація таких програм можлива лише за умови тісної співпраці з провідними агрофірмами та створення сприятливих умов для розвитку навчально-дослідних господарств ВНЗ. Важливими партнерами університетів у науковому, методологічному, виробничому аспектах можуть бути високотехнологічні підприємства з високим рівнем капіталізації.

3.3 Оцінка економічних методів державного регулювання вищої освіти в Україні

Відповідно до статті 53 Конституції України держава забезпечує доступність і безоплатність вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, яку можна здобути на конкурсній основі; розвиток вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг студентам [87]. Для реалізації зазначеного права держава використовує бюджетні, податкові, грошово-кредитні та страхові методи державного регулювання.

Основним із них є бюджетне фінансування, яке за останні роки, незважаючи на зменшення чисельності вищих навчальних закладів, не покращилось. Про це свідчить зменшення частки видатків Зведеного бюджету України на вищу освіту (з 6,6% у 2010 р. до 3,7% у 2017 р.) та частки зазначених видатків у % до ВВП (з 2,2% до 1,3%) (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Динаміка бюджетного фінансування вищої освіти в Україні
у 2010 – 2017 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Видатки Зведеного бюджету України на вищу освіту, млрд грн	25,0	24,2	29,3	30,0	28,3	31,0	35,2	38,8
Індекс цін на послуги вищої освіти, %	113,9	107,4	104,5	103,3	102,3	105,6	111,5	114,6
Видатки Зведеного бюджету на вищу освіту, млрд грн (у цінах 2010 р.)	25,0	22,4	25,7	25,2	23,0	23,2	21,2	15,5
Видатки Зведеного бюджету України на вищу освіту, у % до всіх видатків	6,6	6,4	6,0	5,9	5,4	4,6	4,2	3,7
Видатки Зведеного бюджету України на вищу освіту, у % до ВВП	2,2	2,0	2,1	2,1	1,8	1,5	1,5	1,3

Примітка: Побудовано на основі [67; 263 розділ “Ціни”] та власних розрахунків авторів

Загальні видатки Зведеного бюджету України на вищу освіту у 2017 р. становили 38,8 млрд грн, що на 10,2% більше ніж у 2016 р. та на 55,2% більше, ніж у 2010 році, при цьому індекс споживчих цін на послуги вищої освіти у 2015 р. становив 106,2%, у 2016 р. – 111,5%, у 2017 р. 114,6%, а за період з 2011 по 2017 рр. – 160,0%. Загалом у 2010 – 2017 рр. номінальні видатки Зведеного бюджету на вищу освіту щорічно збільшувалися, за винятком 2014 р. Зауважимо, що у цей період відбулося скорочення вищих навчальних закладів (I – II рівнів акредитації: з 511 у 2010 р. до 370 у 2017 р.; III – IV рівнів акредитації: з 350 у 2010 р. до 287 у 2017 р).

Скорочення кількості вищих навчальних закладів було б виправданим, якщо зекономлені таким чином кошти були б направлені на покращання фінансового забезпечення інших. Проте обсяг бюджетних видатків на вищу освіту протягом 2010 – 2017 рр. збільшився на 55,2%, а індекс споживчих цін на освітні послуги за аналізований період становив 182,3%, тобто на 27,08 в. п. більше ніж темп зростання бюджетного фінансування вищої освіти.

Відповідно, динаміка видатків Зведеного бюджету України на вищу освіту (у порівняльних цінах 2010 р.) свідчить про негативну тенденцію бюджетного фінансування зазначеної сфери. Зокрема, видатки на вищу освіту у 2016 р. у порівняльних цінах 2010 р. становили лише 84% аналогічного показника 2010 р. (у 2017 р. – 62%), а кількість студентів зменшилась на 36,3%. При цьому кількість студентів, які навчались за державним замовленням, зменшилась лише на 3%.

Все це відобразилося і на динаміці середніх витрат в розрахунку на одного студента, які навчались за державним замовленням. Так, середня вартість навчання одного студента за державним замовленням у 2016 р. становила: у вищих навчальних закладах I – II рівнів акредитації 805 \$, що на 60,3% менше ніж у 2012 р., хоча в гривневому еквіваленті зазначений показник має тенденцію до зростання (з

16186 грн у 2012 р. до 21864 грн у 2016 р., а III – IV рівнів акредитації, без врахування показників Національного університету імені Тараса Шевченка, – 1073 \$ еквівалент 29142 грн (у 2012 р. – 3395 \$ еквівалент 21999 грн).

У Національному університеті імені Тараса Шевченка середня вартість навчання одного студента за державним замовленням становила у 2012 р. – 37149 грн (4649 \$), а у 2016 р. – 43759 грн (1612 \$).

Водночас середня вартість одного студента-контрактника у цьому ж навчальному закладі становила 2012 р. – 52780 грн (6605 \$), а у 2016 р. – 44470 грн (1638 \$). Тобто вартість навчання одного студента у цьому навчальному закладі за рахунок фізичних та юридичних осіб є вищою, ніж за державним замовленням.

Дещо іншу картину спостерігаємо в інших навчальних закладах, підпорядкованих Міністерству освіти і науки: середня вартість одного приведенного студента, що навчається за рахунок бюджетних коштів є значно вищою, ніж тих, хто навчається за контрактом. У 2012 р. ця різниця становила: у вищих навчальних закладах III – IV рівнів акредитації – 3493 грн (437 \$), I – II рівнів акредитації – 8571 грн (1018 \$), а у 2016 р. – 348 грн (12 \$) та 12459 грн (459 \$) відповідно (табл. 3.11).

Із наведеного вище, очевидним є незбалансованість між масштабами діяльності та обсягами фінансування, а також те що методика визначення вартості навчання у вищих навчальних закладах потребує удосконалення.

Варто звернути увагу і на відсоткове відношення видатків вищої освіти до обсягу ВВП, оскільки цей показник демонструє, якої ваги держава надає зазначеній сфері на фоні загального розподілу ресурсів. Порівняно з іншими державами Україна за обсягами бюджетного фінансування у % до ВВП займає одне з провідних місць (рис. 3.8). Проте, слід враховувати не тільки цей показник, але й обсяг ВВП на

душу населення, оскільки це дозволить реальніше оцінити рівень бюджетного фінансування вищої освіти.

Таблиця 3.11

Динаміка показників результативності окремих бюджетних програм у сфері вищої освіти України

Показники	2012	2013	2014	2015	2016
Видатки ВНЗ I – II рівня акредитації (р.а.), млрд грн	6,9	7,3	6,9	7,8	7,8
Середня вартість навчання одного приведенного студента за державним замовленням у ВНЗ I – II р.а., грн	16186	17193	15907	20204	21864
доларів США	2026	2151	1338	925	805
Середня вартість навчання одного приведенного студента у ВНЗ I – II р. а., що навчається за кошти фізичних та юридичних осіб, грн	8052	9398	6899	9829	9405
доларів США	1008	1176	580	450	346
Вищих навчальних закладів III – IV р.а., млрд грн	22,4	22,7	21,4	26,3	27,4
Середня вартість навчання одного приведенного студента за державним замовленням у ВНЗ III – IV р.а., грн	21999 ¹	24045 ¹	23968 ¹	27548 ¹	29142 ¹
доларів США	37149 ²	38634 ²	39974 ²	38772 ²	43759 ²
	2753 ¹	3008 ¹	2016 ¹	1261 ¹	1073 ¹
Середня вартість навчання одного приведенного студента у ВНЗ III – IV рівня акредитації, що навчається за кошти фізичних та юридичних осіб, грн	18506 ¹	17577 ¹	17378 ¹	19702 ¹	28794 ¹
доларів США	52780 ²	43531 ²	39842 ²	37032 ²	44470 ²
	2316 ¹	2199 ¹	1462 ¹	902 ¹	1061 ¹
	6605 ²	5446 ²	3352 ²	1695 ²	1638 ²
Офіційний курс гривні щодо долара США (середній за період), грн	7,991	7,993	11,8867	21,8447	27,1506
Видатки Державного бюджету, %	90,10	90,11	90,06	91,11	90,47
Видатки місцевих бюджетів, %	9,90	9,89	9,94	8,89	9,53

¹ у закладах, що підпорядковані Міністерству освіти і науки України, без врахування видатків Національного університету імені Тараса Шевченка

² у Національному університеті імені Тараса Шевченка

Примітка: Складено авторами на основі [66; 67]

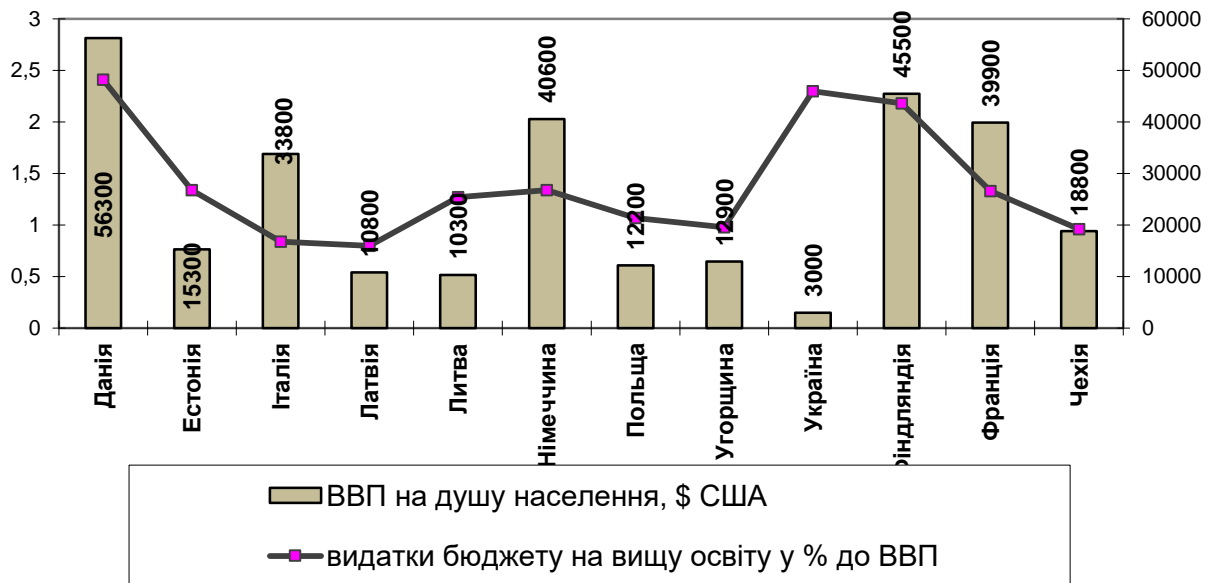

Рис. 3.8 Співвідношення видатків бюджету на вищу освіту у % до ВВП та обсягу ВВП на душу населення (2010 р.)

Примітка: Побудовано авторами на основі [67; 265]

З рис. 3.8 видно, що обсяг ВВП на душу населення серед аналізованих країн в Україні є найнижчим, а розрив між цим показником та часткою витрат на вищу освіту у % до ВВП – найбільшим. Зазначене свідчить про те, що рівень бюджетного фінансування вищої освіти, як і інших галузей, залежить, в першу чергу, від фінансових можливостей держави, тобто від розвитку її економіки.

Зважаючи на обмеженість бюджетних ресурсів в Україні на законодавчому рівні визначено й інші джерела фінансування вищих навчальних закладів. Зокрема, це кошти фізичних і юридичних осіб у вигляді оплати за надання освітніх послуг та виконання робіт у сфері науково-технічної діяльності, грантів та добровільних пожертвувань тощо.

Загалом частка недержавного фінансування (кошти спеціального фонду) у загальній сумі фінансового забезпечення вищої освіти мала до 2014 р. тенденцію до зниження (з 54,8% у 2002 р. до 31,8% у 2014 р.) і становила близько 25%, у 2016 р. – 37,5%, у 2017 р. – 35,8 % (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Фінансове забезпечення вищої освіти в розрізі загального та спеціального фондів Зведеного бюджету України у 2012 – 2017 рр.

Складові Зведеного бюджету	2002	2007	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кошти загального фонду, млрд грн	1,9	7,8	15,4	19,1	20,3	19,3	20,4	22,0	24,9
Кошти спеціального фонду, млрд грн	2,3	5,0	9,0	10,2	9,7	9,0	10,6	13,2	13,9
Кошти загального фонду, у % до всіх коштів Зведеного бюджету на вищу освіту	45,2	60,9	63,6	65,2	67,7	68,2	65,8	62,5	64,2
Кошти спеціального фонду, у % до всіх коштів Зведеного бюджету на вищу освіту	54,8	39,1	36,4	34,8	32,3	31,8	34,2	37,5	35,8

Примітка: Складено авторами на основі [67]

Варто також звернути увагу і на структуру витрат вищої освіти. В Україні питома вага капітальних видатків у сфері вищої освіти становить 4,1%, що на 5 в. п. нижче за середній рівень країн Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) (рис. 3.9).

Нижчу від України частку капітальних витрат мають вищі навчальні заклади Швеції (3,7%) та Бельгії (3,3%). Проте враховуючи, що в цих країнах державне фінансування вищої освіти у % до ВВП практично таке ж як і в Україні, а за обсягом ВВП на душу населення Швеція та Бельгія входять у двадцятку кращих держав світу, то 3,3% та 3,7% на капітальні видатки є цілком достатньо.

В Україні ж існує проблема хронічного недофінансування видатків розвитку. Тому в умовах гострої нестачі бюджетного фінансування слід використовувати інші важелі, які дозволять диверсифікувати джерела надходжень. Збільшення загального обсягу витрат на вищу освіту дозволить покращити не тільки матеріально-технічну базу вищих навчальних закладів, а й вирішити іншу не менш

важливу проблему низького рівня оплати праці професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів. Детально про цю проблему описано в статті “Державне регулювання оплати праці у сфері вищої освіти” [117] та буде розглянуто у п. 3.5.

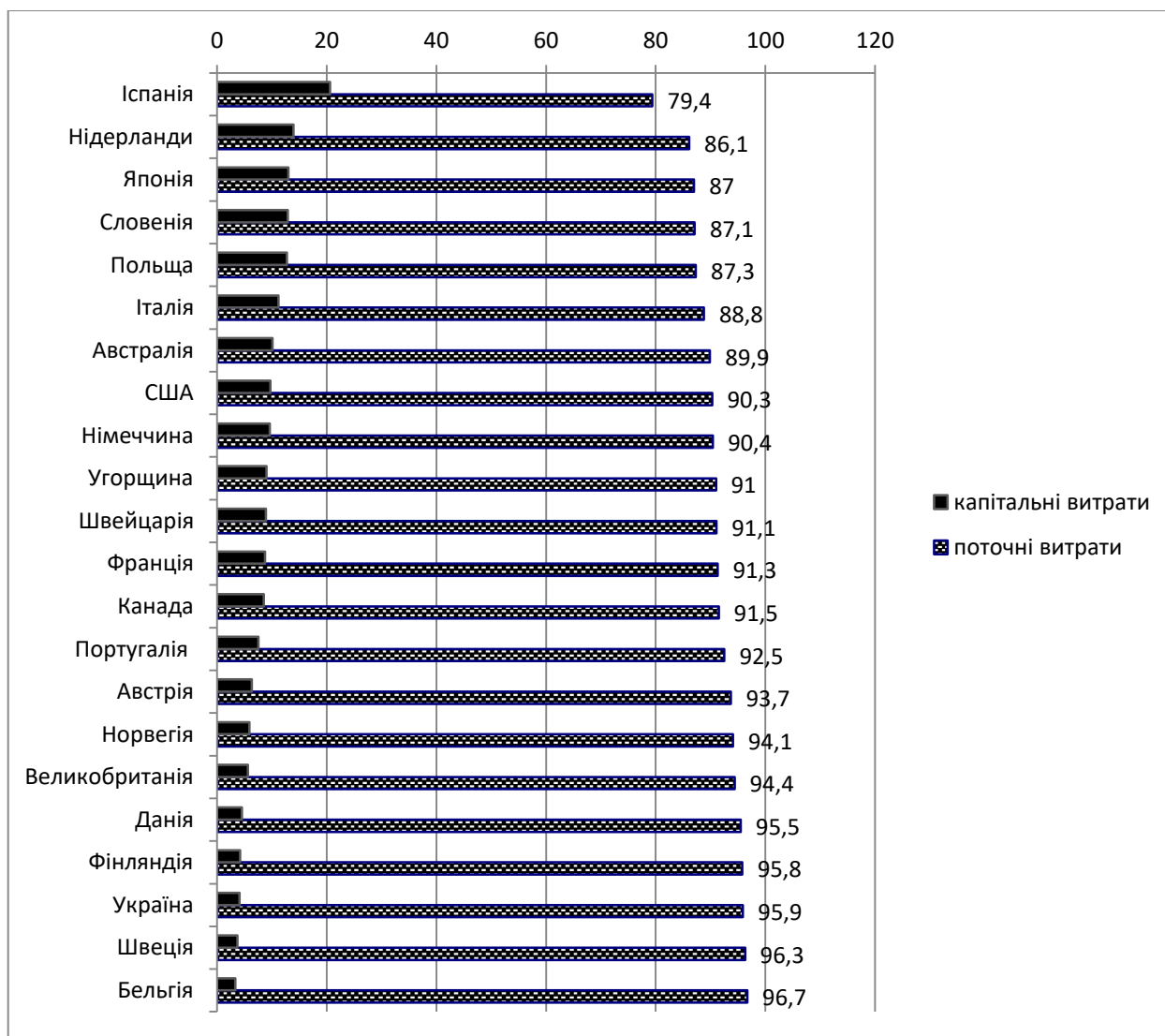

Рис. 3.9 Структура витрат у сфері вищої освіти країн ОЕСР, 2011 р.

Примітка: Побудовано авторами на основі [263]

Сучасний стан, що склався, актуалізує проблему щодо розширення джерел фінансування вищої освіти. Нині кошти до закладів освіти, як вже зазначалось вище, надходять переважно з Державного бюджету і частково з місцевих бюджетів, від промислових підприємств, недержавних організацій (спонсорів), а також від

населення. На жаль, практично відсутнє таке джерело фінансування як кредити, цільові допомоги, гранти тощо.

Що стосується кредитування вищої освіти, то єдиним доступним кредитним варіантом сьогодні є система державних пільгових кредитів (3% річних), які надаються для здобуття вищої освіти за денною, вечірньою і заочною формою навчання у вищих навчальних закладах незалежно від форми власності. Сума цього кредиту повертається протягом 15 років, починаючи з 12-го місяця після закінчення навчання у вищому навчальному закладі до Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та інших місцевих бюджетів з виплатою щороку однієї п'ятнадцятої частини загальної суми одержаного кредиту і відсотків за користування ним [188]. Однак останніми роками держава практично не фінансує програму державного пільгового кредитування на здобуття вищої освіти (рис. 3.10).

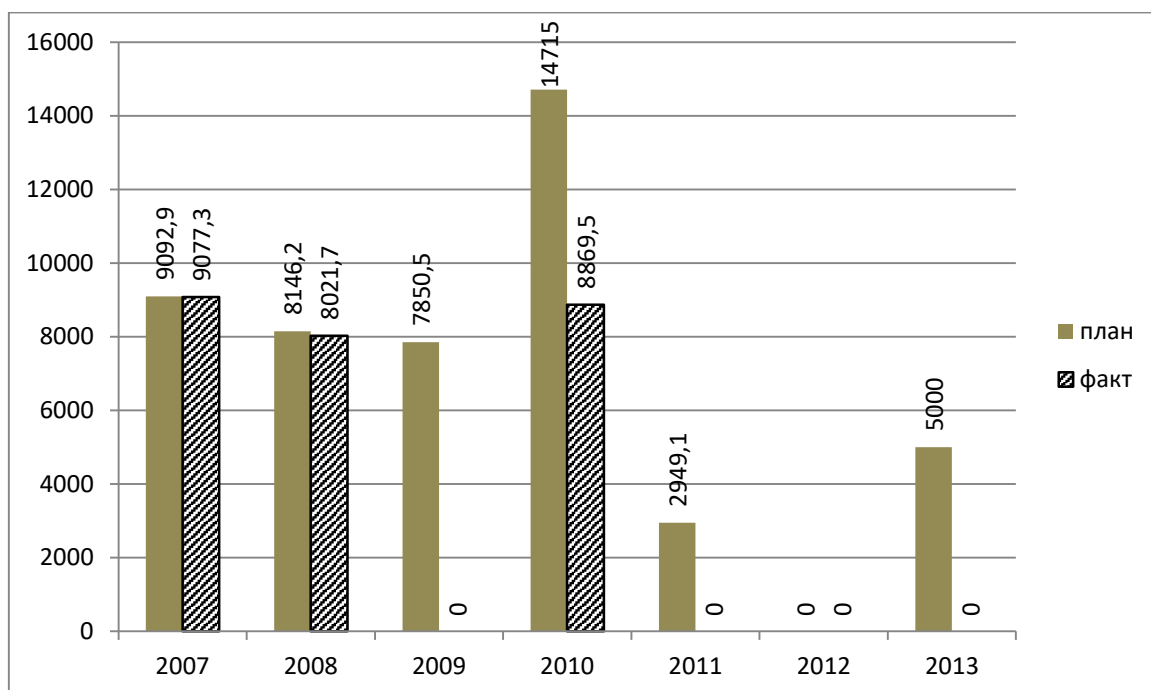

Рис. 3.10 Динаміка планових і фактичних обсягів фінансування бюджетної програми 2201210 “Державне пільгове довгострокове кредитування на здобуття вищої освіти”

Примітка: Побудовано авторами на основі [67]

Так у 2009, 2011 та 2013 рр. із запланованих у державному бюджеті на цю програму коштів не було виділено жодної копійки. У 2007 р. планові показники були виконані на 99,8%, у 2008 р. – на 98,5%, у 2010 р. – на 60,3%, а у 2012-му та 2014 – 2016 рр. на пільгове кредитування для здобуття вищої освіти кошти не були навіть заплановані [225, с. 250].

Водночас, “досвід зарубіжних країн переконує, що принцип кредитування населення з метою отримання вищої освіти успішно реалізується, а в деяких із них, наприклад у Франції, ця система набула помітного розвитку. У Великобританії та Німеччині кредити на освіту теж мають попит у населення” [143]. Тому вивчення такої практики може бути корисним.

У Великобританії “кредит, який надається студенту, має бути достатньо великим, щоб покрити вартість навчання та витрати на проживання. Перевага таких кредитів у тому, що виплати нараховуються як певний відсоток від доходу випускника – чим більше заробляє, тим більшою є частка виплат” [143]. У випадку непрацевлаштованості працівника після закінчення вищого навчального закладу – платежі по кредиту відтермінуються. Більше того, погашення кредиту починається тоді, коли доходи випускника перевищують £15,000 в рік.

У Франції найпоширенішими є соціальні студентські кредити, які банки пропонують під 7 – 9% річних, що на 1 – 2 пункти нижче інших видів кредиту. Також банки можуть ще знизити відсоткову ставку студентам престижних вищих навчальних закладів та студентам, батьки яких є клієнтами цих установ. Розмір кредиту залежить від перспективності професії, яку здобуває студент (з точки зору кар’єри та майбутніх доходів). Однією з обов’язкових умов надання студентського кредиту є поручительство, суб’єктом якого виступають переважно батьки та родичі. Термін погашення такої позики – 9 – 10 років з можливістю відстрочки початку виплат на 4 – 5 років.

Кредит на навчання у Німеччині надається студентам віком від 18 до 30 років під 5,95 – 8,38% річних з періодом погашення до 25 років. Максимальна сума зазначеного виду кредиту – 7800 євро в рік. Особливістю цього виду кредитування є те, що усі ризики щодо неповернень бере на себе Банк розвитку Німеччини.

Вважаємо, що в Україні слід відновити пільгове кредитування для здобуття вищої освіти, збільшивши відсоткову ставку кредитування до 9% річних (на рівні практики європейських країн). В умовах інфляційних процесів підвищення відсоткової ставки не буде обтяжуючим чинником для населення.

Крім цього, доцільно використати досвід Великобританії щодо надання відтермінування з погашення кредиту до офіційного працевлаштування випускника. Водночас, необхідно розробити програму надання першого робочого місця випускникам вищих навчальних закладів, в першу чергу, тих, які скористались пільговими кредитами та тих, що навчалися за державним замовленням [225, с. 251].

Продовжуючи дослідження практики використання фінансових методів розвитку вищої освіти в Україні і за кордоном визначимо спільні та відмінні ознаки їх фінансової автономії (табл. 3.13).

Як бачимо з даних табл. 3.13 в Україні є багато спільних ознак фінансової автономії вищих навчальних закладів з аналогічними установами інших країн. Так, наприклад, щодо визначення вартості навчання і в Україні, і в Великій Британії, і в Польщі (для іноземних студентів) ціна встановлюється вищими навчальними закладами самостійно, але є деякі відмінні умови узгодження її з регуляторним органом.

На відміну від інших досліджуваних країн, в Україні вищих навчальних закладів державної форми власності не мають права здійснювати запозичення. Також на відміну від Великої Британії та Фінляндії, в Україні заклади вищої освіти державної форми власності

не мають повної автономії щодо використання коштів та залишку на кінець бюджетного періоду.

Таблиця 3.13

Спільні і відмінні ознаки фінансової автономії вищих навчальних закладів України та інших країн*

Країна	Ознаки та їх характеристика
Вид державного фінансування	
Україна	Пряме фінансування на основі державного замовлення через регуляторний орган. Використання коштів здійснюється за відповідними групами витрат в межах затвердженого кошторису. Здійснювати перерозподіл коштів можна лише за згоди регуляторного органу. Залишок коштів загального фонду в кінці бюджетного періоду вилучається до Державного бюджету України, а спеціального – залишається в вищому навчальному закладі.
Польща	Block grant (одноразова субсидія). Ділиться на освітню і наукову складову. Обмежень щодо використання її освітньої частини немає, проте кошти на наукові дослідження спрямовуються конкретним факультетам. Залишок коштів на кінець бюджетного періоду залишається у вищому навчальному закладі, проте його використання (освітня чи наукова складова) визначається регуляторним органом.
Франція	Block grant (одноразова субсидія). Використовується згідно із визначеними категоріями призначення. Не дозволяється перерозподіляти кошти, зменшуючи їх обсяг в одній групі та збільшуючи в іншій. ВНЗ самі в повному обсязі розпоряджаються залишком коштів на кінець бюджетного періоду.
Велика Британія	Block grant (одноразова субсидія). Повна автономія для університетів щодо використання отриманих коштів та залишку на кінець бюджетного періоду.
Фінляндія	
Можливість користування кредитними ресурсами	
Україна	ВНЗ державної форми власності не мають права здійснювати запозичення у будь-якій формі, так як є бюджетними установами. Приватні – можуть здійснювати запозичення як будь-які суб'єкти підприємницької діяльності.
Польща	Є можливість брати кредит, але встановлені обмеження.
Франція	Університети можуть брати кредити за згоди регуляторного органу.
Велика Британія	Університети можуть брати кредити, але для особливо великих сум потрібна згода регуляторного органу.
Фінляндія	Можуть вільно брати кредити без жодних погоджень.
Встановлення плати за навчання	
Україна	ВНЗ самі встановлюють ціну за навчання. Законодавством передбачено умови її зміни протягом навчання.
Польща	Навчання для громадян Польщі та громадян, які мають картку поляка безкоштовне. Для іноземних студентів ціну навчання ВНЗ узгоджує з регуляторним органом.
Франція	Лише регуляторний орган встановлює ціну на навчання.
Фінляндія	Навчання безкоштовне.
Велика Британія	Університети мають повну автономію у встановленні ціни навчання, проте регуляторний орган визначає граничну верхню межу цієї ціни. Це обмеження не стосується навчання іноземних студентів.

Примітка: Складено на основі [263, с. 30-32] та власних досліджень авторів

Позитивним і надзвичайно важливим можна назвати положення Закону України “Про вищу освіту” [157], на основі якого власні надходження державних і комунальних вищих навчальних закладів можна зараховувати на поточні та/або вкладні (депозитні) рахунки установ державних банків. Зазначені зміни внесено і до Бюджетного кодексу України, що дійсно дає право вищим навчальним закладам вільніше розпоряджатися власними надходженнями. Відповідний порядок розміщення вищими і професійно-технічними навчальними закладами на вкладних (депозитних) рахунках в установах банків державного сектору економіки тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг [190] був затверджений Кабінетом Міністрів України у серпні 2015 р.

Зокрема, згідно даного порядку можливість розміщення коштів на депозитних рахунках вищі навчальні заклади отримали за таких умов:

- прийняття рішення вченої ради щодо розміщення тимчасово вільних бюджетних коштів на вкладних (депозитних) рахунках у банках;

- наявності у договорі банківського вкладу (депозиту) між банком та навчальним закладом обов’язкових пунктів щодо: права на повернення вкладу (депозиту) або його частини на першу вимогу навчального закладу без сплати банку неустойки, заборони договірною списання банком коштів з вкладного (депозитного) рахунка навчального закладу; заборони договірною списання банком коштів з вкладного (депозитного) рахунку навчального закладу; розміщення тимчасово вільних бюджетних коштів на вкладних (депозитних) рахунках лише в межах поточного бюджетного періоду та обов’язкового повернення не пізніше 20 грудня такого періоду на відповідні рахунки навчального закладу, відкриті в органі Казначейства; відповідальності банку відповідно до законодавства у разі порушення договірних зобов’язань; обов’язку навчального

закладу звернутися до суду в разі відмови банку повернути кошти або відсотки за користування вкладом (депозитом);

- розміщення тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих як плата за послуги, що надаються згідно з основною діяльністю у галузі освіти, лише у національній валюті;

- відсутності у навчального закладу на дату розміщення тимчасово вільних бюджетних коштів протермінованої кредиторської заборгованості за загальним фондом та відповідними напрямками використання спеціального фонду навчального закладу.

Такі законодавчі нововведення є своєчасними, оскільки власні надходження закладів у сфері вищої освіти займають вагомую частку. За рахунок спеціального фонду у 2016 р. було профінансовано 37,5% всіх видатків вищої освіти, у 2015 р. – 33,8%, у 2014 – 32,0%, тобто практично третина видатків вищої освіти здійснюється за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб (рис. 3.11).

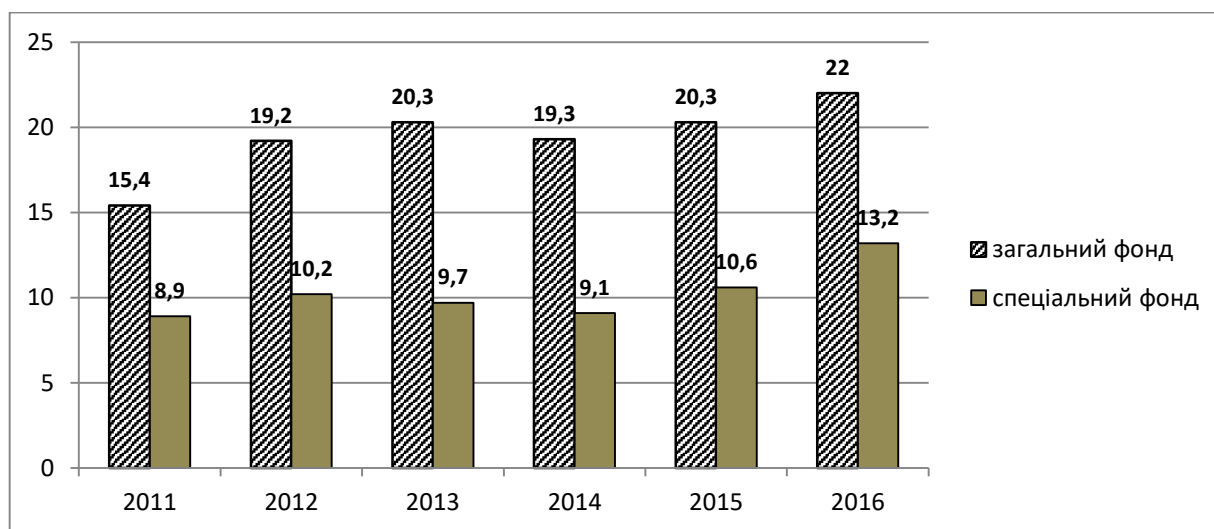

Рис. 3.11 Динаміка видатків Зведеного бюджету України на вищу освіту

Примітка: Побудовано авторами на основі [67]

Досліджуючи економічні методи розвитку вищої освіти не можемо оминати і податкових важелів, адже за допомогою податків забезпечується взаємозв'язок загальнодержавних інтересів з комерційними інтересами підприємців, підприємств незалежно від

форм власності та з інтересами і потребами людей. Використовуючи податкові ставки, пільги, квоти, штрафні санкції держава має можливість безпосереднього впливати на доходи суб'єктів національної економіки, в тому числі й вищої освіти, обсяги споживання та заощадження тощо.

Податкові пільги в умовах обмеженості фінансових ресурсів справляють стимулюючий вплив на розвиток закладів вищої освіти, оскільки зменшують їх витрати в частині сплати податків та обов'язкових платежів.

Так, від оподаткування податком на додану вартість звільняються операції з “постачання послуг із здобуття вищої, середньої, професійно-технічної та дошкільної освіти навчальними закладами, у тому числі навчання аспірантів і докторантів, навчальними закладами, що мають ліцензію на постачання таких послуг, а також послуг з виховання та навчання дітей у будинках культури, дитячих музичних, художніх, спортивних школах і клубах, школах мистецтв та послуг з проживання учнів або студентів у гуртожитках” [153].

До таких послуг у сфері вищої освіти належать послуги з:

- усіх видів освітньої діяльності, які постачаються вищими навчальними закладами I – IV рівнів акредитації, у тому числі для здобуття іншої вищої та післядипломної освіти;
- навчання слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів (за умови, що такі заклади здійснюють освітню діяльність на підставі ліцензії, виданої Міністерством освіти і науки України та перебувають у реєстрі вищих навчальних закладів);
- повторного вивчення відрахованими студентами (курсантами) окремих дисциплін і курсів з подальшим складенням іспитів;
- навчання аспірантів і докторантів;
- приймання кандидатських іспитів;
- надання наукових консультацій для осіб, які підвищують кваліфікацію самостійно;

- довузівської підготовки;
- проведення лекцій з питань науки і техніки, культури та мистецтва, фізичної культури і спорту, правових знань, туризму і краєзнавства;
- надання консультацій для студентів, курсантів понад обсяги, встановлені навчальними планами і програмами;
- надання консультацій для аспірантів і докторантів;
- організації літніх мовних курсів, шкіл, семінарів;
- групових та індивідуальних занять фізичною культурою та спортом на стадіонах, у спортивних залах і плавальних басейнах, на тенісних кортах для студентів тощо.

Також заклади вищої освіти, які повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів звільнюються від сплати земельного податку. До 2014 р. такою пільгою могли користуватися і дослідні господарства науково-дослідних установ, навчальних закладів вищої та професійно-технічної освіти сільськогосподарського профілю, що сприяло покращенню умов для практичного навчання студентів і слухачів, наукових досліджень, та освоєння наукових розробок. Вважаємо, що скасування зазначеної пільги негативно відобразиться на розвитку вищих навчальних закладів аграрного профілю.

Відповідно до положень Податкового кодексу України заклади вищої освіти державної форми власності, як неприбуткові установи, не є платниками податку на прибуток, що дозволяє їм суму перевищення доходів над видатками спрямовувати на свій розвиток. Проте, чинним законодавством встановлено певні умови щодо застосування згаданого положення. Зокрема, вищі навчальні заклади повинні:

- бути утворені та зареєстровані у порядку визначеному Законом України “Про вищу освіту”;
- у своїх установчих документах містити заборону розподілу отриманих доходів або їх частини серед засновників (учасників),

працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов'язаних з ними осіб, а також положення, що передбачають передачу активів одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду чи зарахування до доходу бюджету у разі припинення юридичної особи (у результаті її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення);

- бути внесеними контролюючим органом до Реєстру неприбуткових установ та організацій;

- використовувати доходи виключно для фінансування видатків на своє утримання, реалізацію мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених їхніми установчими документами.

Зауважимо, що у разі недотримання вищими навчальними закладами зазначених вище вимог, вони зобов'язані подати у термін, визначений для місячного податкового (звітного) періоду, звіт про використання доходів за період з початку року по останній день місяця, в якому вчинено таке порушення, та зазначити суму самостійно нарахованого податкового зобов'язання з податку на прибуток. Податкове зобов'язання розраховується, виходячи зі суми операції нецільового використання коштів. Такі навчальні заклади виключаються контролюючим органом з Реєстру неприбуткових установ та організацій і стають платниками податку на прибуток.

До важливих положень Податкового кодексу для розвитку вищих навчальних закладів слід віднести й ті, які позитивно впливають на залучення коштів фізичних і юридичних осіб у вигляді добровільних пожертвувань, спонсорської допомоги та плати за навчання. Так, сума коштів або вартість товарів, виконаних робіт, наданих послуг, безоплатно перерахованих (переданих) протягом звітного (податкового) року вищому навчальному закладу, який включений до Реєстру неприбуткових організацій, звільняється від оподаткування

податком на прибуток в межах 4% оподаткованого прибутку попереднього звітного року.

Крім зазначеного, платники податку з доходів фізичних осіб мають право зменшити оподатковуваний дохід за наслідками звітного податкового року на суму коштів, сплачених ним на користь закладів вищої освіти для компенсації вартості навчання самого платника податку та/або члена його сім'ї першого ступеня споріднення, який не одержує заробітної плати. Проте така сума не може перевищувати розміру місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень.

З наведеного вище, можна зробити висновок, що в Україні досить широко використовуються податкові важелі для розвитку вищих навчальних закладів державної форми власності. Що стосується навчальних закладів недержавної форми власності, то вони теж можуть користуватися більшістю пільг, а саме пільгами по податку на додану вартість.

Варто зазначити, що розвиток вищої освіти в значній мірі залежить і від професійності та компетентності науково-педагогічних кадрів. Останні, зважаючи на зниження реальних доходів унаслідок недостатньо ефективного державного регулювання у сфері оплати праці, активізували пошуки роботи за кордоном, де винагорода за їх працю є значно вищою.

Унаслідок такої ситуації виникає загроза для вищої освіти України втрати найкваліфікованіших і перспективних кадрів, що призведе до погіршення якості надання освітніх послуг та зменшення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів.

Розглядаючи економічні методи розвитку вищої освіти хочемо звернути увагу на ціноутворення, використання якого є необхідним для визначення вартості освітніх послуг. Зауважимо, що єдиного підходу щодо визначення вартості освітніх послуг немає. У

пропонованих вченими моделях формування ціни освітньої послуги не враховуються окремі чинники, за допомогою яких, на нашу думку, можна регулювати остаточну ціну, не зменшуючи/збільшуючи основні витрати. Окрім цього, не враховується і та обставина, що на більшість вищих навчальних закладів поширюється дія бюджетного законодавства, яке останніми роками зазнає постійних змін.

Варто зазначити, що держава у своєму арсеналі має низку методів, які використовуються для регулювання ціни у тій чи іншій сфері. Основними з них є прямі методи, які передбачають установлення в законодавчому порядку визначених правил ціноутворення.

До 2010 року визначення вартості навчання студентів (слухачів) у вищих навчальних закладах регулювалося спільним наказом Міністерства освіти України, Міністерства фінансів України та Міністерства економіки України “Про затвердження Порядку надання платних послуг державними навчальними закладами”. Цей порядок був розроблений на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 20 січня 1997 року № 38 “Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами” та у відповідності до частини четвертої статті 61 Закону України “Про освіту”.

Однак цим нормативним актом не було враховано окремих особливостей вищої школи. Зокрема, не було враховано те, що: вищий навчальний заклад державної форми власності є бюджетною установою; його фінансування здійснюється в основному за рахунок коштів державного бюджету; основним плановим документом у всіх бюджетних установ є кошторис, у якому всі видатки плануються відповідно до економічної класифікації видатків; існує певна специфіка обрахунку витрат на оплату праці професорсько-викладацького складу [104]; попит на ту чи іншу спеціальність формується не тільки законами ринку, але й часом нічим не

обґрунтованими переконаннями багатьох потенційних абітурієнтів та їх батьків про престижність тієї чи іншої професії в майбутньому.

Зазначимо також, що основною освітньою послугою у вищому навчальному закладі є “підготовка понад державне замовлення в межах ліцензійного обсягу відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами” [180]. Тому акцент у своєму дослідженні ми зробили саме на визначенні вартості саме цієї послуги.

У 2010 році на вимогу постанови Кабінету Міністрів України від 12.08.2009 р. № 903 “Про удосконалення механізму регулювання плати за послуги у сфері освіти” та відповідно до статті 61 Закону України “Про освіту” (1991 р.) [199], статей 64 та 65 Закону України “Про вищу освіту” (2002 р.) [158] був затверджений спільний наказ Міністерства освіти і науки, Міністерства економічного розвитку України та Міністерства фінансів України № 736/902/758, який дещо змінив порядок встановлення вартості платних освітніх послуг, які надаються державними і комунальними навчальними закладами. Зокрема, даним нормативно-правовим актом уже враховано те, що ці установи є бюджетними і неприбутковими. Адже бюджетними установами, відповідно до положень Бюджетного кодексу України є “органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету” [27].

Що стосується вищих навчальних закладів державної форми власності (*а їх більшість: станом на 01.01.2016 р. (без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини зони проведення АТО) – 525 державної форми власності та 134 – приватної* [145]), то їх фінансування “здійснюється за рахунок коштів державного бюджету” [157].

Отже основна проблема ціноутворення, яка полягала у тому, що базою для визначення ціни послуги був розрахунок валових витрат,

пов'язаних з наданням послуги, під час визначення яких необхідно було керуватись ще ст. 5 Закону України від 22 травня 1997 р. “Про внесення змін до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”, усунена.

Нагадаємо, що основним плановим документом вищих навчальних закладів державної форми власності є кошторис, “яким на бюджетний період встановлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень” [192].

Ще одним обов'язковим документом, відповідно до якого здійснюється фінансування видатків вищих навчальних закладів є плани використання бюджетних коштів. У цьому документі здійснюється розподіл бюджетних асигнувань, затверджених у кошторисі, в розрізі видатків бюджету, структура яких відповідає повній економічній класифікації видатків бюджету та класифікації кредитування бюджету. Тому цілком логічним і виправданим є включення до складових вартості витрат, пов'язаних з наданням освітньої послуги наступних витрат: на оплату праці працівників; нарахування на оплату праці відповідно до законодавства; безпосередніх витрат та оплати послуг інших організацій; капітальних витрат, а також сум індексації заробітної плати та інших витрат відповідно до чинного законодавства [187].

По кожній із цих складових Порядком надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами визначено, які саме витрати потрібно враховувати під час формування ціни освітньої послуги. Однак, цей порядок розроблений із врахуванням того, що студенти, які навчаються за кошти юридичних чи фізичних осіб, зараховані в окремі групи. На практиці, на жаль, у більшості випадків не видається можливим формування груп залежно від джерел

фінансування. Тому в одній і тій же групі можуть навчатися як студенти-контрактники, так і студенти, які зараховані на навчання за державним замовленням.

Виходячи з вище наведеного, виникає об'єктивна необхідність удосконалення порядку визначення вартості навчання.

Зазначимо, що у діючому порядку встановлення вартості платних освітніх послуг, є положення про можливість диференціювання вищим навчальним закладом розміру оплати вартості освітньої послуги, виходячи з ліцензованого обсягу, співвідношення попиту та пропозиції за конкретними напрямками (спеціальностями) навчання на державному (регіональному) ринку праці. У разі встановлення навчальним закладом диференційованих розмірів навчальний заклад зобов'язаний дотримуватись такого розрахунку [187]:

$$\sum_n K \times B = \sum_n K \times P, \text{ де} \quad (3.1)$$

K – контингент який планується зарахувати на навчання для отримання конкретної освітньої послуги у плановому періоді, тобто кількість осіб, що подадуть заяви до навчального закладу (укладуть договори, контракти з навчальним закладом) для отримання освітніх послуг різних видів;

B – калькуляційна одиниця кожної платної освітньої послуги, тобто вартість надання конкретної освітньої послуги за весь період її надання у повному обсязі одній зичній особі, яка буде зарахована на навчання у плановому періоді;

P – кошти, що сплачує замовник за надання навчальним закладом конкретної платної освітньої послуги одній фізичній особі за весь період її надання у повному обсязі, яка зазначена в договорі (контракті, заяві), платіжному дорученні, іншому аналогічному документі;

n – номенклатура (перелік) всіх видів платних освітніх послуг, що надає навчальний заклад у плановому періоді.

У вищевказаному рівнянні між правою та лівою його частинами стоїть знак рівності, тобто середня вартість навчання студента, який навчається за контрактом не може бути ані більшою, ані меншою ніж середня вартість навчання одного студента за державним

замовленням. У 2013 р. підготовка одного студента коштувала державі в середньому 17930 грн. Таким чином для зниження вартості навчання на непрестижній спеціальності у вищому навчальному закладі необхідно збільшити вказану вартість на іншій спеціальності. Для більшості навчальних закладів виконання цієї умови є неможливою, що і підтверджують дані таблиці 3.11.

Вважаємо, що така умова не є прийнятною, оскільки дещо відрізняється склад витрат. Зокрема, здійснюючи розрахунок орієнтовної середньої вартості підготовки за державним замовленням одного кваліфікованого фахівця до складу витрат включаються витрати на виплату академічної стипендії та інших соціальних виплат студентам, а також витрати на утримання гуртожитку. Під час розрахунку вартості навчання за кошти юридичних чи фізичних осіб ці витрати не враховуються. Тому вони мали б не враховуватись і у вказаному вище рівнянні [117, с. 206].

Досліджуючи проблеми ціноутворення у сфері вищої освіти не можемо оминати й інші методи державного регулювання цін. Вважаємо, що недостатньо використовується такий метод як система кредитування, державна інвестиційна політика та регулювання через державне замовлення.

Зокрема, індекс інвестиційної привабливості за всю історію вимірювання – з 2008 року – жодного разу не сягнув позитивної зони – вище 4 балів. Не виправдала себе існуюча система планування державного замовлення на підготовку фахівців, внаслідок чого ринок праці є незбалансованим.

3.4. Методи державного і громадського контролю як необхідна умова ефективного регулювання діяльності вищих навчальних закладів

Розглядаючи різні методи контролю діяльності вищих закладів освіти хочемо звернути увагу на такий метод державного регулювання розвитку вищої освіти як державний нагляд (контроль), ефективному здійсненню якого сприяє громадський контроль. Саме для здійснення остатнього важливою є фінансова прозорість вищих навчальних закладів.

Вести підзвітну фінансову та адміністративну політику, інформувати про власні програми, дисципліни та очікувані результати навчання та бути загалом відкритим – все це вищі навчальні заклади України здебільшого сприймають як вимогу. Натомість у багатьох країнах прозора політика університету – це насамперед спосіб показати свої досягнення. Таким чином університети змагаються за довіру до себе, починаючи з абітурієнта і закінчуючи потенційним грантодавцем чи донором. Тобто прозорість є інструментом для пошуку фінансування та підвищення якості освіти [133, с. 11].

Що стосується фінансової прозорості українських вищих навчальних закладів, то лише 44 заклади набрали 15 і більше балів з 30 можливих. Незважаючи на те, що відповідно до Закону України “Про вищу освіту” вищі навчальні заклади зобов’язані публікувати на своїх офіційних веб-сайтах: кошторис вищого навчального закладу на поточний рік та всі зміни до нього; звіт про використання та надходження коштів; інформацію щодо проведення тендерних процедур; та штатний розпис на поточний рік, лише 10 закладів виконали цю вимогу чинного законодавства.

Майже всі вищі навчальні заклади на своїх сайтах подають інформацію щодо вартості навчання. Водночас, лише 7 університетів інформують про вартість додаткових платних послуг, хоча за Законом “Про вищу освіту” ціна на такі послуги те ж має бути оприлюднена.

Лідерами з фінансової прозорості є Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка, Південноукраїнський національний педагогічний Університет ім. К. Д. Ушинського, Тернопільський національний технічний університет ім. Івана Пулюя, Харківський національний економічний університет. Усі вони набрали по 28 балів із 30 можливих [133]. Проте переважно університети не інформують про свій фінансовий стан, що ускладнює здійснення громадського контролю за використанням коштів у сфері вищої освіти.

Отже, не всі керівники вищих навчальних закладів України повною мірою розуміють, що фінансова прозорість є не тільки інструментом для проведення громадського контролю та вимогою законодавства, а й допомагає сформувати довірчі стосунки з потенційними інвесторами: державою, юридичними та фізичними особами. Саме прозорість та відкритість інформації про використання вищими навчальними закладами коштів гарантує їх цільове використання. Водночас, приховування такої інформації викликає підозри у корупції та зловживаннях, що ускладнює фандрайзинг та співпрацю з теперішніми та потенційними партнерами.

Вважаємо, що для підвищення фінансової прозорості вищих навчальних закладів слід встановити жорсткішу відповідальність за недотримання законодавства у цій сфері. Зокрема, у контрактах керівників вищих навчальних закладів слід ввести пункт щодо можливості розірвання контракту за відсутність інформації, передбаченої чинним законодавством, на їхніх сайтах.

Зауважимо, що в даний час виконання функції державного нагляду (контролю) у сфері вищої освіти покладено на Міністерство освіти і науки України, Державну інспекцію навчальних закладів України, Державну аудиторську службу України, Рахункову палату (в частині використання коштів державного бюджету) та Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО). Саме зі створенням останнього виникла проблема щодо дублювання окремих

функцій. Варто зазначити, що незважаючи на прийняття низки нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, станом на 01.05.2017 р. воно так і не виконує покладених на нього функцій, хоча на його функціонування у 2016 р. було виділено 67928,68 грн зі запланованих 2684600 грн. Зазначені кошти були використані на заробітну плату призначеному керівнику секретаріату.

Загалом хронологія створення НАЗЯВО представлені в табл. 3.14.

Таблиця 3.14

Хронологія створення НАЗЯВО

Дата	Подія, що відбувалася
06.09.14 р.	Передбачено створення НАЗЯВО (ЗУ “Про вищу освіту”)
17.10.14 р.	Оприлюднено проект постанови КМУ “Про утворення НАЗЯВО”
15.04.15 р.	Прийнято постанову КМУ №244 “Про утворення НАЗЯВО”, в якій виписано статут НАЗЯВО
05-06.15 р.	Обрання перших членів НАЗЯВО
01.09.15 р.	Набрання чинності постанови КМУ №244
27.07.16 р.	Визначено граничну чисельність НАЗЯВО (67 осіб), затверджено схему тарифних розрядів посад працівників НАЗЯВО (постанова КМУ № 567)
31.08.16 р.	Призначення керівника секретаріату НАЗЯВО
05.09.17 р.	Припинення статусу членів (ЗУ “Про вищу освіту” – внес. змін)
05.09.17 р.	Змінені принципи формування складу НАЗЯВО (ЗУ “Про освіту”)
31.01.18 р.	Затверджено персональний склад комісії, яка обиратиме членів НАЗЯВО

Примітка: Побудовано авторами на основі чинного законодавства України – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>

Серед основних функцій НАЗЯВО: формування вимог до системи забезпечення якості вищої освіти, розроблення положення про акредитацію освітніх програм; аналіз якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів; проведення ліцензійних експертиз, підготовка експертного висновку щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності; формування критеріїв оцінки якості

освітньої діяльності, у тому числі наукових здобутків, вищих навчальних закладів України, за якими можуть визначатися рейтинги вищих навчальних закладів України та інші [119, с. 186].

Повноваження НАЗЯВО наведені в додатку Д. Для виконання зазначених повноважень у 2017 р. у складі НАЗЯВО було створено сім комітетів: комітет змісту освіти; комітет з питань етики; апеляційний комітет; комітет з питань акредитації; комітет якості вищої освіти; комітет акредитації спеціалізованих вчених рад; комітет міжнародного співробітництва.

Вважаємо, що одночасно зі створенням НАЗЯВО необхідно було і передати відповідні повноваження, що визначені законодавством. Проте чинний порядок створення НАЗЯВО породжує конфлікт інтересів між різними центрами впливу: Міністерством освіти і науки України, Державною службою якості освіти (раніше Державною інспекцією навчальних закладів) та самим НАЗЯВО. Тому назріла критична необхідність переглянути підходи до його формування.

Варто зазначити, що розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.03.2017 р. № 169-р було скасовано наказ Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за діяльністю навчальних закладів”. Відповідно тепер правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності (у тому числі й освіти), повноваження органів контролю, їх посадових осіб і права, обов’язки та відповідальність суб’єктів господарювання під час державного нагляду (контролю) визначаються Законом України від 05.04.2007 р. № 877-V “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності” зі змінами [161] щодо лібералізації системи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, які набули чинності з 01.01.2017 р. Відповідно до внесених змін органи контролю зобов’язані дотримуватись у своїй діяльності вимог вищезазначених

законів, а також привести у відповідність з ними власні нормативно-правові акти. Зокрема, враховуючи методичні рекомендації [175], Державна інспекція навчальних закладів (нині Державна служба якості освіти) зобов'язана внести зміни до розроблених критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з надання освітніх послуг у системі вищої освіти та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю). Зі зміною вимог до визначення критеріїв потребує удосконалення і наказ Міністерства освіти “Про координацію заходів щодо здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів” в частині визначення інформації, яку вищі навчальні заклади, повинні подавати для ранжування їх за ступенем ризику. Також звертаємо увагу, що відповідно до чинного законодавства [207] до 31 грудня 2017 року був встановлений мораторій на проведення органами контролю планових заходів державного нагляду (контролю).

Позапланові заходи державного нагляду (контролю) здійснюються органами контролю: на підставі обґрунтованого звернення фізичної особи про порушення суб'єктом господарювання (суб'єктом надання освітніх послуг) її законних прав, за погодженням Державної регуляторної служби; за письмовою заявою суб'єкта господарювання до відповідного органу державного нагляду (контролю) про здійснення заходу державного нагляду (контролю) за його бажанням; за рішенням суду; у разі настання аварії, смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку, що було пов'язано з діяльністю суб'єкта господарювання.

Потребують удосконалення і процедури здійснення державного фінансового контролю, зокрема в частині державного фінансового аудиту та аудиту відповідальності. Що стосується останнього, то можемо сказати, що в Україні практично відсутні перевірки, що стосуються виконання пунктів укладених контрактів з керівниками

вищих навчальних закладів, їх заступниками та керівниками структурних підрозділів, в яких виписано за що саме відповідає той чи інший керівник, а також виконання положень колективного договору. До реальних функцій державного контролю сьогодні не входить оцінка правильності прийнятих управлінських рішень, вироблення рекомендацій щодо зміни самих форм і методів управління чи регулювання у сфері вищої освіти.

Враховуючи думку авторів монографії “Державний фінансовий аудит: методологія та організація” щодо ефективності цього виду контролю, які зазначають, що: “державний фінансовий аудит не може бути ефективним сам собою, він безпосередньо залежить від рівня розвитку суспільства та органів державної влади” [131, с. 52], вважаємо, що аудит у сфері вищої освіти повинен адаптуватися до вимог сучасності. Зокрема, його метою повинно бути не лише здійснення перевірки для своєчасного виявлення відхилень від прийнятих стандартів, порушень принципів законності, а й в оцінці ефективності, доцільності й економності управління фінансовими ресурсами. Крім цього, метою аудиту в сучасних умовах повинна бути оцінка рівня економності, ефективності і результативності державних заходів та програм, що виходить за межі функцій державного фінансового аудиту. Така оцінка є метою аудиту відповідальності. А зважаючи на специфіку вищої освіти та на збільшення випадків неефективного використання коштів, а також поширення корупції у вищих навчальних закладах, зазначений вид контролю є надзвичайно актуальним. Його застосування дасть змогу посилити відповідальність уповноважених осіб, внести корективи до чинного законодавства, які унеможливлять повторення виявлених порушень у майбутньому.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що незважаючи на широкий спектр відомих методів державного регулювання вищої освіти держава не повною мірою використовує їх, або у більшості

випадків застосовує методи прямого впливу, що порушує принцип автономії вищих навчальних закладів і не сприяє підвищенню якості освітніх послуг.

3.5 Державне регулювання оплати праці науково-педагогічного персоналу та її вплив на розвиток вищої освіти

Важливим аспектом підвищення якості освітніх послуг у сфері вищої освіти є забезпечення належного рівня оплати праці науково-педагогічних працівників. Держава здійснює регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності, в тому числі й науково-педагогічних працівників, через встановлення розміру мінімальної заробітної плати та інших державних норм і гарантій, встановлення умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, працівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету, а також шляхом оподаткування доходів працівників [197].

Зокрема, мінімальний розмір заробітної плати встановлено Законом України “Про Державний бюджет України” на відповідний рік, а розміри оплати праці науково-педагогічних працівників – Постановою Кабінету Міністрів України “Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери” [198]. Окрім зазначених, державне регулювання оплати праці науково-педагогічних працівників здійснюється на підставі Конституції України, Кодексу законів про працю, Законів України “Про вищу освіту” та “Про наукову і науково-технічну діяльність”, наказів Міністерства освіти і науки “Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ” та “Про затвердження Інструкції про порядок обчислення

заробітної плати працівників освіти” від 02.04.1993 р. № 90, наказу Міністерства культури і туризму України “Про впорядкування умов оплати праці працівників культури на основі Єдиної тарифної сітки” від 18 жовтня 2005 року № 745 та інших нормативно-правових актів.

Незважаючи на те, що нормативно-правові акти є одним із основних інструментів державного регулювання оплати праці, їх якість в окремих випадках є незадовільною. Зокрема, має місце використання в них понять без розуміння їх сутності, прийняття окремих положень без належного обґрунтування потреби в коштах, неузгодженість з раніше прийнятими законодавчими актами тощо.

Недосконалий розрахунок потреби бюджетних коштів та неврахування можливостей бюджету під час прийняття нормативно-правових актів призводить до зниження запланованого ефекту та зумовлює необхідність прийняття додаткових документів законодавчого характеру.

Наприклад, незважаючи на прийняття у 2002 р. Постанови Кабінету Міністрів України “Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери”, введення її в дію було перенесено спочатку на II квартал 2003 р. [162], а пізніше на 2004 р. [202]. На практиці ж оплата праці працівників вищих навчальних закладів, як і інших працівників бюджетних установ на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів була запроваджена лише з 2005 р. Спочатку Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2005 рік та деяких інших законодавчих актів України” [159] було зобов’язано Кабінет Міністрів України визначити порядок і терміни поетапного запровадження умов оплати праці працівників бюджетної сфери на основі Єдиної тарифної сітки та впорядкування умов оплати праці окремих категорій працівників бюджетної сфери в межах коштів, передбачених на цю мету. Згодом

Постановою Кабінету Міністрів України [163] внесено зміни до чинного законодавства [162], згідно якої запровадження тарифних коефіцієнтів відповідно до єдиної тарифної сітки передбачалось і було здійснено у три етапи: перший етап – з 01.09.2005 р., другий – з 01.06.2007 р. [172], третій – з 01.11.2008 р. [171]. Причина відтермінування дії відповідного нормативно-правового акту надто банальна – нестача коштів.

Таким чином для впровадження в дію однієї постанови додатково було прийнято ще сім законодавчих актів. Більше того, через невідповідність розміру посадового окладу працівника 1 тарифного розряду (852 грн. станом на 1 вересня 2015 р, 1600 грн з 1 січня 2017 р.) мінімальній заробітній платі (1218 грн – станом на 1.09.2015 р., 3200 з 1 січня 2017 р.), що суперечило ст. 96 Кодексу законів про працю (до внесення змін 6 грудня 2016 р.), можна говорити про відсутність правових норм для впровадження Постанови № 1298 від 30 серпня 2002 р. в повному обсязі.

Погіршило зазначену ситуацію з 1 січня 2017 р. законодавче нововведення щодо зміни змісту поняття “мінімальна заробітна плата”. Зокрема, “нове визначення цього поняття вже не містить норми, що це плата за просту некваліфіковану працю, що вносить суттєві зміни у порядок формування тарифної сітки” [114, с. 134]. Якщо раніше тарифна ставка робітника першого розряду, яка є основою для формування тарифної сітки, повинна була встановлюватись “у розмірі, що перевищує законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати”, то тепер “мінімальний посадовий оклад (тарифна ставка) встановлюється у розмірі, не меншому за прожитковий мінімум для працездатних осіб” [85; 45].

Також варто відмітити, що через невідповідність до 1 вересня 2015 р. розміру посадового окладу працівника 1 тарифного розряду мінімальній заробітній платі були порушені міжпосадові співвідношення, заради яких і вводилась тарифна система оплати

праці. Зокрема, вимушене встановлення доплати до мінімального рівня заробітної плати, призвело до відсутності різниці в оплаті праці працівників 1 – 5 розряду. Окрім цього, інші працівники недоотримують щомісяця досить значні суми (додаток Е).

Зокрема, усі науково-педагогічні працівники щомісячно (з грудня 2013 р. по серпень 2015 р.) недоотримували 30% заробітної плати (при умові встановлення лише обов'язкових доплат та надбавок. Під час встановлення додаткових надбавок і доплат ця різниця була б ще більшою).

Варто зазначити, що з 1 вересня 2015 р. по 1 травня 2016 р. недоотримана заробітна плата науково-педагогічним працівникам в абсолютному виразі залишилася такою ж, однак частка її дещо зменшилася і становила близько 27%, з 1 травня 2016 р. по 30 листопада 2016 р. – 18,3%, а у грудні 2016 р. – 16,6%.

Для прикладу приведемо суми недоотриманої заробітної плати науково-педагогічних працівників у травні-листопаді 2016 р. та у грудні 2016 р. (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Сума недоотриманої заробітної плати науково-педагогічними працівниками внаслідок невідповідності розміру посадового окладу працівника 1 тарифного розряду мінімальній заробітній платі* та незбереженні міжпосадових співвідношень**

Посада	Тарифний розряд	Розмір надбавок, % наук. ступінь/ вч. звання/ виступа років	Відповідно до чинного законодавства				За умови встановлення розміру посадового окладу працівника 1 тарифного розряду на рівні мінімальної заробітної плати зі збереженням усіх міжпосадових співвідношень				Розмір недоотриманої заробітної плати науково-педагогічними працівниками	
			Посадовий оклад		З/п***		Посадовий оклад		З/п***			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Ректор	24	25/33/30	5167	5821	9714	10943	6322	6976	11885	13115	2171	2171
Декан, д. н., професор	22	25/33/30	4811	5420	9045	10190	5887	6496	11068	12212	2023	2023
Декан, к. н., доцент	21	15/25/20	4562	5140	7299	8224	5583	6160	8932	9856	1633	1632

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Зав. кафедри (професор)	21	25/33/30	4562	5140	8577	9663	5583	6160	10495	11581	1919	1918
Професор	20	25/33/30	4313	4859	8108	9135	5278	5824	10949	10949	1814	1814
Доцент	19	15/25/20	4053	4566	6485	7306	4959	5472	7934	8755	1450	1450
Ст.викладач, к. н.	17	15/-/10	3555	4005	4444	5006	4350	4800	5438	6000	994	994
Асистент	16	-/-/10	3306	3725	3637	4098	4046	4464	4450	4910	813	813
Викладач-стажист	15	-	3057	3444	3057	3444	3741	4128	3741	4128	684	684

*, 1- з 01.05.2016 р. до 30.11.2016 р.

**, 2 – з 01.12.2016 р. до 31.12.2016 р.

*** – заробітна плата з врахуванням доплат за науковий ступінь та вчене звання та надбавки за вислугу років;

Примітка: складено авторами на основі власних розрахунків та джерел [165; 198]

Відповідно до цієї норми посадові оклади науково-педагогічних працівників, навіть за умови врахування у них доплат за наукові ступені та вчені звання, занижені більш ніж на 90% (табл. 3.16).

Досліджуючи державне регулювання заробітної плати у сфері вищої освіти не можемо оминати питання формування заробітної плати науково-педагогічних працівників (професора; доцента; старшого викладача, викладача, асистента та інших). В першу чергу, хочемо звернути увагу на складові заробітної плати зазначених категорій. Основними є: посадовий оклад, доплата за науковий ступінь, доплата за вчене звання та надбавка за вислугу років. Неприпустимим, на нашу думку, є встановлення доплати за вчене звання чи науковий ступінь, оскільки це суперечить сутності самого поняття “доплата”. За функціональним призначенням доплати є самостійними елементами заробітної плати, які призначаються для компенсації або винагороди за суттєві відхилення від нормальних умов праці, котрі не враховано в тарифних ставках і посадових окладах [216, с. 13].

Таблиця 3.16

Співвідношення середнього посадового окладу науково-педагогічних працівників до середньої заробітної плати працівників промисловості

Показники	2014 р.	Січень - серпень 2015 р.	Грудень 2016 р.
Середньомісячна заробітна плата працівників промисловості, грн.	3988	4588	7172
Середній посадовий оклад науково-педагогічного працівника:			
- відповідно до чинного законодавства	2975	3534*	4662
- за умови врахування доплат за наукові ступені та вчені звання	4152	4932*	6506
Відношення середнього посадового окладу науково-педагогічного працівника до середньої заробітної плати працівника промисловості			
- відповідно до чинного законодавства	0,74	0,77	0,65
- за умови врахування доплат за наукові ступені та вчені звання	1,04	1,07	0,91
Розрахунковий середній посадовий оклад науково-педагогічного працівника (за умови збереження норми ст. 57 ЗУ “Про освіту”):			
- з урахування доплат за наукові ступені та вчені звання	7966	9176	14344

* з 1 вересня 2015 р.

Примітка: Складено автором на основі власних розрахунків та [165; 198; 241]

Зауважимо, що у новому порядку затвердження (до речі, не зовсім зрозуміло: чому лише затвердження, а не присудження) вчених звань [47] уже згадується не про доплату, а про надбавку за вчене звання, що свідчить про неузгодженість окремих положень відповідних нормативно-правових актів, а також про нерозуміння сутності вищевказаних понять.

Вважаємо, що саме розмір посадового окладу повинен враховувати наявність наукового ступеня чи вченого звання. Така норма, до речі, є встановлена і в чинному Законі України “Про освіту”, де, зокрема вказується, що держава забезпечує педагогічним та

науково-педагогічним працівникам “встановлення підвищених посадових окладів (ставок заробітної плати) за педагогічні звання, надбавок за почесні звання, доплат за наукові ступені та вчені звання” [200].

На жаль, нова редакція Закону України “Про вищу освіту” залишила в силі норму, яка передбачає встановлення доплат за науковий ступінь доктора філософії та доктора наук у розмірах відповідно 15 та 20 відсотків посадового окладу, а також за вчене звання доцента і старшого дослідника – 25 відсотків посадового окладу, професора – 33 відсотки посадового окладу [157]. Зауважимо, що відповідно до чинного закону України “Про впорядкування умов оплати праці працівників бюджетних установ та організацій галузі фізичної культури та спорту” доплата за науковий ступінь доктора наук передбачається у граничному розмірі 25 відсотків посадового окладу, тобто на 5 відсотків більше, ніж у Законі “Про вищу освіту”, хоча в останньому вказано, що вищий навчальний заклад може встановити більший розмір доплат за рахунок власних надходжень. Варто звернути увагу й на те, що для зазначеної доплати встановлено граничний розмір [165], що означає (і на практиці дуже часто зустрічається) можливість встановлення доплати за науковий ступінь доктора наук у межах від 0,1% до 25%. Таким чином існувало дві чинних норми Законів України, які були дещо суперечливими. Вирішити цю дилему допомогли прикінцеві положення Закону України “Про Державний бюджет України на 2015 рік”, де зазначено, що “норми і положенняЗакону України “Про вищу освіту”... застосовуються у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування” [169].

Отже, в окремих вищих навчальних закладах буде надалі продовжено практику встановлення доплати за вчене звання чи

науковий ступінь у розмірах, значно нижчих ніж передбачено профільним Законом.

Варто відмітити, що Законом України “Про вищу освіту” передбачено зменшення навчального навантаження на одну ставку науково-педагогічного працівника з 900 до 600 годин на навчальний рік, завдяки чому викладачі зможуть більше уваги приділяти науковим дослідженням і підготовці навчально-методичних матеріалів. Однак, питома вага наукових досліджень, що проводяться вищими навчальними закладами є дуже низькою (6,1% від загального обсягу фінансування). Тому виправданим було б утворення навчально-наукових комплексів, до складу яких увійшли б споріднені за профілем вищі навчальні заклади та наукові установи. Перевагами такого об’єднання є те, що наукові працівники мали б змогу поширювати результати власних досліджень серед студентів, читаючи курси на умовах погодинної оплати чи умовах сумісництва (внутрішнього) без втрати часу на дорогу з основного місця роботи. Водночас, науково-педагогічні працівники були б залучені до проведення досліджень на таких же умовах, що сприяло б поліпшенню якості освітніх послуг та підвищенню заробітної плати професорсько-викладацького складу [109, с. 188].

Чинна система нарахування заробітної плати викладача, на нашу думку, є недосконалою, оскільки відсутні чіткі критерії обліку наукової роботи. Це призводить до бездіяльності окремих науково-педагогічних працівників, а також до виникнення соціальної напруги серед викладачів, які не впевнені у продовженні з ними контракту на наступний період. Безумовно все це можна передбачити в самому контракті, однак вважаємо, що основні критерії повинні бути загальними для всіх.

Для обліку наукової роботи пропонуємо нараховувати бали за участь у конференціях, круглих столах, за наукові публікації (статті, монографії тощо). Однак для цього необхідно спочатку визначити

рейтинг наукових журналів, відповідно до якого і нараховуватимуться бали. Наприклад, за публікацію в журналі, який входить у першу десятку рейтингу пропонуємо нараховувати 20 балів. За статті в журналах, які в рейтингу знаходяться на 11 – 20 місці – 10 балів, на 21 – 30 місці – 5 балів, на 31 – 50 місці – 2 бали, у всіх інших по 1 балу. Цей рейтинг має бути оприлюднений на сайті Міністерства освіти і науки України. За написання монографії (одноосібної) пропонуємо нараховувати 40 балів. Якщо в співавторстві – залежно від внеску автора. При цьому, якщо працівник працює в двох і більше навчальних закладах, публікації варто розмежовувати. Бали для викладача у відповідному навчальному закладі нараховуються тільки за умови, що стаття представлена ним як працівником саме цього університету, академії, інституту, коледжу. Це дозволить уникнути дублювання під час зарахування до наукових досягнень вищих навчальних закладів наукових публікацій тих працівників, які мають не одне місце роботи, а також унеможливить виплату заробітної плати у різних вищих навчальних закладах за одну і ту ж роботу. У той же час це вплине на об'єктивність оцінки наукової діяльності всіх вищих навчальних закладів.

Норматив кількості балів, необхідних для продовження контракту на тій чи іншій посаді встановлюється кожним вищим навчальним закладом індивідуально. За його перевиконання працівник може претендувати на отримання додаткової винагороди у вигляді премії.

Варто зазначити, що чимало провідних вищих навчальних закладів України вже розробили власну рейтингову систему оцінювання якості роботи науково-педагогічних працівників, яка базується на бальному методі. Однак на оплату праці вказаної категорії працівників це суттєво не вплинуло.

Важливим документом, що дає підстави для нарахування заробітної плати є таблиць робочого часу. На практиці у більшості ВНЗ

науково-педагогічним працівникам кожного робочого дня при шестиденному робочому тижні проставляються 6 годин роботи (на 1 ставку) 3 год і 1,5 год. (на 0,5 і 0,25 ставки відповідно) незалежно від того скільки пар в цей день має працівник, що в принципі є неправильним. Наприклад, у викладача, який працює на 0,5 ставки в один день може бути 3 пари, в інший – ні однієї, тобто один день він працює однозначно більше ніж 1,5 год. Або інший варіант – викладач працює згідно розкладу в неділю (заочна форма навчання), а в таблиці – вихідні дні. То ж який це фактичний облік робочого часу?

Вважаємо, що таблиць обліку робочого часу науково-педагогічних працівників повинен бути модернізований і адаптований до специфіки їх роботи.

Ще одним важливим моментом державного регулювання заробітної плати науково-педагогічних працівників є оподаткування. Нагадаємо, що зі заробітної плати усіх працівників до 1 січня 2016 р. стягувався податок з доходів фізичних осіб у розмірі 15% (17% зі заробітної плати, що перевищувала 10 мінімальних заробітних плат), єдиний соціальний внесок 6,1% та військовий збір – 1,5%.

Як відомо, для більшості працюючих єдиний соціальний внесок було встановлено в розмірі 3,6% нарахованої заробітної плати. Для науково-педагогічних працівників розмір цього внеску був збільшений, оскільки вони працювали на посадах, робота на яких зараховувалася до стажу, що дає право на одержання пенсії відповідно до закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” (60% заробітної плати).

Однак несправедливим було те, що у збільшеному розмірі єдиний соціальний внесок встановлено і для заробітної плати, отриманої за роботу на зазначених посадах за сумісництвом, адже вона не враховувалася під час визначення бази для призначення наукової пенсії. З 1 січня цю ситуацію було виправлено, оскільки єдиний соціальний внесок тепер сплачує лише роботодавець. Проте у

пропонованій Урядом пенсійній реформі відсутнє положення про врахування того, що єдиний соціальний внесок зі заробітної плати науково-педагогічних працівників до 1 січня 2016 р. був вищим ніж в інших категорій працівників. Тому на розмір пенсії зазначеним категоріям працівників сплата збільшеного розміру єдиного соціального внеску не вплине, що є порушенням страхового принципу та принципу справедливості.

Все вище наведене свідчить про непослідовність дій під час проведення реформ у сфері вищої освіти. І це незважаючи на існування великої кількості стратегічних документів, в яких прямо або опосередковано згадується про досліджувану сферу.

Вважаємо, що питання удосконалення оплати праці науково-педагогічних працівників повинно стати одним із пріоритетних напрямів реформування вищої освіти.

РОЗДІЛ 4

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЇЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

4.1 Стратегічні орієнтири та пріоритети інноваційного розвитку системи вищої освіти в Україні

На сучасному етапі розвитку суспільства значна увага приділяється впровадженню інноваційних технологій у всі сфери національної економіки, що потребує висококваліфікованих фахівців, здатних не лише професійно виконувати поточну роботу, а й продукувати нові ідеї та знаходити механізми та можливості їх впровадження. Тому вища освіта повинна оперативнo реагувати на виклики суспільства та потреби ринку праці і готувати конкурентоспроможних фахівців.

На сьогодні практично не існує універсальних підходів до вироблення та впровадження інновацій як в системі вищої освіти, так і в системі державного регулювання цією сферою – вони носять переважно ситуаційний характер і застосовуються не враховуючи загальну ситуацію суспільного розвитку. Проте основні положення новоформованої законодавчої бази у сфері вищої освіти відповідають меті, що була визначена у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. У цьому документі зазначено, що метою реформування системи освіти є “підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки; забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання протягом життя” [196]. Для досягнення вищевказаної мети та, враховуючи оновлене законодавство, необхідно не лише визначити стратегічні орієнтири та

пріоритети розвитку вищої освіти, а й розробити інноваційні механізми державного регулювання цією сферою.

Відповідно до потреб розвитку економіки та суспільства вища освіта має забезпечити підготовку фахівця для відповідної сфери національного господарства, здатного до адаптації, креативного та критичного мислення, генерування нових ідей та дій в новій ситуації. Тобто вищій освіті відводиться роль ключового чинника у створенні передумов забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Для цього сама вища освіта має стати привабливою та конкурентоспроможною не лише на національному, а й на світовому ринку освітніх послуг.

Сучасна професійна освіта повинна забезпечувати виконання низки завдань, зокрема, економічний успіх, політичну стабільність, сталий розвиток суспільства тощо. Ці завдання реалізуються через особливу організацію підготовки фахівців, яка повністю відповідає запитам ринку праці та здатна прогнозувати його розвиток, підготовку до життя активних громадян демократичного суспільства, їх особистісний розвиток, виокремлення таких наукових та освітніх пріоритетів, які забезпечать якісну підготовку фахівців [21, с. 257].

Необхідність розвитку вищої освіти на засадах інноваційного підходу зумовлена і низкою проблем, що знижують роль освітньої політики України у формуванні державної політики щодо підвищення соціально-економічного розвитку. До найвагоміших проблем нині слід віднести: “пасивну державну політику в просуванні національних освітніх інститутів освіти у глобальному просторі; незабезпечення та недотримання державою міжнародних стандартів; розбалансованість пріоритетів вищої освіти; неефективний вибір інституційних форм управління, що не забезпечують належної реалізації окремих новітніх програм; відсутність єдиної методики аналізу потреб та моніторингу оцінки ефективності навчання” [232, с. 149]; відсутність критеріїв для визначення якості навчання; недосконала методика відбору членів

НАЗЯВО; відсутність стандартів підготовки бакалаврів (молодших бакалаврів, магістрів) за окремими спеціальностями; низький рівень практичної підготовки випускників ВНЗ та співпраці освітніх установ із потенційними роботодавцями для їхніх випускників; відсутність належної оцінки виконання паспортів бюджетних програм у сфері вищої освіти; неефективна методика розподілу бюджетного фінансування та інші.

Для вирішення окреслених проблем, на нашу думку, необхідно, насамперед, при здійсненні будь-яких реформ у галузі вищої освіти враховувати не тільки сукупність майбутніх благ та потенційних досягнень, але й соціальні загрози, що можуть виникнути унаслідок реалізації відповідного управлінського заходу [116, с. 26]. Саме тому розв'язання вище зазначених проблем потребує системного підходу, що передбачає визначення стратегічних орієнтирів та пріоритетних напрямів інноваційного розвитку вищої освіти України та розробку заходів в рамках кожного із визначених напрямів.

Стратегічними орієнтирами інноваційного розвитку вищої освіти, на нашу думку, є:

- збалансування ринку освітніх послуг та ринку праці;
- інтеграція української вищої освіти у світовий освітній і дослідницький простір;
- підготовка фахівців з певним набором компетенцій, серед яких вагоме місце займатимуть не лише фахові, але й загальні компетенції (здатність критично оцінювати і переосмислювати набутий досвід і знання; здатність до адаптації в нових умовах; здатність до широкого використання у своїй діяльності інформаційних технологій тощо);
- затребуваність результатів наукових досліджень, що проводяться у ВНЗ.

Під час визначення пріоритетних напрямів інноваційного розвитку вищої освіти слід враховувати: показники соціально-

економічного розвитку України; наявні ресурси, які можуть бути спрямовані на розвиток вищої освіти; проблеми у цій сфері; ситуацію на ринку праці; запити стейкхолдерів, а також стратегічні напрями розвитку держави і суспільства.

Виходячи з вище зазначеного та результатів аналізу, представлених у розділі 3, стратегічними пріоритетами розвитку вищої освіти мають бути:

- підвищення якості освітніх послуг та конкурентоспроможності вищих навчальних закладів на світовому ринку освітніх послуг;
- гнучкість та адаптивність змісту освітніх програм та переліку спеціальностей до сучасних потреб економіки і вимог стейкхолдерів;
- зростання престижності праці науково-педагогічного персоналу та підвищення їх кваліфікації і професійний розвиток;
- підвищення результативності науково-технічної діяльності вищих навчальних закладів, забезпечення її відповідності вимогам інноваційно-інвестиційної моделі розвитку України.

Підвищення якості освітніх послуг і конкурентоспроможності національної системи вищої освіти є не просто пріоритетним напрямом розвитку вищої освіти, а й невідкладним завданням органів влади, колективів вищих навчальних закладів, а також українського суспільства.

Водночас, результати загальнонаціонального опитування населення України “Тестування та рівний доступ до якісної вищої освіти: громадська думка про ЗНО, вступ до “вишів”, проблеми вищої школи”, проведеного Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва, свідчать про наявність низки проблем, які прямо або опосередковано впливають на зниження якості вищої освіти. Серед них: корумпованість викладацького складу (34,9% респондентів),

невідповідність викладання вимогам ринку праці (29,3%), не конвертованість дипломів більшості вітчизняних ВНЗ у світі (25,6%), слабка матеріально-технічна база ВНЗ (16,3%), низький культурний рівень студентів, їх слабка зацікавленість у якісній освіті (15,3%), низький рівень якості освіти в українських ВНЗ порівняно зі світовим рівнем (15%), низький професійний рівень викладачів (11,1%) та слабкий зв'язок між якістю викладання та авторитетом викладачів серед студентів і розміром зарплат (10,6%).

В умовах погіршення демографічної ситуації, спрощення візового режиму, зростання мобільності молоді, розширення можливостей щодо реалізації свого потенціалу за межами України та більш високого рівня оплати праці в країнах ЄС порівняно з Україною, на нашу думку, вкрай необхідними є заходи, які сприятимуть збільшенню доступності до послуг вищої освіти та підвищенню її конкурентоспроможності на світовому ринку освітніх послуг.

Позитивним кроком у цьому напрямку є скасування мінімального значення балів ЗНО для вступу на основі повної загальної середньої освіти практично для усіх спеціальностей, за винятком таких: “Стоматологія”, “Медицина” та “Педіатрія”. У вступній кампанії 2018 року для зазначених спеціальностей необхідно мати не менше 150 балів.

Виправданим є і встановлення корегувальних коефіцієнтів (сільського, регіонального), які дозволяють збалансувати кількість вступників по всіх регіонах України, а також підтримати тих, хто має менші можливості отримання якісної освіти.

За результатами аналізу вступної кампанії 2017 року “сільський” коефіцієнт не суттєво вплинув на перебіг конкурсного відбору. “Лише 3% від загальної кількості вступників зі села подолали поріг виключно завдяки сільському коефіцієнту. Близько 23% таких абітурієнтів змогли б вступити на навчання за державним замовленням і без зазначеного коефіцієнту” [211].

Серед заходів, які допоможуть підвищити конкурентоспроможність вищої освіти на світовому ринку освітніх послуг, в першу чергу, слід реалізувати ті, що сприятимуть створенню сучасної інфраструктури вищих навчальних закладів з достатнім і якісним оснащенням та формуванню ефективної системи управління у цих закладах.

Особливо важливою проблемою в сучасних умовах залишається реальне (а не деклароване) забезпечення рівного доступу усіх громадян до якісної вищої освіти. Серед заходів, покликаних вирішити цю проблему виділимо наступні: “запровадження ефективної системи інформування громадськості про можливості здобуття вищої освіти; удосконалення правових засад здобуття освіти за рахунок бюджетів усіх рівнів та коштів юридичних і фізичних осіб (внесення змін до правової бази відповідно до сучасних викликів)” [23, с. 326]; створення відповідного середовища у ВНЗ для інклюзивного навчання, в тому числі: розробка та проведення спеціальних курсів для підвищення кваліфікації викладачів з подальшим залученням їх до роботи зі студентами-інвалідами; видання навчальних матеріалів для студентів з вадами зору та слуху; визначення чітких вимог щодо пристосування приміщень вищих навчальних закладів для безперешкодного пересування студентів-інвалідів та створення сприятливих умов для комфортного перебування зазначеної категорії осіб у цих установах та інші [217, с. 164].

У зв'язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій постійного удосконалення потребує також інформаційно-технічне забезпечення практично у всіх вищих навчальних закладах України. Аналіз практики країн ЄС показує, що в сучасних умовах держава повинна взяти на себе обов'язок щодо фінансової підтримки проектів з інформатизації освіти, застосування інформаційно-комунікаційних технологій у системі освіти, забезпеченню навчальних закладів комп'ютерами, сучасними засобами навчання, створенню глобальних

інформаційно-освітніх мереж, забезпечення розвитку системи моніторингу якості освіти всіх рівнів, професійної орієнтації населення [65, с. 83].

Підвищення якості української вищої освіти безумовно сприятиме більш швидкій адаптації до європейських стандартів, що зумовлено Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Основна роль у цьому процесі відводиться державі, адже саме вона встановлює основні “правила гри” для суб’єктів освітньої діяльності. Державне регулювання вищої освіти має здійснюватись із врахуванням перспектив розвитку національної економіки та європейського освітнього простору, а також базуватися на результатах оцінки економічної ситуації в Україні та моніторингу потреб роботодавців, населення та інших потенційних інвесторів вищої освіти.

До основних заходів в рамках підвищення якості освітніх послуг слід віднести і ефективніше використання інструментів контролю (нагляду). Детальніше про це у п. 4.4.

Підвищенню конкурентоспроможності української вищої освіти сприяє і розвиток міжнародного співробітництва ВНЗ у рамках проектів Темпус, Еразмус+; Горизонт 2020 та інших. Вважаємо, що для ширшого залучення освітньої спільноти до участі у міжнародних проектах слід продовжити роботу щодо інформування про потенційні можливості всіх учасників освітнього процесу та організувати навчальні семінари щодо розробки таких проектів.

Обов’язковою компонентою інноваційного розвитку вищої освіти є створення та впровадження нововведень, які здатні задовольнити суспільні потреби, оновити методики засвоєння знань та набуття відповідних компетенцій та забезпечити прогресивні зміни не лише кількісних параметрів, але й показників якості. Такий підхід до розуміння інноваційного розвитку для забезпечення конкурентоспроможності вищої освіти передбачає визначення та врахування певних критеріїв, які з одного боку повинні відповідати сучасній

спрямованості суспільного розвитку, а з іншого – враховувати перспективи затребуваності фахівців на міжнародному ринку вищої освіти.

До першої групи критеріїв доцільно віднести потреби суспільства, новаторство, актуальність, перспективність, затребуваність, можливість впровадження, мінімальність витрат, безперервність, уніфікованість підготовки фахівців для глобального простору; до другої – фундаментальність і практикоорієнтованість, світоглядний плюралізм, багаторівневність, адаптивність, доступність, якість, підготовка спеціалістів для глобального простору [231, с. 248].

Підвищенню конкурентоспроможності української вищої освіти та якості її послуг сприятиме також реалізація заходів в рамках визначеного нами ще одного пріоритетного напрямку інноваційного розвитку вищої освіти, а саме: адаптивності та гнучкості змісту освітніх програм і переліку спеціальностей до сучасних потреб економіки, а також вимог стейкхолдерів.

Сьогодні перед Україною постає необхідність освоєння нових підходів до організації освітньої системи у світлі вимог, зумовлених сучасним станом розвитку людства: глобалізацією, інформатизацією, прискоренням темпу життя.

Враховуючи доведену нами взаємозалежність між конкурентоспроможністю країни, рівнем її людського розвитку та рівнем співпраці університетів і бізнесу (див. табл. 3.3), одним із ключових завдань має бути налагодження тісної співпраці ВНЗ із бізнесовими структурами та іншими стейкхолдерами. Ця співпраця не повинна обмежуватись цільовими замовленнями підготовки фахівців відповідного профілю та створенням баз практики для студентів.

Задля якісної підготовки фахівців, здатних оперативно реагувати на виклики сучасності та задовольняти кваліфікаційні вимоги роботодавців варто залучати останніх для розробки компетенцій підготовки фахівця за конкретною спеціальністю (спеціалізацією).

Саме вони чітко знають якими компетенціями повинен володіти випускник ВНЗ для успішного працевлаштування, реалізації свого потенціалу та покращення результатів діяльності підприємства. Така співпраця буде корисною не тільки для вищих навчальних закладів, а й для розвитку національної економіки і самих підприємств та індивідів.

Вважаємо, що в такій ситуації українська влада спільно з університетським середовищем України повинні розробити комплекс заходів зі зростання привабливості вищої освіти, що дозволить підвищити якість надання освітніх послуг, збільшити кількість українських та іноземних студентів, слухачів на курсах підвищення кваліфікації або в рамках здобуття другої вищої освіти. Це, в свою чергу, збільшить обсяг власних надходжень цих установ, які можна буде використати на впровадження інноваційних технологій навчання [218, с. 36].

Також для інноваційного розвитку вищої освіти доцільним буде створення у ВНЗ академічних бізнес-інкубаторів, що сприятиме розвитку малого бізнесу у тому регіоні, де розташований навчальний заклад, та налагодженню співпраці з місцевими органами влади та бізнесовими структурами.

Діяльність академічних бізнес-інкубаторів повинна бути спрямована на надання підтримки, насамперед, студентам та випускникам, які прагнуть розвивати і впроваджувати інноваційні технології та інші продукти. Вона полягає у наданні інформаційно-консультаційних послуг, а також створенні сприятливих умов для реалізації інноваційних проектів.

Величезним резервом для розвитку наукової діяльності ВНЗ є вже отримані результати наукових досліджень в рамках підготовки дисертацій на здобуття відповідного наукового ступеня. В Україні практично відсутня підтримка науковців після захисту дисертаційної роботи (маємо на увазі відповідні так звані “постдокторські” програми,

які дали б змогу продовжити науковцям свої дослідження, опираючись на вже отримані результати). Пропонуємо проводити щорічний конкурс на краще дисертаційне дослідження за кожною науковою спеціальністю.

Для цього потрібно щорічно виділяти кошти на реалізацію таких програм. Переможці конкурсу матимуть змогу отримати стартовий капітал для продовження своїх досліджень. Це і буде мотивацією для успішних науковців та сприятиме доведенню найбільш передових та інноваційних ідей до рівня інноваційного продукту, який може бути впроваджений у практику (серійне виробництво, навчальний процес тощо).

Чинна практика проведення наукових досліджень в рамках підготовки наукових кадрів призвела до того, що основною метою завершення навчання в аспірантурі чи докторантурі є отримання відповідного наукового ступеня, що надає певні преференції також особі, що захистилася і ВНЗ, де ця особа працює. Проте поза увагою залишаються самі результати досліджень, які практично нікого не цікавлять, окрім автора та тих, хто теж проводить дослідження у цій галузі.

В рамках цього напряму варто змінити і окремі моменти, що стосуються процедури підготовки до захисту та самого захисту дисертацій на здобуття відповідного наукового ступеня. Зокрема, потребує удосконалення процедура вибору опонентів.

На нашу думку, не зовсім справедливою є вимога щодо наявності у опонента наукового ступеня за тією спеціальністю, за якою подається до захисту дисертаційна робота, оскільки в процесі продовження наукових досліджень учений міг змінити напрям своїх досліджень (підтверджується наявністю його наукових публікацій).

Вважаємо, що справедливішими були б такі вимоги:

- наявність наукового ступеня у відповідній галузі знань;

- наявність наукових публікацій (не менше 3-х) за останні 5 років за тематикою дослідження. При цьому одна з них повинна бути опублікована не менш як за рік до захисту дисертації, за якою вчений буде виступати опонентом;
- індекс Гірша ученого, який планується у якості опонента повинен складати не менше 7.

Такий підхід дозволить більш об'єктивно підходити до оцінки результатів дисертаційного дослідження і зменшити можливості вибору “потрібних” опонентів. У перспективі доцільно створити банк даних офіційних опонентів за напрямками дослідженнями і здійснювати їх вибір автоматизовано.

Як уже зазначалось у розділі 3, ще одним перспективним напрямком розвитку вищої освіти на інноваційній основі є створення навчально-наукових комплексів, до складу яких увійшли б споріднені за профілем вищі навчальні заклади та наукові установи. Тобто мають бути створені ефективні національні дослідницькі комплекси (дослідницькі університети), які і стануть базовою платформою для обговорення результатів наукових досліджень, експериментальне впровадження їх в практику (навчальний процес, у виробничий процес суб'єктів підприємницької діяльності-партнерів ВНЗ), що сприятиме залученню молоді до наукової діяльності.

Загалом інтеграція української науки, в тому числі і “вузівської” до Європейського дослідницького простору неможлива без створення відкритого ринку праці, сприяння гендерній рівності в дослідженнях та міжнародній кооперації.

Зауважимо, що на перспективи інноваційного розвитку вищої освіти суттєвий вплив мають і реформи інших інститутів національної економіки, а саме: державного управління, податкової та бюджетної систем, адміністративно-територіального устрою та інших. За таких умов ці реформи мають бути не ситуативними, а системними і здійснюватися комплексно доповнюючи одна одну.

Як справедливо зазначає переважна більшість науковців – інноваційний розвиток вищої освіти неможливий без належного фінансового забезпечення вищої освіти. І однією з основних проблем у сфері вищої освіти, як вже зазначалось, є надто низька заробітна плата науково-педагогічного персоналу. Необхідно змінити підходи до визначення посадових окладів, що сприятиме підвищенню престижності праці викладачів та стане передумовою для підвищення якості надання освітніх послуг.

Роль держави тут є визначальною, адже саме нею встановлюються правові основи регулювання оплати праці у бюджетних установах, до яких належать і ВНЗ державної та комунальної форми власності. Але діяльність держави щодо функціонування системи вищої освіти не обмежується регулюванням лише оплати праці. Вона повинна бути спрямована на створення умов, що сприятимуть успішній реалізації всіх заходів задля інноваційного розвитку цієї сфери, а саме:

- удосконалення нормативно-правової бази щодо регулювання зазначених вище процесів;
- координація учасників освітнього процесу та розповсюдження інформації щодо можливостей здобуття якісної вищої освіти та використання результатів наукових досліджень;
- фінансове забезпечення державного замовлення у сфері надання освітніх послуг та наукових досліджень;
- фінансова підтримка обдарованої молоді та перспективних учених та інші.

Інноваційному розвитку вищої освіти не сприяє і посилення міграційних настроїв молоді, оскільки це основна продуктивна сила суспільства, здатна примножувати суспільні блага. Для зменшення ризиків, пов'язаних з відтоком молоді на навчання за кордон після закінчення школи пропонуємо змінити підходи до умов прийому до

ВНЗ за кошти фізичних та юридичних осіб з одночасним внесенням відповідних змін до Закону України “Про вищу освіту”.

Зокрема, вважаємо за доцільне, дозволити вступ без результатів ЗНО на основі співбесіди особам, які планують навчатися за рахунок фізичних чи юридичних осіб із встановленням обов’язкової здачі двох додаткових екзаменів – комп’ютерного тестування (української мови та історії України) протягом першого року навчання. Співбесіда проводиться в останній тиждень вступної кампанії. Абітурієнти, які вступають за співбесідою можуть бути зараховані виключно на вільні місця ліцензованого обсягу після остаточного зарахування тих, хто вступає за результатами ЗНО. Такий підхід дозволить зменшити відтік молоді на навчання у сусідні країни та сприятиме збільшенню обсягу фінансового забезпечення вищої освіти в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

Таким чином розвиток вищої освіти України має здійснюватися з використанням інноваційних технологій і базуватися на стратегії соціально-економічного розвитку, як усієї країни так і її регіонів.

4.2 Удосконалення порядку формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою

Практично в усі роки незалежності України процес формування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою не повною мірою відповідав реальним потребам національної економіки.

Саме це, у поєднанні зі структурними зрушеннями у віковій структурі населення, необґрунтованим збільшенням кількості вищих навчальних закладів та змінами у структурі зайнятості, призвело до виникнення значних диспропорцій між попитом і пропозицією на ринку праці в розрізі окремих професій. Також має місце невідповідність підготовки кадрів вищими начальними закладами України вимогам сучасних підприємств, які потребують фахівців,

здатних стратегічно мислити, креативно та творчо підходити до виконання завдань, які ставляться перед ними та оперативно реагувати на виклики вітчизняного та міжнародного ринків збуту продукції чи послуг.

Варто зазначити, що за останні п'ять років нормативно-правова база регулювання процесу формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів була оновлена і удосконалена. Зокрема, було прийнято: Закони України: “Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів” [209] (20.11.2012); Постанови КМУ: “Про затвердження Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів” [193] (15.04.2013), щорічні постанови КМУ щодо державного замовлення, наприклад, “Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2017 році” [168] (12.07.2017); Розпорядження КМУ “Про схвалення методичних рекомендацій щодо формування регіонального замовлення на підготовку фахівців та робітничих кадрів” [206] (14.12.2016); наказ МОНУ: “Про затвердження Положення про конкурсну комісію Міністерства освіти і науки України з відбору виконавців державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів” [185] (30.05.2013) та інші. Календарний план формування та розміщення державного замовлення представлено в додатку Ж.

Відповідно до зазначеного плану у процесі формування державного замовлення на підготовку фахівців задіяні Міністерство

соціальної політики України, Державна служба статистики України, Пенсійний фонд України, ЦОВВ, НАНУ, галузеві національні академії наук, бюджетні установи, місцеві державні адміністрації, СПО всеукраїнських профспілок та профспілкових об'єднань, СПО роботодавців на національному рівні, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та державні замовники.

Цей процес є надзвичайно важливим етапом у всій системі підготовки фахівців, оскільки саме від об'єктивної оцінки ситуації на ринку праці та правильності і реалістичності складених прогнозів залежить не лише формування освітньої політики, а й ефективність державних інвестицій у сферу вищої освіти та збалансованість попиту і пропозиції на ринку праці.

Саме тому невідкладним завданням держави у цій сфері є удосконалення зазначеного процесу. Основними проблемами чинного порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, на нашу думку, є: нестача інформації щодо окремих показників розвитку ринку праці (відсутня методика моніторингу потреб в окремих спеціальностях і професіях, через що ці дані є приблизними); непрозорість самого процесу формування державного замовлення (дані щодо розрахунку потреби в кадрах (за спеціальностями, професіями в розрізі регіонів) не оприлюднюються) та відсутність обґрунтованої Стратегії розвитку України з відповідними планами її реалізації та розрахунком додаткової потреби в кадрах залежно від темпів активізації підприємницької діяльності та збільшення кількості робочих місць.

Чинна Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020” не відповідає вимогам щодо розробки стратегічних документів, оскільки не містить оцінки поточного стану соціально-економічного розвитку України, а очікувані результати реалізації зазначеної Стратегії не повною мірою відображають рівень досягнення мети. Так серед очікуваних результатів практично відсутні показники, за якими можна оцінити

рівень досягнення європейських стандартів життя (реальні доходи населення в розрахунку на одну особу, середньомісячна реальна заробітна плата, середньомісячна пенсія, рівень захворюваності тощо).

Через відсутність програмних орієнтирів державні замовники змушені прогнозувати додаткову потребу у фахівцях з вищою освітою на основі досягнутого рівня.

Де-юре прогнозування потреби у фахівцях і робітничих кадрах здійснюється Міністерством економічного розвитку та торгівлі на основі затвердженої методики [177]. Проте, як вже зазначалось, чинна система збору даних не дає змоги прогнозувати потреби ринку праці не лише на довгострокову перспективу, але й на середньострокову. Це підтверджує і Міністерство економічного розвитку і торгівлі. Зокрема, працівники міністерства виділяють такі основні перешкоди: “немає даних про потребу підприємств у робочій силі по всьому ринку праці; звітні дані Держстату про зайнятих за професіями недостатньо репрезентативні; неможливо отримати максимально достовірну інформацію від центральних та місцевих органів виконавчої влади, не допускаючи її викривлення; об’єднання роботодавців не надали свою реальну прогнозовану потребу у фахівцях і робітничих кадрах” [240].

Таким чином, очевидним є те, що розрахунок потреби у фахівцях та робітничих кадрах на середньострокову перспективу відповідно до затвердженої методики є неточним і не відображає реального стану справ на ринку праці.

Виходячи з вище зазначеного, на початковому етапі проведення реформ необхідно розробити програму та методику вибіркового обстеження працездатного населення з метою визначення наявного кадрового потенціалу країни, в тому числі відповідності рівня та напряму отриманої освіти тій посаді, яку на даний час займають. Водночас, необхідно розпочати створення електронної бази населення, в тому числі працездатного, з виділенням отриманої кваліфікації та рівня освіти. Створення такої бази дозволить формувати реєстри

отримувачів соціальних допомог і пільг та сприятиме здійсненню точнішого прогнозування не лише щодо розрахунку потреби у фахівцях, а й потреби у коштах для забезпечення прав на соціальний захист, медичне обслуговування та страхування. Також під час створення такої бази даних необхідно розробити і дієві механізми захисту персональних даних. Тому підготовка ІТ-фахівців є однією з перспективних та пріоритетних напрямів розвитку вищої освіти.

У цьому контексті виникає потреба в консолідації зусиль всіх зацікавлених сторін у таких напрямках:

- “розробки системи попередньої діагностики нестачі (надлишку) кваліфікацій, що передбачає моніторинг ринку праці, зокрема у напрямі трансформації попиту та пропозиції на компетенції, виявлення обсягів їхньої невідповідності, дефіциту (профіциту) робочої сили та ступеню і спрямованості дисбалансу” [69, с. 175];

- формування електронного банку даних щодо чисельності, вікового складу населення у розрізі регіонів, його руху, рівня освіти та отриманої кваліфікації, а також щодо рівня зайнятості населення за фахом;

- створення постійно оновлювальної електронної платформи попиту робочої сили на ринку праці (Єдиний портал вакансій) в розрізі регіонів та видів економічної діяльності, куди можна було б оперативно вносити дані про нові вакансії. Управління та обслуговування цієї платформи доцільно передати до компетенції Державної служби зайнятості. За умови реалізації цього заходу прогнозування потреби у фахівцях та робітничих кадрах буде точнішим, сприятиме збалансуванню попиту і пропозиції на ринку праці та ефективнішому використанню бюджетних коштів.

Структурно-логічна схема функціонування Єдиного порталу вакансій та формування прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах представлена на рис. 4.1.

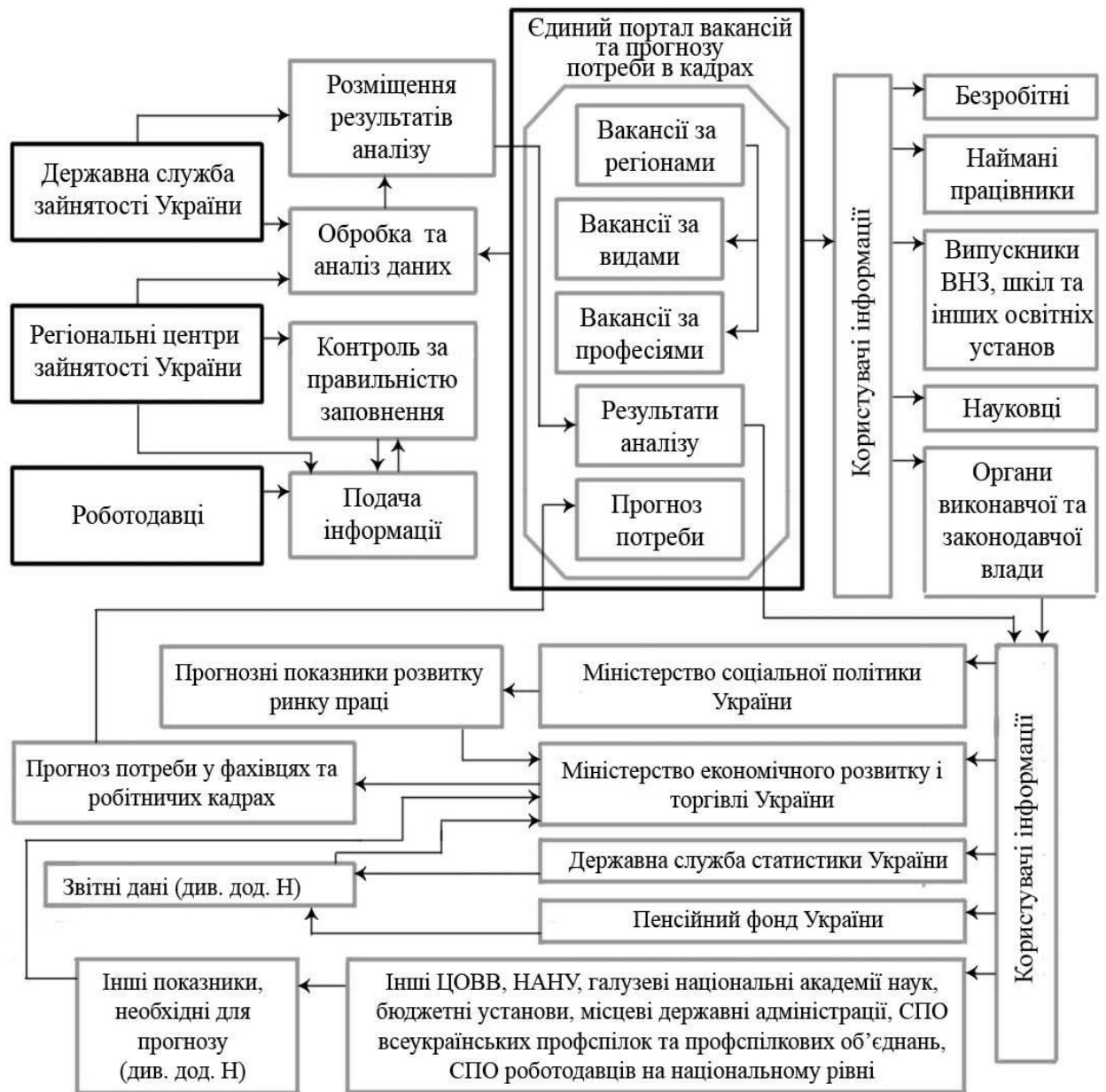

Рис. 4.1 Структурно-логічна схема функціонування Єдиного порталу вакансій та формування прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах

Примітка: Побудовано авторами

Важливою особливістю формування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою в Україні є його подвійне призначення. З одного боку, за допомогою держзамовлення задовольняється потреба економіки України у кваліфікованих фахівцях, а з іншої – забезпечується конституційне право громадян

України на здобуття вищої освіти. Це право забезпечується за рахунок норми Закону України “Про вищу освіту”, згідно з якою фінансування за рахунок витрат Державного бюджету України підготовки фахівців з вищою освітою за окремими спеціальностями відповідних ступенів вищої освіти встановлюється в обсязі, необхідному для забезпечення навчання не менше 180 студентів на кожні 10 тис. населення. При цьому обсяг витрат Державного бюджету України на поточний рік не може бути менше обсягу витрат Державного бюджету України на минулий рік, збільшеного на коефіцієнт інфляції [157].

Тому вагому роль відіграє не лише формування державного замовлення на підготовку фахівців, а й його розміщення. Відповідно до законодавства, під час розміщення державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою воно повинне здійснюватися на принципах добросовісної конкуренції, відвертості і прозорості, рівноправ'я, об'єктивного та неупередженого оцінювання пропозицій учасників конкурсу [4]. Для цього необхідно розробити модель, яка дозволить забезпечити дотримання цих принципів.

Як вже зазначалось у розділі 3, останніми роками (починаючи з 2016 р.) змінено процедуру розміщення державного замовлення на підготовку фахівців. Зокрема, кількість так званих “бюджетних” місць залежить від потенційних абітурієнтів, які ще на етапі подачі документів для проходження зовнішнього незалежного оцінювання вказують пріоритетні освітні напрями, за якими вони хочуть навчатися та ВНЗ, яким вони надають пріоритет.

Проте, на нашу думку, такий підхід не дозволяє повною мірою забезпечити дотримання усіх вище зазначених принципів, а також ставить вищі навчальні заклади державної власності у залежність від непередбачуваної поведінки потенційних абітурієнтів, що суттєво ускладнює процес планування навчального навантаження і, відповідно, розрахунок чисельності викладацького складу. В таких умовах керівництво багатьох ВНЗ змушене вдаватися до укладення

контрактів з викладачами на 1 рік, переводу їх на неповну ставку посадового окладу, що створює додаткову напругу і фактично створює передумови для віднесення таких працівників до розряду прекарних.

Вважаємо, що розміщення державного замовлення повинно враховувати не лише бажання потенційних студентів, але й інтереси держави та суспільства. Зважаючи на вагомую роль вищої освіти у соціально-економічному розвитку країни, підвищенні її конкурентоспроможності та розкритті талентів індивіда, держава повинна потурбуватись про збереження освітньої інфраструктури та інтелектуального капіталу країни. Ускладнює ситуацію суттєве зменшення абітурієнтів і посилення цієї тенденції ще протягом трьох років унаслідок погіршення демографічних показників у 2000 – 2002 роках.

В таких умовах вищі навчальні заклади задля збереження кадрового потенціалу більшу увагу приділяють досягненню не якісних показників навчання, а кількісних, адже стоять перед дилемою скорочення викладачів через вимогу виконання нормативу співвідношення між викладачами і студентами чи відрахування неуспішних студентів, що навчаються за кошти юридичних чи фізичних осіб заради збереження додаткового доходу.

Таким чином, основними ризиками нового порядку розміщення державного замовлення, на нашу думку, є:

- неможливість здійснення реального прогнозу діяльності ВНЗ у середньостроковій та довгостроковій перспективі через залежність від непрогнозованої поведінки потенційних абітурієнтів;
- серед критеріїв вибору потенційними абітурієнтами у багатьох випадках переважатиме не якість пропонованих освітніх послуг, а їх доступність за кошти державного чи місцевих бюджетів;
- необхідність корегування розмірів бюджетного фінансування практично всім вищим навчальним закладам через коригування обсягу їхнього державного замовлення на підготовку фахівців;

- висока ймовірність неспроможності окремих вищих навчальних закладів утримувати в належному стані матеріально-технічну базу підготовки фахівців та зберегти провідних науково-педагогічних працівників;

- відтік кваліфікованих науково-педагогічних кадрів за кордон та/або надання переваги ними іншій більш високооплачуваній діяльності в Україні;

- відтік потенційних студентів на навчання за кордон.

Враховуючи вище наведене вважаємо, що стабілізаційно-мотиваційна модель розміщення державного замовлення повинна складатися з двох блоків: стабілізаційного і мотиваційного (рис. 4.2).

Стабілізаційний пакет формування державного замовлення формується з метою стабілізації ситуації та створення відповідного захисту для збереження існуючої інфраструктури та ресурсного потенціалу ВНЗ.

Мотиваційний пакет залежить від надання пріоритетності тій чи іншій спеціальності та тому чи іншому ВНЗ і створюється з метою забезпечення конкурентних умов функціонування ринку освітніх послуг.

Розподіл державного замовлення між стабілізаційним та мотиваційним блоками пропонуємо за таким співвідношенням 0,3/0,7, тобто 30% державного замовлення держава віддаватиме державним вищим навчальним закладам для підтримки їх матеріально-технічної бази незалежно від визначення пріоритетних спеціальностей і ВНЗ потенційними абітурієнтами.

Справедливими критеріями розподілу цих 30% державного замовлення на підготовку фахівців між ВНЗ, на нашу думку, будуть: загальний ліцензований обсяг за усіма спеціальностями (LO_3); скорегований на індекс нормативу площі навчальних приміщень (N_n); обсяг державного замовлення у попередньому році.

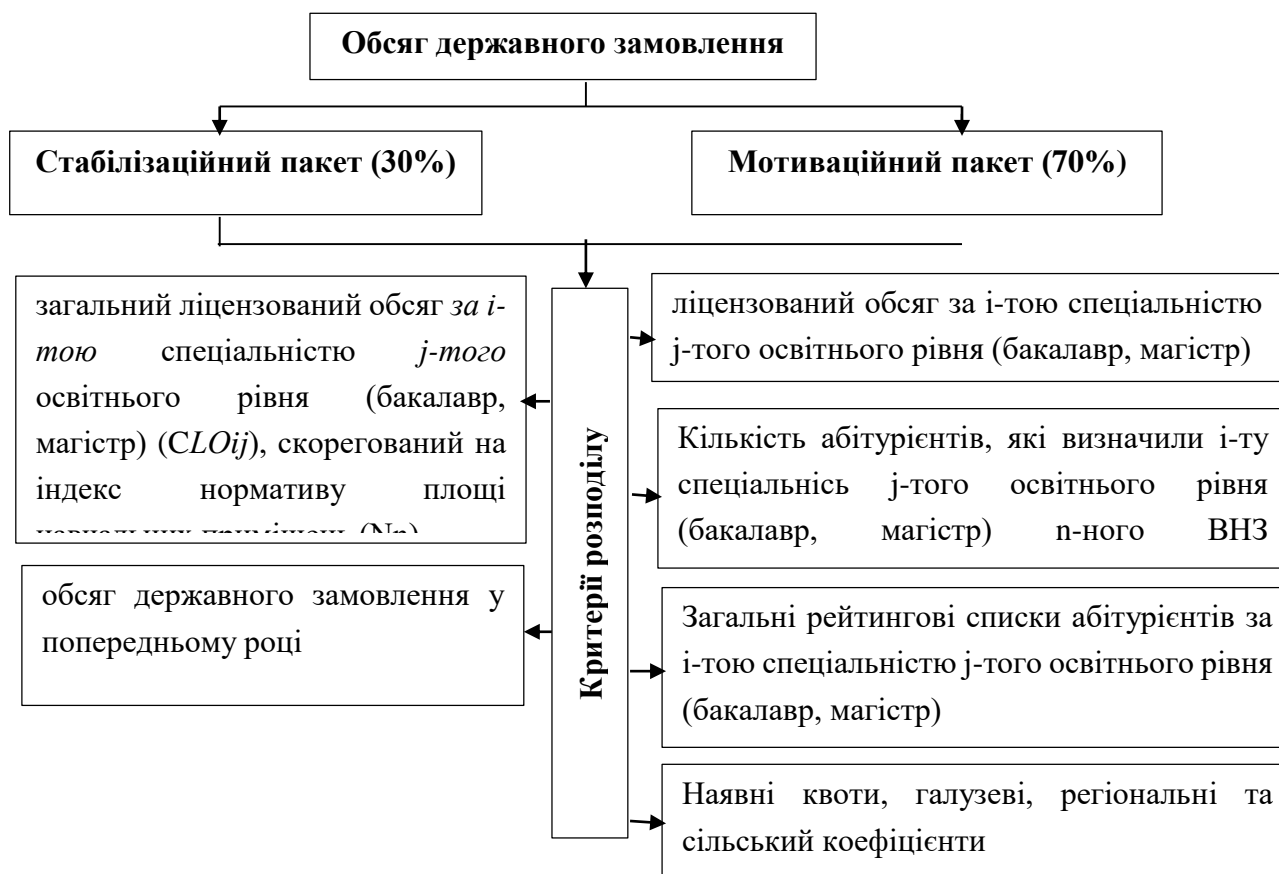

Рис. 4.2 Стабілізаційно-мотиваційна модель розміщення державного замовлення підготовки фахівця

Примітка: Побудовано авторами на основі результатів власних досліджень

Скорегований ліцензований обсяг *i-тої* спеціальності *j-того* освітнього рівня (CLO_{ij}) можна визначити за формулою:

$$CLO_{ij} = LO_z \times N_n \times K_{ij}, \text{ де} \quad (4.1)$$

LO_z – загальний ліцензований обсяг (по всіх спеціальностях та ВНЗ України);

K_{ij} – коефіцієнт частки ліцензованого обсягу за *i-тою* спеціальністю *j-того* освітнього рівня (бакалавр, магістр);

N_n – індекс нормативу площі навчальних приміщень.

Індекс нормативу площі навчальних приміщень можна визначити за поданою нижче формулою на основі даних ЄДЕБО:

$$N_z = P_z / S_d, \text{ де} \quad (4.2)$$

P_z – площа приміщень для проведення навчальних занять та контрольних заходів;

S_d – кількість студентів денної форми навчання.

У випадку якщо значення $N_z \leq 1$, для розрахунку CLO_{ij} використовують отримане значення; якщо $N_z > 1$, для розрахунку використовують 1 (значення N_z не може бути вищим за одиницю, оскільки на ліцензований обсяг впливають ще інші фактори, визначені ліцензійними умовами провадження освітньої діяльності закладів освіти).

Коефіцієнт частки ліцензованого обсягу за *i*-тою спеціальністю *j*-того освітнього рівня (бакалавр, спеціаліст)

$$K_{ij} = LO_z / LO_{ij}, \text{ де} \quad (4.3)$$

LO_{ij} – загальний ліцензований обсяг (по всіх ВНЗ України) за *i*-тою спеціальністю *j*-того освітнього рівня (бакалавр, магістр).

Розподіл обсягу державного замовлення підготовки фахівців, що входить до стабілізаційного пакету, між ВНЗ необхідно здійснювати окремо за освітніми рівнями (бакалаврським, магістерським) за таким алгоритмом (рис. 4.3.).

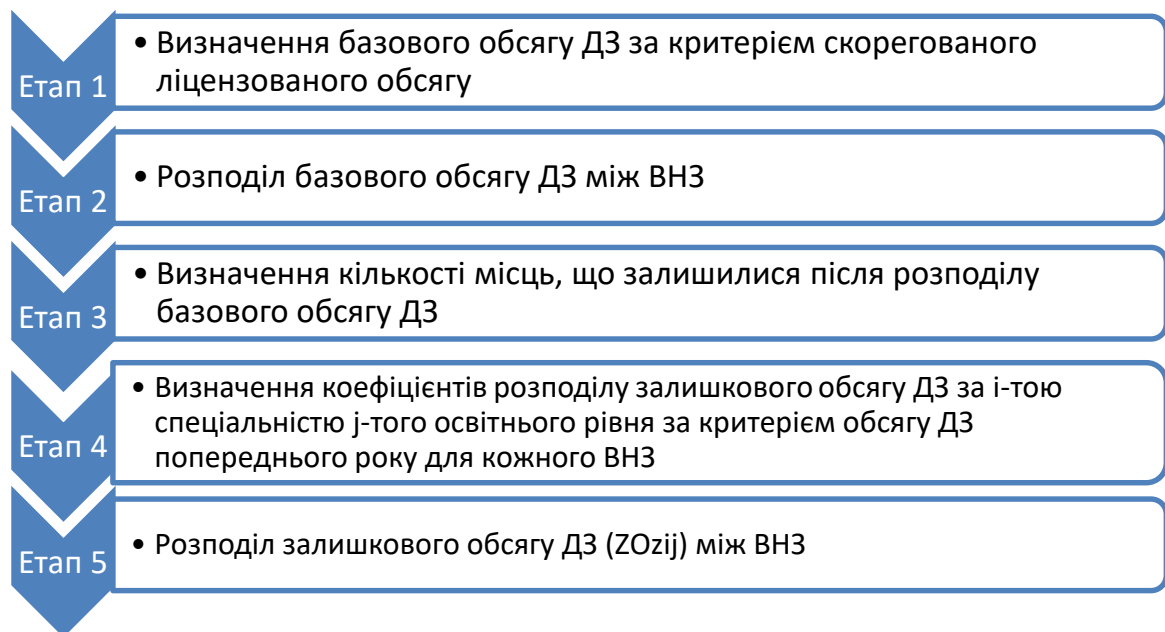

Рис. 4.3 Алгоритм розподілу обсягу державного замовлення (стабілізаційного пакету) підготовки фахівців за *i*-тою спеціальністю *j*-того освітнього рівня (бакалавр, магістр)

Примітка: Побудовано авторами на основі результатів власних досліджень

Базовий обсяг державного замовлення на підготовку фахівців за *i*-тою спеціальністю *j*-того освітнього рівня (O_{bij}) за критерієм скорегованого ліцензованого обсягу визначають за формулою:

$$O_{bij} = 0,05 (5\%) \times CLO_{sj}, \text{ де} \quad (4.4)$$

Розподіл базового обсягу державного замовлення на підготовку фахівців між ВНЗ здійснюється пропорційно, виходячи з їхнього скорегованого ліцензійного обсягу за *i*-тою спеціальністю *j*-того освітнього рівня, а саме:

$$O_{bijn} = O_{bij} \times CLO_{sjn} / CLO_{sj}, \text{ де} \quad (4.5)$$

O_{bijn} – базовий обсяг державного замовлення на підготовку фахівців за *i*-тою спеціальністю *j*-того освітнього рівня *n*-ного ВНЗ;

CLO_{sjn} – скорегований ліцензійний обсяг за *i*-тою спеціальністю *j*-того освітнього рівня *n*-ного ВНЗ.

Визначення коефіцієнту розподілу залишкового обсягу ДЗ для *i*-тої спеціальності *j*-того освітнього рівня *n*-ного ВНЗ (KZO_{ijn}) за критерієм обсягу ДЗ попереднього року визначають за формулою:

$$KZO_{zijn} = DZ_{ijn} / DZ_{ij}, \text{ де} \quad (4.6)$$

DZ_{ijn} – державне замовлення за *i*-тою спеціальністю *j*-того освітнього рівня *n*-ного ВНЗ;

DZ_{ij} – державне замовлення за *i*-тою спеціальністю *j*-того освітнього рівня (загалом по Україні).

Визначення залишкового обсягу ДЗ для кожного ВНЗ (ZO_{zijn}) здійснюється за формулою:

$$ZO_{zijn} = ZO_{zij} \times KZO_{zijn}, \text{ де} \quad (4.7)$$

ZO_{zij} – залишковий обсяг ДЗ за *i*-тою спеціальністю *j*-того освітнього рівня (загалом по Україні).

Розподіл обсягу державного замовлення на підготовку фахівців (мотиваційного пакету) пропонуємо залишити за системою, чинною станом на 1 липня 2017 р., тобто за принципом “гроші ходять за студентом”.

Таким чином, розроблена стабілізаційно-мотиваційна модель розміщення державного замовлення на підготовку фахівців з вищою

освітою унеможливить здійснення ручного регулювання розміщення державного замовлення та створить захисний механізм для збереження матеріально-технічної бази ВНЗ державної форми власності.

4.3 Напрями підвищення ефективності використання економічних методів державного регулювання вищої освіти в Україні

Проведений у розділі 3 аналіз дозволив виокремити низку проблем, через які використання економічних методів державного регулювання вищої освіти є недостатньо ефективними. Серед них: застарілий механізм фінансування вищої освіти, який сприяє нерівномірному розподілу коштів між ВНЗ; відсутність критеріїв якості вищої освіти; низька оплата праці професорсько-викладацького складу та інші.

Враховуючи результати аналізу фінансового забезпечення вищої освіти в Україні, які свідчать про наявність певних диспропорцій щодо бюджетного фінансування в розрізі ВНЗ, пропонуємо змінити модель цього фінансування.

Зміна моделі бюджетного фінансування вищої освіти передбачає розробку і впровадження п'ятикомпонентної моделі, яка включає: базовий, соціальний, бонусний, грантовий та резервний фонди.

Базовий фонд формується на основі обсягу державного замовлення та орієнтованої середньої вартості навчання одного студента, аспіранта чи докторанта. Кошти цього фонду розподілятимуться між ВНЗ на основі обсягу їхнього державного замовлення. Під час визначення обсягу фінансування для конкретного ВНЗ (O_{fn}) можна застосовувати таку формулу:

$$O_{fn} = \sum_{i,j=1,2,3,\dots,n} DZ_{ijn} \times Vos(p) \times K_{vij}, \text{ де} \quad (4.8)$$

DZ_{ijn} – державне замовлення підготовки фахівців (аспірантів, докторантів) за i -тою спеціальністю, j – того освітнього рівня n -ного ВНЗ;

$V_{os(p)}$ – середня орієнтована вартість підготовки фахівців (аспірантів, докторантів) загалом по Україні;

K_{vij} – коефіцієнт вартості i -тої спеціальності, j -того освітнього рівня.

Також вважаємо за необхідне змінити підходи до розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки фахівців (аспірантів, докторантів), які навчаються за державним замовленням. Чинна сьогодні методика передбачає, що першим її етапом є розрахунок цієї вартості самими ВНЗ, враховуючи певні витрати, серед яких і витрати на утримання гуртожитку з розрахунку на одного мешканця гуртожитку. Повний їх перелік визначено чинним законодавством [176].

Вважаємо, що включення витрат на утримання гуртожитку, а також витрат на виплату стипендії студентам є недоречним, оскільки за проживання в гуртожитку оплачують їх мешканці за визначеною кожним ВНЗ ціною. Що стосується виплати стипендії, то її отримують не всі студенти, тому варто її фінансувати окремо зі соціального фонду.

Водночас, під час здійснення розрахунку орієнтовної середньої вартості необхідно врахувати прогнозний індекс інфляції та коефіцієнт прогнозованого підвищення оплати праці у сфері вищої освіти і коефіцієнт прогнозованого підвищення вартості комунальних послуг.

Таким чином, формула розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки фахівця матиме такий вигляд:

$$V_{os(p)} = V_{os(z)} \times 0,6 \times R_{zp} + V_{os(z)} \times 0,1 \times R_{kp} + V_{os(z)} \times 0,3 \times R_{if}, \text{ де} \quad (4.9)$$

$V_{os(p)}$ – планова орієнтовна середня вартість підготовки фахівця за державним замовленням;

$V_{os(z)}$ – орієнтовна середня вартість підготовки фахівця (аспіранта, докторанта) за державним замовленням за період, який передуює плановому;

R_{zp} – коефіцієнт прогнозованого підвищення оплати праці у сфері вищої освіти;

R_{kp} – коефіцієнт прогнозованого підвищення вартості комунальних послуг;

R_{if} – коефіцієнт прогнозованого рівня інфляції.

Враховуючи те, що ми пропонуємо п'ятикомпонентну модель фінансування, а ця формула застосовується для розподілу коштів лише одного блоку (базового фонду), то пропоновану вище формулу розрахунку орієнтовної середньої вартості навчання слід використовувати лише починаючи з другого року впровадження цієї моделі. Використання цієї формули у перший рік буде некоректним, оскільки орієнтовна середня вартість підготовки фахівця (аспіранта, докторанта) за державним замовленням розрахована на основі чинної методики, що зобов'язує враховувати витрати, які за нашою моделлю фінансування відносяться до соціального фонду (стипендії), а також ті, які ми пропонуємо не включати до зазначеного розрахунку. Тому формула розрахунку орієнтованої середньої вартості навчання для першого року впровадження нової моделі фінансування матиме вигляд чинної формули, проте до витрат не включатимуться витрати на стипендію та утримання гуртожитку. Отже,

$$V_{os}(p_1) = (V_1 \times K_1 + V_2 \times K_2 + \dots + V_N \times K_N) / (K_1 + K_2 + \dots + K_N), \text{ де (4.10)}$$

V_1, V_2, V_N – вартість підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта, слухача за державним замовленням за освітньо-кваліфікаційним рівнем, науковим ступенем, спеціальністю, напрямом підготовки, галуззю знань, видом економічної діяльності (для професійно-технічного навчального закладу), професією та формою навчання;

K_1, K_2, K_N – контингент закладу, установи.

Соціальний фонд призначений для фінансування академічної стипендії, пільг та допомог студентам і аспірантам та формується,

виходячи з розрахунку потреби у стипендіальному забезпеченні, а також потреб для забезпечення передбачених законодавством інших соціальних трансфертів студентам, (аспірантам, докторантам, слухачам, інтернам). Потреба у стипендіальному забезпеченні визначається, виходячи зі середньорічної кількості студентів, що навчаються за державним замовленням, нормативу частки студентів-стипендіатів та середньомісячного розміру стипендії.

Пропонуємо встановити норматив частки студентів-стипендіатів на рівні 50% від загальної чисельності студентів, що навчаються за державним замовленням. Вважаємо, що ця стипендія буде виступати мотиваційним чинником у процесі навчання. Пропозиції щодо скорочення цієї частки до 15% вважаємо неприпустимими, оскільки вступаючи до ВНЗ, студенти мають вчитися бути самостійними, а не повною мірою фінансово залежними від батьків. Також враховується і сума обов'язкової стипендії для аспірантів та докторантів, яка залежить від кількості аспірантів та докторантів, що навчаються за державним замовленням на денній формі навчання) та середньомісячного розміру такої стипендії.

Обсяг коштів, що необхідні для фінансування інших трансфертів студентам визначається на основі поданих ВНЗ даних у бюджетних запитах на відповідний рік.

Бонусний фонд пропонуємо планувати у розмірі до 40% від базового фонду, але не менше 25%. Кошти цього фонду будуть, насамперед, використовуватися для додаткового фінансування національних закладів вищої освіти (15% їх базового і соціального фінансування), дослідницьких (25% їх базового і соціального фінансування), а також для додаткового фінансування усіх ВНЗ, враховуючи результати їх діяльності (найбільша кількість наукових публікацій у виданнях, що включені до провідних міжнародних наукометричних баз; загальна кількість публікацій у розрахунку на одного викладача; зайняття провідних позицій у міжнародних

рейтингах; індекс Гірша; % спеціальностей, на яких здобуття освіти здійснюється за дуальною формою та інші).

Грантовий фонд буде виконувати місію розвитку наукових досліджень у ВНЗ. Його розмір залежить від можливостей бюджету, проте не може бути меншим ніж 5% від базового фонду. (У 2017 р. обсяг запланованих коштів на наукові дослідження та підготовку наукових кадрів у системі МОН становив 4,3% від обсягу коштів, що передбачені за програмами підготовки кадрів вищими навчальними закладами). Зауважимо, що кошти на підготовку наукових кадрів (докторів філософії та докторів наук), повинні передбачатися в рамках базового фонду. Кошти цього фонду ВНЗ зможуть отримати на основі конкурсу грантових наукових проектів, представлених ВНЗ.

Резервний фонд формується у розмірі 2% базового фонду і може бути використаний на потреби ВНЗ, що спричинені непередбачуваними обставинами (стихійне лихо, природні катаклізми тощо) і які не можна було передбачити під час планування обсягу фінансування на поточний рік. У випадку невикористання цих коштів протягом року, ця сума розподіляється пропорційно між всіма ВНЗ і може бути використана ними на оновлення матеріально-технічної бази до кінця першого кварталу року наступного року. За таких умов зазначена сума коштів має бути врахована у бонусному фонді наступного року і, відповідно, у кошторисах ВНЗ та профінансована у січні місяці року, що наступає за звітним.

Такий підхід фінансування ВНЗ дозволить ефективніше витратити бюджетні кошти та створити відповідну систему нагляду за якістю наданих освітніх послуг.

Як вже зазначалося в розділі 3.3 удосконалення потребує і порядок визначення вартості освітніх послуг, а саме плати за навчання.

Зважаючи на те, що найбільшу частку у складі видатків на підготовку фахівців становлять видатки на оплату праці, розглянемо детальніше можливості їх розрахунку.

У чинному порядку розрахунок витрат на оплату праці у вищому навчальному закладі, на жаль, не враховує всієї специфіки нарахування заробітної плати у цих установах. Тому доцільніше, на нашу думку, буде розраховувати зазначені видатки за такою формулою:

$$V_{2110} = V_{2110npn} + V_{2110ikp}, \text{ де} \quad (4.11)$$

V_{2110} – видатки на оплату праці працівників вищого навчального закладу в розрахунку на одного студента на рік;

$V_{2110npn}$ – видатки на оплату праці науково-педагогічних працівників в розрахунку на одного студента на рік;

$V_{2110ikr}$ – видатки на оплату праці інших категорій працівників вищого навчального закладу в розрахунку на одного студента на рік.

Видатки на оплату праці науково-педагогічних працівників розраховують за формулою:

$$V_{2110npn} = \frac{\sum_{i=1}^3 G(AN)_i \times S(PO)_i}{St} + G(IN) \times S(PO), \text{ де} \quad (4.12)$$

$i=1$ – кількість годин педагогічного навантаження або ставки погодинної оплати професора чи доктора наук;

$i=2$ – кількість годин педагогічного навантаження або ставки погодинної оплати доцента чи кандидата наук;

$i=3$ – кількість годин педагогічного навантаження або ставки погодинної оплати викладача без наукового ступеня чи вченого звання;

$G(AN)$ – кількість годин аудиторного навантаження для однієї групи, без урахування годин на одного студента: читання лекцій, проведення практичних, семінарських, лабораторних та індивідуальних занять, проведення консультацій з навчальних дисциплін протягом семестру, проведення екзаменаційних консультацій, проведення заліку, проведення семестрових екзаменів у письмовій формі (частково, до 3-х годин на академічну групу (диктант – 1 година), тощо;

$S(PO)$ – ставки погодинної оплати праці працівників усіх галузей економіки за проведення навчальних занять, затверджені чинним законодавством України;

St – кількість студентів у групі;

$G(IN)$ – кількість годин педагогічного навантаження, що планується в розрахунку на одного студента, а саме: перевірка контрольних, (модульних) робіт, передбачених навчальним планом, що виконуються під час аудиторних занять, перевірка і проведення контрольних, (модульних) робіт, передбачених навчальним планом, що виконуються під час самостійної роботи, керівництво і проведення захисту індивідуальних завдань, передбачених навчальним планом (рефератів, аналітичних оглядів, перекладів тощо; розрахункових, графічних та розрахунково-графічних робіт; курсових робіт зі загальноосвітніх та фахових навчальних дисциплін; курсових проектів зі загальноінженерних та фахових навчальних дисциплін); проведення семестрових екзаменів в усній формі, проведення семестрових екзаменів у письмовій формі, керівництво навчальною і виробничою практикою, проведення державних екзаменів, керівництво, консультування, рецензування та проведення захисту дипломних проектів (робіт), керівництво стажуванням слухачів вищих навчальних закладів післядипломної освіти та структурних підрозділів післядипломної освіти вищих навчальних закладів на підприємствах, в установах та організаціях, рецензування рефератів, керівництво, консультування, рецензування та проведення захисту випускних робіт, проведення випускних екзаменів слухачів вищих навчальних закладів післядипломної освіти та структурних підрозділів післядипломної освіти вищих навчальних закладів.

Видатки на оплату праці інших категорій працівників вищої школи ($V_{2110i\text{kr}}$) пропонуємо визначати, виходячи з необхідності врахування всіх тих функцій і тих видів робіт, які безпосередньо пов'язані з організацією навчання і обслуговуванням навчальних груп або окремих громадян.

Для цього можуть використовуватися як мінімальні вимоги, штатні нормативи, встановлені для навчального закладу того чи іншого типу. У разі недоцільності закріплення окремих працівників для обслуговування платних груп студентів (слухачів) в розрахунку витрат на оплату праці пропонуємо враховувати під час складання проекту штатного розпису кількість одиниць відповідного персоналу, які будуть використані для здійснення доплат за суміщення професій

(розширення зон обслуговування) працівникам, які обслуговують основний (бюджетний) контингент осіб, що навчаються (студентів, слухачів).

Розміри ставок посадових окладів, гарантованих підвищень ставок і окладів, доплат і надбавок встановлюються Кабінетом Міністрів України.

У тих випадках, коли прямий розрахунок не є можливим або надзвичайно складним, видатки на оплату праці визначаються, виходячи зі середньомісячного фонду заробітної плати відповідних категорій працівників з обов'язковою індексацією її на середній коефіцієнт підвищення заробітної плати. При цьому способі розрахунку видатків по коду 2110 за весь курс навчання розрахунок здійснюється на кожний курс окремо, і вартість першого року навчання може суттєво відрізнитися від останнього року навчання.

Зауважимо, що у договорі про надання платних послуг з навчання студента слід обов'язково вказати загальну суму вартості навчання з розшифровкою по роках навчання та право вищого навчального закладу здійснювати перерахунок за умови підвищення ставок погодинної оплати праці працівників усіх галузей економіки за проведення навчальних занять. На сьогоднішній день ця норма суперечитиме статті 64 Закону України “Про вищу освіту”, але в даний час вона є надзвичайно актуальною, оскільки інколи індекс інфляції, який дозволено використовувати для підвищення вартості навчання по вже укладених договорах, є нижчим, ніж саме підвищення заробітної плати.

Це суттєво знижує можливості навчальних закладів оновлювати матеріально-технічну базу, оскільки частина коштів, що планувалася на зазначені цілі витрачається на оплату праці. Тому було б доцільним внести зміни до Закону України “Про вищу освіту”, які б дозволяли здійснювати корегування вартості навчання, але не частіше ніж один раз на рік. Збільшення вартості навчання не повинно перевищувати

коефіцієнта підвищення розмірів заробітної плати у вищих навчальних закладах та коефіцієнта підвищення вартості інших послуг, які необхідні для підготовки фахівців.

Спроби внесення подібних змін були ініційовані народними депутатами у вигляді законопроекту у 2008 році, однак він не був прийнятий. З метою недопущення порушення прав громадян, під час затвердження вищевказаних змін слід обов'язково вказати, що корегуванню оплати за навчання може підлягати тільки несплачена сума на момент проведення перерахунку.

Отже, за цим способом розрахунок видатків на оплату праці в розрахунку на одного студента здійснюється за формулою:

$$V_{2110} = OP_{mc} \times 12 \div St_c, \text{ де} \quad (4.13)$$

V_{2110} – видатки по КЕК 2110 “Оплата праці працівників бюджетних установ” в розрахунку на одного студента на рік;

OP_{mc} – середньомісячний фонд оплати праці, з врахуванням підвищення заробітної плати;

St_c – середньорічна кількість студентів.

Вважаємо, що для визначення середньомісячного фонду оплати праці, з урахуванням підвищення заробітної плати (OP_{mc}), спочатку слід провести індексацію фонду оплати праці за ті місяці, що передували підвищенню посадових окладів працівників вищої школи. Розмір індексації пропонуємо визначати як добуток фонду оплати праці за відповідний місяць та середнього коефіцієнту підвищення заробітної плати, визначеного для цього місяця.

Середній коефіцієнт підвищення заробітної плати (K_{opc}) визначається для кожного місяця окремо шляхом ділення фактичного місячного фонду заробітної плати працівників, що мають відношення до надання відповідної освітньої послуги, після останнього підвищення посадових окладів на місячний фонд (фактичний) кожного з місяців.

Таким чином, середньомісячний фонд оплати праці, з урахуванням підвищення заробітної плати можна визначити за такою формулою:

$$OP_{mc} = \frac{\sum_{i=1}^{12} FOP_{fi} \times K_{opci}}{12}, \text{ де} \quad (4.14)$$

$i = 1, 2, 3, \dots, 12$ – місяці;

FOP_{fi} – фактичний фонд оплати праці з урахуванням всіх виплат по КЕК 2110 за відповідний місяць, за винятком фонду оплати праці по тих посадах, які не приймають участь у наданні відповідної освітньої послуги.

Середньорічну кількість студентів (S_{tc}) визначають за формулою:

$$S_{tc} = S_{t01} + M_p \times S_{tp} - M_v / 12 \times S_{tv}, \text{ де} \quad (4.15)$$

S_{t01} – кількість студентів на 1 січня року, що передує плановому;

M_p – кількість місяців, що минула з часу прийому у році, що передував плановому;

S_{tp} – кількість студентів, що були прийняті в році, який передував плановому;

M_v – кількість місяців, протягом яких навчалися студенти випускних курсів у році, що передував плановому;

S_{tv} – кількість студентів, що вибули з навчального закладу у зв'язку з отриманням відповідного диплома про освіту в році, який передував плановому.

Видатки по коду 2120 “Нарахування на заробітну плату” в розрахунку на одного студента (слухача) за один рік навчання включають нарахування бюджетних установ на фонд оплати праці, зокрема:

- єдиний соціальний внесок (22%);

- інші види страхування, передбачені законодавством у розмірах, встановлених чинними нормативно-правовими актами.

Базою для нарахувань по даному коду економічної класифікації видатків є розраховані видатки по коду 2110.

Зазначимо, що незважаючи на те, що єдиний соціальний внесок був запроваджений ще у 2011 р., у діючий порядок встановлення вартості освітніх послуг зміни досі не внесені.

Видатки по кодах економічної класифікації видатків 2210 “Предмети, матеріали, обладнання і інвентар”, 2220 “Медикаменти та перев’язувальні матеріали”, 2240 “Оплата послуг (крім комунальних)”, 2250 “Видатки на відрядження” в розрахунку на одного студента визначаються, виходячи зі суми видатків по зазначених кодах за попередній рік, скорегованими на індекс інфляції.

Видатки за кодами економічної класифікації видатків 2271 “Оплата теплопостачання”, 2272 “Оплата водопостачання і водовідведення”, 2273 “Оплата електроенергії”, 2274 “Оплата природного газу”, 2275 “Оплата інших енергоносіїв” обчислюється виходячи з технічних характеристик обладнання і устаткування, фактичного обсягу спожитого палива, газу, води, електроенергії, інших комунальних послуг та інших енергоносіїв та їх вартості станом на момент здійснення розрахунку.

Видатки за кодом економічної класифікації видатків 3100 “Придбання основного капіталу”, на нашу думку, повинні плануватися у розмірі, що становитиме не більше 25% від загального обсягу видатків. Цей показник пропонується на рівні 25%, оскільки капітальні видатки є видатками розвитку, а без розвитку вищі навчальні заклади будуть не спроможні надати якісну освіту, яка б відповідала вимогам сьогодення і виходячи з результатів аналізу структури видатків вищої освіти, зазначений розмір дозволить це виконати.

Крім основних видатків, які задіяні в розрахунку вартості навчання, доцільно дозволити вищим навчальним закладам застосовувати корегувальний коефіцієнт залежно від престижності та попиту на відповідну спеціальність. Цей коефіцієнт може застосовуватися як в бік збільшення, так і в бік зменшення вартості навчання. З метою запобігання необґрунтованого підвищення чи

зниження вартості навчання за допомогою цього коефіцієнта слід встановити обмеження його нижньої та верхньої межі [117, с. 212].

Нижня межа пропонується на рівні 0,75, виходячи з того, що основними видатками є поточні видатки, які за нашою пропозицією повинні складати не менше 75% усіх видатків під час розрахунку вартості навчання у вищих навчальних закладах. Зменшення вартості більше ніж становлять основні видатки не повинно допускатися, оскільки це призведе до використання інших коштів (в тому числі й загального фонду бюджету) на навчання студентів, які отримують освітні послуги за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб, що буде грубим порушенням бюджетного законодавства.

Верхня межа пропонується на рівні 1,5, що дозволить компенсувати зниження вартості на менш престижних, однак вкрай потрібних країні спеціальностях. Також застосування цього коефіцієнта дозволить встановити знижки в оплаті за навчання студентам (в межах зазначеного коефіцієнта), у яких середній бал за результатами сесії буде більшим, ніж чотири.

Серед інших заходів, що направлені на підвищення ефективності державного регулювання вищої освіти доцільно, на нашу думку, виокремити такі:

- використати досвід Франції, щодо запровадження обов'язкового освітнього внеску у розмірі 0,5% від фонду заробітної плати для усіх суб'єктів господарювання, за винятком освітніх установ (У Франції такий внесок сплачують лише підприємства недержавної форми власності). При цьому зазначений внесок можна сплачувати не лише до державного бюджету, з якого фінансуються вищі навчальні заклади, а й безпосередньо вищим навчальним закладам у вигляді оплати за підготовку, перепідготовку чи підвищення кваліфікації своїх працівників. Враховуючи те, що фонд заробітної плати у 1 кварталі 2017 року, без урахування установ та підприємств освіти становив 146238,6 млн грн, вищі навчальні заклади могли б додатково отримати

2483,594 млн грн ($146238,6 * 4$ (квартали) * 0,5% (освітній внесок)), що становить 6,57% запланованого бюджетного фінансування вищої освіти;

- дозволити вищим навчальним закладам створювати в межах університетів малі підприємства (соціальні підприємства), діяльність яких відповідає б профілю вищих навчальних закладів. Зазначене сприятиме вирішенню проблеми проходження практики, а також дозволить збільшити власні надходження ВНЗ;

- з метою зниження рівня безробіття серед випускників вищих навчальних закладів розробити та реалізувати програму надання першого робочого місця (використати квотний принцип працевлаштування випускників вищих навчальних закладів). Зокрема, пропонуємо встановити квоту для випускників¹ на підприємствах, чисельність персоналу якого перевищує 25 чоловік на рівні 2% від середньої чисельності працівників за період, що передує плановому, але не менше 0,25 ставки. Розрахунок слід проводити зі заокругленням до 0,25, 0,5; 0,75; 1,0; 1,25 тощо. При цьому запровадити можливість відкupu від такої квоти у вигляді сплати внеску до державного бюджету у розмірі 50% мінімальної заробітної плати за кожну штатну одиницю за один місяць.

Для уникнення фальсифікацій (прийом на один чи навіть менше місяця) варто запровадити обов'язкову щоквартальну сплату внеску на початок кварталу (до 15 числа першого місяця, що настає за звітним) всіма суб'єктами господарювання, які не виконали зазначених вимог. Внесок сплачується по факту з розрахунку фактичного часу, коли ця норма не була виконана. Посади, зайняття яких потребує проведення конкурсу повинні плануватися у штатному році заздалегідь, з врахуванням періоду, необхідного для проведення зазначеної процедури.

¹ До цієї категорії пропонуємо відносити осіб, які закінчили вищий навчальний заклад протягом 6 місяців, що передували місяцю прийняття на роботу

Таке нововведення дозволить знизити рівень безробіття серед випускників вищих навчальних закладів, за нашими розрахунками, орієнтовно на 25% або поповнити бюджети вищих навчальних закладів на 5,5 млрд грн.

Не менш вагомими інструментами стимулюючого характеру для розвитку вищої освіти можуть бути і податкові. Насамперед це стосується звільнення від оподаткування (митні платежі) навчального, наукового та виробничого обладнання та приладдя, що переміщується через митний кордон України для освітніх і наукових цілей. Зауважимо, що ця норма вже є передбачена у новому Законі України “Про освіту”, проте потребує ще внесення відповідних змін до Податкового та Митного кодексів України.

Належне матеріальне забезпечення науково-педагогічних працівників є основною запорукою підвищення продуктивності праці кожного з них та покращання якості надання освітніх послуг, а також підвищення результативності наукових досліджень у ВНЗ. Для того, щоб кожен викладач міг відповідально ставитися до своєї роботи (постійне оновлення матеріалу, що викладається студентам, максимальна прив’язка до реальних умов та практики, використання новітніх технологій навчання та інше) доцільно, як вже зазначалось у розділі 3, повернути норму статті 57 попереднього Закону “Про освіту” щодо розміру середньої заробітної плати таких працівників на рівні не нижчому ніж подвійна заробітна плата у промисловості (для педагогічних працівників – на рівні середньої у промисловості).

Варто зазначити, що у цьому напрямку перші кроки вже зроблено – у Законі України “Про освіту” закладено, що найменший посадовий оклад науково-педагогічного працівника встановлюється на рівні, який у 3,25 рази перевищує мінімальну заробітну плату. Проте реалізація цієї статті буде здійснюватися поступово і незрозуміло коли ця норма буде впроваджена в повному обсязі, адже у прикінцевих положення записано, що до 2023 року має відбутися збільшення

“посадового окладу педагогічного працівника найнижчої кваліфікаційної категорії до чотирьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб”.

Отже і посадові оклади науково-педагогічних працівників будуть підвищуватись відповідно до цих норм, а враховуючи, що розмір мінімальної заробітної плати напряму не прив'язаний до прожиткового мінімуму, то незрозуміло, коли буде досягнуто передбачену законодавством норму.

Також необхідно змінити підходи до формування заробітної плати науково-педагогічних працівників. Вона має складатися з двох частин: оплати за освітню діяльність та за наукову діяльність. Самі оклади вже повинні враховувати наявність наукового ступеня чи вченого звання. За вислугу років чи наявність додаткового звання (наприклад, заслуженого працівника) слід залишити встановлення відповідної надбавки, які є чинними і нині. Для цього пропонуємо Єдину тарифну сітку для освітян доповнити ще 5 розрядами, зробивши її 30-ти розрядною.

Враховуючи підвищення заробітної плати педагогічним працівникам найнижчий розряд викладача у ВНЗ (маємо на увазі викладача-стажиста) пропонуємо встановити 16 замість 15. Всі наступні розряди і коефіцієнти встановлено для науково-педагогічних посад, застосовуючи 10-відсоткове підвищення кожного розряду та враховуючи вимогу щодо наявності наукового ступеня доктора філософії (доктора наук) та/або вченого звання доцента (професора) (додаток 3, табл. 4.1).

Розраховані на основі удосконалених єдиної тарифної сітки та схеми посадових окладів посад керівних, науково-педагогічних працівників установ, закладів та організацій вищої освіти (див. додаток 3) посадові оклади працівників ВНЗ відповідають пропонованій нормі щодо недопущення ситуації, коли середня заробітна плата науково-

педагогічних працівників буде нижчою ніж подвійний розмір середньомісячної заробітної плати у промисловості.

Таблиця 4.1

Єдина тарифна сітка (удосконалена)

розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери (з виокремленням наукових та науково-педагогічних працівників)

Тарифні розряди	Тарифні коефіцієнти		Тарифні розряди	Тарифні коефіцієнти	
	Окремі галузі бюджетної сфери	Вища освіта		Окремі галузі бюджетної сфери	Вища освіта
1	2	3	4	5	6
1	1	1	16	2,79	2,79
2	1,09	1,09	17	3	3,1
1	2	3	4	5	6
3	1,18	1,18	18	3,21	3,8
4	1,27	1,27	19	3,42	4,2
5	1,36	1,36	20	3,64	4,7
6	1,45	1,45	21	3,85	6,3
7	1,54	1,54	22	4,06	7,5
8	1,64	1,64	23	4,27	8,3
9	1,73	1,73	24	4,36	9,2
10	1,82	1,82	25	4,51	10,1
11	1,97	1,97	26		11,1
12	2,12	2,12	27		12,2
13	2,27	2,27	28		13,4
14	2,42	2,42	29		14,8
15	2,58	2,58	30		16,2

Примітка: Побудовано авторами на основі [27] та власних розрахунків

Посадові оклади, розраховані за пропонованим підходом представлені в додатку И, а їх узагальнення в табл. 4.2.

Великий діапазон розмірів посадових окладів за посадою “проректор” пояснюється тим, що проректор з господарської роботи чи економічних, соціальних питань може бути без вченого звання та наукового ступеня. Водночас, проректор з наукової роботи, як правило, має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора.

Таблиця 4.2.

Посадові оклади основних посад керівних та науково-педагогічних працівників у сфері вищої освіти (відповідно до пропонуваної методики)

Назва посади	Тарифний розряд	Посадовий оклад, грн.	
		з 01.01.2017 р.	01.01.2018 р.
Ректор	29 - 30	23680 – 25920	26078 – 28544
Проректор	24 - 29	14720 – 23680	16210 – 26078
Директор інституту (у структурі університету, академії)	24 - 27	14720 – 19520	16210 – 21496
Декан факультету	23 - 26	13280 – 17760	14625 – 19558
Завідувач кафедри	22 - 25	12000 – 16160	13215 – 17796
Професор	23 - 24	13280 – 14720	14625 – 16210
Доцент	20 - 22	7360 – 12000	8105 – 13215
Старший викладач	18 - 19	6080 – 6720	6696 – 7400
Викладач, асистент	17 - 18	4960 – 6080	5462 – 6696
Викладач-стажист	16	4464	4916

Примітка: розраховано авторами на основі запропонованого удосконаленого підходу щодо оплати праці науково-педагогічних працівників

Що стосується наукової складової оплати праці, то вона має бути, на нашу думку, у вигляді премій чи надбавок за результатами попереднього року відповідно до рейтингу професорсько-викладацького складу. У перший рік роботи доплата виплачується у мінімальному розмірі, що встановлений у вищому навчальному закладі, але не може бути меншою 0,5 ставки посадового окладу в рік.

Упорядкування оплати праці науково-педагогічного персоналу за пропонуваним підходом сприятиме підвищенню престижності праці викладача вищої школи та підвищенню якості освітніх послуг.

Отже, завдяки ефективнішому використанню економічних методів державного регулювання вищої освіти на основі удосконалення правового забезпечення окремих процесів, послуги вищої освіти будуть доступнішими і якіснішими.

4.4 Державний та громадський контроль як напрям підвищення ефективності функціонування вищої освіти в Україні

Реформування системи вищої освіти не буде комплексним без належного контролю за її діяльністю збоку держави, оскільки ефективна система нагляду (контролю) є надійним джерелом інформації про досягнення суб'єктами освітньої діяльності поставленої мети, виявлення відхилень, недоліків і причин їх виникнення як для органів управління освітою, так і для громадськості.

На нашу думку, систему державного нагляду (контролю) у сфері вищої освіти можна буде назвати ефективною за таких умов [222, с. 211]:

- діяльність органів державного нагляду (контролю) у сфері вищої освіти має полягати у виконанні не лише каральної функції, а й консультативної, при цьому з більшою перевагою останньої;
- повинні бути розроблені єдині прозорі, зрозумілі та відкриті для вищих навчальних закладів і суспільства процедури контрольної-наглядової діяльності;
- процедури контрольної-наглядової діяльності повинні мати, у переважній більшості, стимулюючий характер і бути спрямовані на підвищення кваліфікації відповідальних працівників вищих навчальних закладів та створення умов, які були б максимально сприятливими для розвитку вищих навчальних закладів та більшої орієнтації їх послуг на потреби окремо взятої особистості, суспільства в цілому та ринку праці;
- система державного нагляду (контролю) у сфері вищої освіти повинна бути такою, щоб вищі навчальні заклади були зацікавлені в проведенні об'єктивної оцінки своєї діяльності та її результатів;

- результати контрольно-наглядових заходів повинні бути відкритими та доступними для органів влади, громадських організацій, роботодавців та інших зацікавлених осіб та установ.

Виходячи з вище наведеного, необхідно оновлювати існуючі та впроваджувати нові методи та форми контролю у сфері вищої освіти, а також доцільною буде розробка прозорих, зрозумілих і відкритих для суспільства процедур контрольної діяльності з використанням сучасних інформаційних технологій.

У світову практику вже давно увійшла така форма контролю, як аудит адміністративної діяльності, який ще називають операційним, управлінським аудитом або аудитом ефективності. Так, у середині ХХ ст. органи державного фінансового контролю низки країн (зокрема Канади та Швеції) почали проводити перевірку державних видатків не лише щодо їх відповідності до вимог законодавства, але й з огляду суспільної корисності, тобто результатів, які суспільство отримало від законно витрачених бюджетних коштів. Разом з фінансовим аудитом поступово почав розвиватися новий вид контролю державного бюджету, який отримав назву “аудит адміністративної діяльності” чи “аудит ефективності”.

В Україні щодо вищих навчальних закладів теж використовується така форма контролю і здійснюється вона органами Рахункової палати України. Крім цього, Державною аудиторською службою проводяться аудити виконання бюджетних програм.

Проте у чинному законодавстві так і не знайшов свого відображення ще один метод державного контролю – аудит відповідальності. З огляду на прояви корупції у сфері вищої освіти, обмеженість фінансових ресурсів, які на сьогодні спрямовуються на реалізацію соціальних програм, така форма контролю є вкрай необхідною для України.

Створення ефективної системи державного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів у сфері вищої освіти, в першу чергу, повинно передбачати дієву координацію контролюючих органів. Як вже зазначалось раніше, контрольні-наглядові функції стосовно суб'єктів господарювання у сфері вищої освіти здійснюють Міністерство освіти і науки України, інші міністерства та відомства, у підпорядкуванні яких є вищі навчальні заклади; Державна інспекція навчальних закладів, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, Рахункова палата та Державна аудиторська служба України. Контрольно-наглядові функції зазначених органів наведено в додатках К; Л; М; Н; П.

Проаналізувавши зазначені функції можна стверджувати, що чинним законодавством України [183; 184; 186; 205; 208] сформовано нормативно-правову базу для здійснення державного нагляду (контролю), в тому числі й у сфері вищої освіти. Проте окремі положення нормативно-правих актів потребують удосконалення, особливо в частині здійснення нагляду за якістю вищої освіти.

Що стосується проведення державного фінансового контролю, можемо констатувати, що останніми роками діяльність у цій сфері була врегульована низкою удосконалених процедур. Зокрема, перевага надана такому методу державного контролю як аудит, який передбачає не лише здійснення перевірки чи ревізії з метою виявлення правопорушень, а й оцінку чинного правового забезпечення функціонування сфери вищої освіти з метою виявлення його удосконалення.

Зауважимо, що ще на початку проведення дослідження нами було запропоновано використати досвід ЄС щодо удосконалення державного фінансового контролю у сфері державних закупівель в Україні, в тому числі й у сфері вищої освіти. Зокрема, нами було запропоновано [222, с. 296], що доцільним буде створення єдиної електронної державної бази даних державних закупівель на всіх етапах

їх здійснення та незалежно від суб'єктів-замовників, видів процедур та інших критеріїв, аналогічно до практики Центральної фінансової служби Бюджетного директорату Єврокомісії, яка відповідає за створення баз даних, що містять інформацію про всі контракти, фінансові угоди, підрядників, одержувачів та виконання окремих контрактів. Така електронна державна база даних значно покращить ефективність превентивного та поточного державного фінансового контролю, зробить відповідну фінансову діяльність замовників прозорішою та зменшить можливості підконтрольних суб'єктів уникнути публічності фінансової діяльності у сфері державних закупівель. Варто сказати, що така база вже створена. На зміну паперовим державним тендерам прийшла електронна система публічних закупівель ProZorro.

Проте навіть запровадження цієї системи не створило достатніх умов для унеможливлення правопорушень. На основі аналізу рішень органів державного контролю нами виділено типові порушення, яких умисно припускаються замовники у сфері вищої освіти в інтересах потенційних постачальників, а саме:

- неконкретні та неясні технічні умови до документації конкурсних торгів, що дають замовнику змогу суб'єктивно трактувати відповідність пропозицій учасника торгів встановленим технічним вимогам;
- надмірна конкретизація предмету закупівлі, в результаті чого створюються передумови для перемоги конкретного учасника торгів;
- неправомірне відхилення учасників процедури закупівлі;
- акцепт пропозиції учасника попри невідповідність тендерної документації встановленим до неї вимогам;
- включення до одного лоту декількох позицій способом, що звужує коло потенційних учасників;
- посилення на торгові марки чи конкретного виробника.

Саме на ці питання слід звертати увагу під час здійснення перевірок державних закупівель у сфері вищої освіти.

Щодо методів контролю у сфері державних закупівель, то Єврокомісія рекомендує національним органам розвивати та вдосконалювати свої моніторингові ресурси, підкріплюючи їх ефективними санкціями; надавати перевагу превентивним перевіркам; а також створювати навчальні програми для відповідних секторів [152, с. 202]. Тому доцільною, на нашу думку, буде підготовка фахівців з державних закупівель. Таку спеціалізацію варто запровадити на рівні підготовки магістра. Варто також внести посаду державного закупівельника і до Класифікатора професій.

В умовах сьогодення актуальним є здійснення комплексного контролю й оцінки якості механізмів управління, рівня досягнення цілей і завдань, поставлених перед урядовими органами та установами, визначення реального ефекту від їхньої діяльності. Незважаючи на те, що органи Державної фінансової інспекції були реорганізовані в Державну аудиторську службу, аудит відповідальності (адміністративної діяльності) не застосовується цією службою в повному обсязі. Окремі його елементи використовуються під час проведення аудиту виконання бюджетних програм.

Аудит відповідальності (адміністративної діяльності) заснований на тих основних елементах, які характеризують стан управління публічними ресурсами, а саме: економії, ефективності та результативності. Саме ці елементи є вкрай важливими в умовах обмеженості бюджетних ресурсів.

Зауважимо, що відповідно до планів проведення перевірок Державною інспекцією навчальних закладів України (нині Державна служба якості України), цим органом проводиться аудит відповідальності. Проте, у жодному з нормативно-правових актів, які регулюють діяльність цього органу не вказано, що саме розуміють під цим терміном. Вважаємо, що такий метод контролю необхідно

закріпити на законодавчому рівні. Проте основною проблемою у цій сфері нині є неповноцінне виконання своїх функцій Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, яке спричинене конфліктом інтересів між різними центрами впливу. Так, незважаючи на передачу на законодавчому рівні окремих контрольно-наглядових функцій (перевірка відповідності ліцензійним вимогам, акредитація спеціальностей та спеціалізованих вчених рад тощо) від Міністерства освіти і науки України до Незалежного агентства із забезпечення якості вищої освіти ще у 2015 р., реальної передачі цих функцій так і не відбулося.

Причиною такого стану більшість науковців, експертів та практиків називають недосконалу процедуру відбору членів НАЗЯВО, що спричинило низку суперечок довкола осіб, які були обрані членами цього колегіального органу. Через підозри та звинувачення окремих членів НАЗЯВО в академічній недоброчесності довіра до цього органу знижується.

Варто відзначити, що контроль якості надання освітніх послуг відповідно до чинного законодавства України покладено на Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Серед його основних функцій: формування вимог до системи забезпечення якості вищої освіти, розроблення положення про акредитацію освітніх програм; аналіз якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів; проведення ліцензійних експертиз, підготовка експертного висновку щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності; формування критеріїв оцінки якості освітньої діяльності, у тому числі наукових здобутків, вищих навчальних закладів України, за якими можуть визначатися рейтинги вищих навчальних закладів України та інші. Проте більшість із них досі не реалізуються через недосконалість чинного законодавства у цій сфері та чисельні скандали навколо процедури обрання членів НАЗЯВО.

Все вище наведене і зумовило необхідність внесення змін до нормативно-правових актів, які регламентують організацію діяльності зазначеного органу. Зокрема, потребує удосконалення сама структура НАЗЯВО, умови формування його складу та перелік функцій.

Також надзвичайно важливим є здатність Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти інтегруватися в європейську систему забезпечення якості вищої освіти. Національне агентство повинне стати частиною загальноєвропейської мережі агентств, увійти до Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти (ENQA), а також забезпечити реальне впровадження в Україні Європейських стандартів та рекомендацій із забезпечення якості вищої освіти (ESG). Тому важливими є базові засади, які необхідно прийняти для того, щоб ця робота виявилась ефективною. Одним із обов'язкових критеріїв – є закріплення незалежного статусу цієї установи від уряду, міністерства та політичних впливів.

Реформа має нести не лише інституційні, а й сутнісні зміни в принципах, моделях і способах забезпечення якості вищої освіти. Робота Національного агентства повинна збільшити довіру до української вищої освіти.

Насамперед необхідно, на нашу думку, структуру НАЗЯВО доповнити технічним відділом з перевірки наукових та навчально-методичних видань на предмет наявності чи відсутності в них плагіату, висновки якого будуть передаватися у комітет з етики НАЗЯВО.

Сьогодні відповідальність за виявлення плагіату у дисертаційних роботах крім автора, несуть: його науковий керівник чи консультант, офіційні опоненти, голова спеціалізованої вченої ради та експерти, які готували експертний висновок, що на нашу думку, є не завжди правильним. Адже у них немає доступу до повної бази наукових та інших видань, щоб перевірити представлену до захисту роботу на плагіат.

Здійснення перевірки на плагіат можна проводити на платній основі за рахунок як самого здобувача так і навчального закладу, у спеціалізованій раді якого буде відбуватися захист дисертації. Ця процедура повинна бути добровільною, тобто якщо спеціалізована рада по захисту дисертацій виносить рішення щодо прийняття дисертації до захисту без довідки Національного агентства з якості про відсутність плагіату, то відповідальність за цю роботу нести будуть голова ради та експерти. У іншому випадку – відповідальність за виявлення плагіату лежатиме на відповідальних працівниках вищезгаданого агентства. Автор роботи безумовно несе відповідальність за крадіжку інтелектуальної власності в будь-якому випадку. Такий підхід допоможе суттєво зменшити корупцію під час захисту дисертаційних робіт.

Що стосується зміни умов формування складу НАЗЯВО, то серед наукової спільноти та представників виконавчої і законодавчої влади побутує думка про створення Ідентифікаційного комітету, який буде обирати членів зазначеного колегіального органу. Більше цього, ця ідея вже втілена у відповідний законопроект, який поданий на розгляд до Верховної Ради України.

Вважаємо такий підхід не логічним, оскільки незрозуміло чим буде займатися цей Ідентифікаційний комітет після виборів членів НАЗЯВО. Створення такого комітету виключно для обрання членів виглядає недоцільним і зумовить додаткові затрати ресурсів і часу, які будуть необхідні для проведення конкурсного відбору членів цього комітету. Оскільки НАЗЯВО створене для оцінювання якості освітніх послуг у сфері вищої освіти, то воно буде виконувати функції державного нагляду у зазначеній сфері.

Відповідальним за формування і реалізацію державної освітньої політики в Україні є Міністерство освіти і науки. Тому доцільнішим, на нашу думку, буде коли членів НАЗЯВО обиратиме дорадчий орган МОНУ. Пропонуємо створити Експертну Раду при Міністерстві освіти

і науки (на заміну вже існуючої), члени якої (за згодою) будуть одночасно і членами Атестаційної колегії МОНУ, що сприятиме продуктивнішій роботі цього органу. Проте, зважаючи на велику кількість членів зазначеної ради, пропонується, щоб участь у засіданнях колегії вони брали чергуючись (1/4 членів ради на одне засідання Атестаційної колегії), залежно від тематики питань, що розглядатимуться.

Важливим моментом повинно бути те, що на процедуру обрання цих членів Міністерство освіти і науки України не повинно мати впливу. Представники МОНУ можуть бути присутні на виборах у якості спостерігачів, як і представники різних громадських організацій та самих кандидатів. Членів цієї ради пропонуємо обирати за чинною на 01.09.2017 р. процедурою обрання членів НАЗЯВО, а саме: склад Експертної Ради затверджується Кабінетом Міністрів України із числа осіб, які обрані Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук, з'їздом представників вищих навчальних закладів України, спільним представницьким органом Всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців; з'їздом представників органів студентського самоврядування вищих навчальних закладів шляхом таємного голосування. Беручи за основу перелік галузей знань [178], перелік галузей науки [179] та класифікацію видів економічної діяльності [78], а також використовуючи метод групування (на основі принципу спорідненості) та зважаючи на потребу суспільства у врахуванні громадської думки, пропонуємо чисельний склад цієї ради визначити у кількості 48 осіб (додаток Р, рис. 4.4), а термін повноважень членів ради – 4 роки. Одна особа може обиратися не більш як на два терміни.

Важливим моментом є встановлення вимог до претендентів у члени зазначеної ради. Пропонуємо поділити їх на загальні та спеціальні. Загальні вимоги стосуватимуться всіх без винятку

претендентів, а специфічні – окремі вимоги для кожної зі зазначених у рис. 4.4 групах.

Представники з числа наукових працівників (13 осіб)	<p>Фізико-математичні науки (1 од.); Хімічні та біологічні науки (1 од.); Технічні науки; Архітектура (1 од.); Геологічні та географічні науки (1 од.); Сільськогосподарські та ветеринарні науки (1 од.); Економічні науки (1 од.); Філософські та історичні науки (1 од.); Юридичні науки (1 од.); Педагогічні та філологічні науки (1 од.); Медичні та фармацевтичні науки. Фізичне виховання та спорт (1 од.); Мистецтвознавство. Культорологія. Соціальні комунікації (1 од.);</p>
Представники роботодавців (9 осіб)	<p>Сільське, лісове та рибне господарство (1 од.); Промисловість. Будівництво (1 од.); Оптова та роздрібна торгівля. Ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів. Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (1 од.); Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність. Інформація та телекомунікації (1 од.); Фінансова та страхова діяльність. Операції з нерухомим майном (1 од.); Освіта. Професійна, наукова та технічна діяльність (1 од.); Державне управління й оборона (1 од.); Обов'язкове соціальне страхування. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (1 од.);</p>
Представники з числа науково-педагогічних працівників (19 осіб)	<p>Освіта. Педагогіка (1 од.); Культура і мистецтво. Сфера обслуговування (1 од.); Гуманітарні науки. Богослов'я (1 од.); Соціальні та поведінкові науки. Соціальна робота (1 од.); Управління та адміністрування (1 од.); Журналістика і право (1 од.); Природничі науки. Біологія (1 од.); Математика та статистика (1 од.); Інформаційні технології. Електроніка та телекомунікації (1 од.); Механічна та електрична інженерія (1 од.); Автоматизація та приладобудування (1 од.); Хімічна та біоінженерія (1 од.); Виробництво та технології (1 од.); Архітектура та будівництво; Транспорт (1 од.); Аграрні науки та продовольство; Ветеринарна медицина (1 од.); Охорона здоров'я (1 од.);</p>
Представники студентів та громадських організацій (8 осіб)	
<p>Студенти (10 % від загальної чисельності представників наукових, науково-педагогічних працівників та роботодавців) (4 од.); Представники громадських організацій (10 % від загальної чисельності представників наукових, науково-педагогічних працівників та роботодавців)</p>	

Рис. 4.4 Склад пропонованої оновленої Експертної Ради Міністерства освіти і науки України

Примітка: Побудовано авторами на основі власних пропозицій

До загальних вимог до особи, що претендує бути членом Експертної ради пропонуємо віднести ті, які визначені станом на 1.09.2017 р. для членів НАЗЯВО, а саме:

- відсутність рішення суду про визнання особи недієздатною або про обмеження дієздатності;
- відсутність судимості за вчинення злочину, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку;
- відсутність вироку суду про позбавлення права обіймати відповідні посади;
- відсутність рішення суду про визнання особи винною у вчиненні корупційного правопорушення протягом року з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили;
- відсутність в особі-претендента адміністративного стягнення за корупційне правопорушення протягом року з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили; не поширення на особу претендента дії частин третьої та четвертої статті 1 Закону України “Про очищення влади”;
- відсутність відомостей про те, що особа внесена до Єдиного державного реєстру осіб, щодо яких застосовано положення Закону України “Про очищення влади”,

Також пропонуємо доповнити загальні вимоги до особи, що претендує бути членом Експертної ради. Зокрема, кандидатом у члени пропонованої нами Експертної Ради МОНУ можуть стати особи, які окрім вище зазначених вимог:

- вільно володіють українською мовою;
- є громадянами України;
- мають висновок Комітету з питань етики про відсутність плагіату у своїх дисертаціях на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук (за їх наявності) (передбачає згоду претендента на проведення перевірки його дисертацій на плагіат).

До специфічних вимог для кандидатів у члени зазначеної Ради пропонуємо віднести [219, с. 154]:

- 1) *для науково-педагогічних працівників:*

- наявність наукового ступеня доктора наук та вченого звання професора;

- стаж науково-педагогічної роботи не менше 10 років;

- індекс Гірша не менше 7;

- наявність практичного стажу роботи (маємо на увазі роботу на посадах, які не відносяться до науково-педагогічних) не менше 3-х років;

- вільне володіння однією з мов Європейського Союзу.

2) *для наукових працівників:*

- наявність наукового ступеня доктора наук та вчене звання старшого наукового співробітника;

- стаж наукової роботи не менше 10 років;

- індекс Гірша повинен бути не менше 7;

- вільне володіння однією з мов Європейського Союзу.

3) *для представників роботодавців:*

- наявність стажу роботи у відповідній сфері діяльності (приналежність до певного виду економічної діяльності за запропонованими на рис.1 групами) не менше 5 років.

4) *для студентів:*

- на момент обрання бути студентом одного з вищих навчальних закладів (зі закінченням вищого навчального закладу повноваження припиняються автоматично);

- середній бал успішності не нижче 4,5 балів.

5) *для представників громадських організацій:*

- бути членом відповідної громадської організації не менше 1 року.

Також слід встановити квоту на обрання членів Експертної Ради із числа керівників або заступників керівників Національної академії наук, національної галузевої академії наук, вищих навчальних закладів, наукових установ: для науково-педагогічних працівників – 3 особи, для наукових – 2 особи.

Створення такої постійно діючої Експертної Ради сприятиме не лише вирішенню проблеми з обранням членів НАЗЯВО, а й залученню експертного середовища до розв'язання нагальних проблем розвитку вищої освіти, проблем збалансування попиту і пропозиції на ринку освітніх послуг та відкритості процесу реформування освіти, в тому числі й вищої, а також розширенню академічних свобод учасників освітнього процесу.

Водночас, на нашу думку, необхідно змінити статус членів НАЗЯВО та посилити вимоги до кандидатів. Вони повинні працювати на постійній основі, оскільки поєднання основної роботи і роботи, яка передбачена функціями НАЗЯВО є неприпустимим з таких причин:

- надмірна завантаженість, що призведе до неякісного виконання функцій, як на основній роботі так і як члена НАЗЯВО;

- залежність від керівництва за основним місцем праці, що може вплинути на об'єктивність оцінювання якості послуг вищої освіти.

Зміна статусу членів НАЗЯВО передбачає і визначення назв посад, які обійматимуть члени цього органу. Пропонуємо назвати їх освітніми експертами.

До вже затверджених вимог до кандидатів у освітні експерти НАЗЯВО, на нашу думку, необхідно додати такі:

- вільне володіння українською та однією з мов Європейського Союзу (перевірка на основі тестів на 1 – 2 етапі відбору претендентів);
- досконале знання законодавства, що регулює відносини у сфері вищої освіти (оцінювання на основі тестування на 2 етапі відбору претендентів);
- відсутність плагіату у дисертаціях на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук (за їх наявності) (передбачає згоду претендента на проведення перевірки його дисертацій на плагіат);
- стаж роботи не менше 10 років (за винятком студентів).

Процедуру виборів експертів НАЗЯВО слід починати з оголошення конкурсу на зайняття посад освітніх експертів, а самі вибори доцільно проводити у п'ять етапів:

- 1) тестування з української мови;
- 2) тестування з іноземної мови;
- 3) тестування на знання освітнього законодавства;
- 4) перевірка відомостей про кандидатів на відповідність запропонованим нами вимогам;

5) конкурсний відбір на основі таємного голосування членів Експертної Ради МОН України, що відбувається з урахуванням принципів гендерного балансу та галузевого представництва.

Зауважимо, що на 4 етапі передбачається також перевірка дисертацій кандидатів у освітні експерти – члени НАЗЯВО на предмет наявності чи відсутності у них плагіату. На проходження такої процедури мають надати згоду всі кандидати у освітні експерти – члени НАЗЯВО. Після закінчення терміну подання документів, разом із якими подається електронна версія дисертацій претендентів, усі дисертаційні роботи розміщуються на сайті НАЗЯВО з відкритим доступом до них. Будь-хто може перевірити доступними для нього засобами зазначені дисертації на наявність у них плагіату. Свої висновки подати секретаріату (пропонується 2 особи, які працюватимуть на постійній основі) Експертної Ради МОНУ.

Крім цього, члени НАЗЯВО, які є вже обрані, проводять власну експертизу на основі висновку технічного відділу (доцільність його створення ми обґрунтовували вище) та подають відповідний висновок до секретаріату Експертної Ради не пізніше як за 10 днів до проведення голосування. Працівники технічного відділу здійснюють перевірку на основі доступних баз даних (в майбутньому – Національного репозитарію академічних текстів (планується запуснути його роботу у 2018 – 2019 р.)).

Всі висновки щодо наявності чи відсутності плагіату у роботах претендентів на посади освітніх експертів мають бути передані для ознайомлення всім членам Експертної ради.

Виходячи з вище наведеного, пропонуємо додати до повноважень НАЗЯВО право скасовувати рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня та вченого звання, а також позбавлення особи присудженого їй наукового ступеня чи вченого звання у разі виявлення плагіату в їхніх наукових роботах, за поданням Комітету з питань етики на підставі негативного експертного висновку галузевої експертної ради Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

Пропонуємо загальну чисельність працівників НАЗЯВО затвердити у кількості 22 осіб. Удосконалену структуру НАЗЯВО приведено на рис. 4.5.

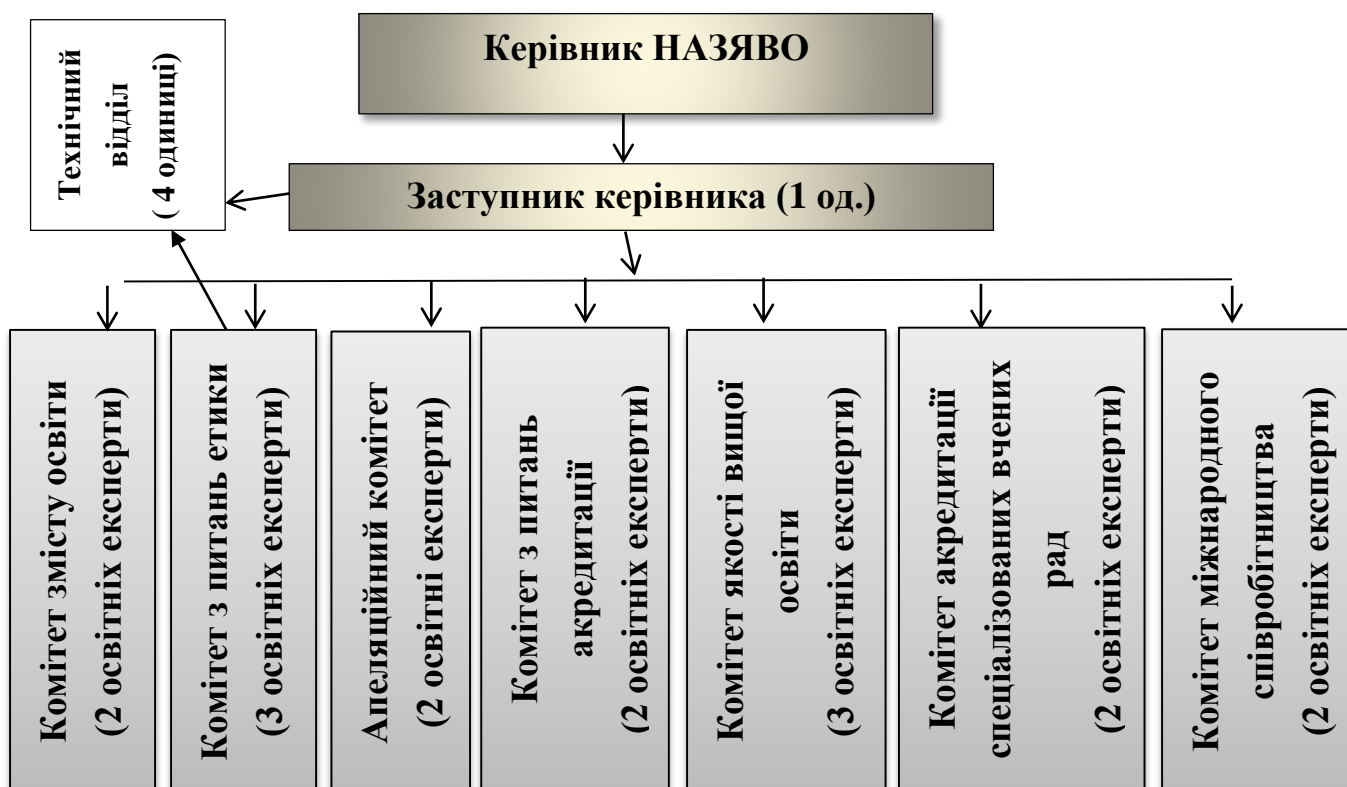

Рис. 4.5 Удосконалена структура Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в Україні

Примітка: побудовано авторами

Вважаємо, що запропонований нами підхід допоможе вирішити проблемні питання щодо роботи НАЗЯВО, а також створити правові умови для забезпечення формування якісного складу Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Якісний склад НАЗЯВО, сформований за запропонованим підходом буде спроможний протистояти наявним в системі вищої освіти негативним явищам і здатний сформувати в Україні нові механізми і стандарти забезпечення якості вищої освіти. Проте одне Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти без формування мережі незалежних установ та наділення їх відповідними повноваженнями не буде спроможне здійснювати належний нагляд за дотриманням якості освітніх послуг у сфері вищої освіти. Крім цього, воно перетвориться на монополіста і фактично суспільство отримає лише перерозподіл повноважень.

Все це зумовлює необхідність запровадження абсолютно нового в практиці вищої освіти України інституту незалежних освітніх аудиторів, акредитацію яких здійснюватиме Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Їх співпраця допоможе налагодити роботу з перевірки якості послуг вищої освіти і сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українських вищих навчальних закладів.

Водночас необхідно розробити критерії оцінки забезпечення якості вищої освіти. Зауважимо, що ця проблематика є доволі складною. Проаналізувавши наукові публікації з тематики якості освіти, можемо констатувати, що чітких критеріїв цього процесу не визначено, як немає і єдиного підходу до оцінювання якості освіти. Так, О. Г. Єсіна [59] виділяє критерії підготовки фахівців, до яких відносить: професійну конкурентоспроможність та компетентність. О. М. Кляшторний [81, с. 15] – компетентність, фундаментальність та людиновимірність. Проте науковці не вказують, за допомогою яких показників їх можна оцінити.

У світовій практиці застосовують три основних підходи до оцінювання якості освіти: репутаційний (на основі експертних оцінок),

результативний (за об'єктивними показниками) і загальний. Кількість підходів може бути більшою: традиційний (престижність ВНЗ), науковий (відповідність стандартам), менеджерський (задоволення клієнта), споживчий (сам споживач визначає якість), демократичний (користь вищого закладу для суспільства) [77, с. 82].

В Україні у 2014 р. Державною інспекцією навчальних закладів була спроба розробити критерії оцінювання якості вищої освіти. Проте проект основних критеріїв оцінювання та показників розвитку і результатів діяльності вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації так і не набув статусу нормативно-правового акту.

У Законі “Про вищу освіту” визначено два терміни “якість вищої освіти” та “якість освітньої діяльності”. Якість вищої освіти у цьому законодавчому акті трактується як рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти, а якість освітньої діяльності – як рівень організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань [157]. Оскільки рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей залежить від багатьох чинників (професійних та інших компетентностей професорсько-викладацького та адміністративно-обслуговуючого персоналу, ресурсного забезпечення, впровадження новітніх технологій та інших), то рівень забезпечення якості вищої освіти, відповідно і критерії оцінювання, слід визначати за різними напрямками. Ці критерії у підсумку дозволять визначити наскільки отриманий здобувачем рівень вищої освіти є достатнім для отримання вигоди у вигляді відповідної винагороди за працю.

До них віднесемо: підсумкові критерії якості вищої освіти, які будуть відображати якість освітньої діяльності, наукових здобутків, міжнародної діяльності, ресурсного забезпечення. На основі

визначених для цих напрямів критеріїв пропонуємо надавати статус національного та дослідницького університетів [219, с. 153].

Для початку ми спробуємо поєднати декілька підходів, що використовують у світовій практиці і визначити критерії оцінювання якості вищої освіти. Загалом під терміном “критерій”, розуміють підставу для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило [238, с. 349] а під поняттям “критерій оцінювання” – “певне правило, за яким ми приймаємо рішення про відповідність чи невідповідність оцінюваного об’єкта встановленим вимогам, його зарахування до певного класу за якістю вищої освіти тощо” [16]. Виходячи з цього, погоджуємося зі твердженням В. Бахрушина, який вважає, що критерій оцінювання “повинен являти собою не просто опис деякого показника або його розрахункову формулу. Він також має задавати множину допустимих або недопустимих (у цілому або для кожного класу) значень цього показника” [16]. Також експерт зазначає, що “найчастіше з цією метою вказують граничні (мінімальні чи максимальні) значення, діапазони допустимих значень або оптимальні значення показників” [16].

Виходячи зі зазначеного, вважаємо, що критеріями якості вищої освіти є певні індикатори, які встановлені окремо для кожного напрямку діяльності вищих навчальних закладів і загалом для визначення рівня здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей. Тобто нам необхідно визначити індикатори для забезпечення якості вищої освіти загалом, для освітньої діяльності; для оцінки наукових здобутків, міжнародної діяльності. А також критерії для отримання чи підтвердження статусу вищого навчального закладу.

До підсумкових індикаторів якості вищої освіти пропонуємо віднести:

- частку випускників, які повністю задоволені набутими компетенціями у вищому навчальному закладі, %;

- частка випускників, які не повною мірою задоволені набутими компетенціями у вищому навчальному закладі, %;

- частка випускників, які незадоволені набутими компетенціями у вищому навчальному закладі, %;

- частка працевлаштованих за фахом випускників вищого навчального закладу протягом року після закінчення, %;

- частка працевлаштованих випускників вищого навчального закладу протягом року після закінчення, %.

До індикаторів оцінювання якості освітньої діяльності:

- частка аудиторних та позааудиторних годин роботи (за відповідною спеціальністю), виконана науково-педагогічними працівниками зі стажем практичної роботи (за винятком педагогічної, наукової та науково-педагогічної) не менше 5-ти років, що відповідає профілю предмету, який викладається чи за темі кваліфікаційної роботи, що виконується;

- частка аудиторних та позааудиторних годин роботи (за відповідною спеціальністю), виконана науково-педагогічними працівниками (сумісниками), діяльність яких за основним місцем роботи відповідає профілю предмету, який викладається чи темі кваліфікаційної роботи, що виконується;

- частка керівників проектних груп (гарантів освітньої програми), які мають науковий ступінь і вчене звання за відповідною або спорідненою спеціальністю (для підготовки докторів наук – науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора) та стаж науково-педагогічної та/або наукової роботи не менше 10 років;

- частка аудиторних годин (за відповідною спеціальністю), виконана науково-педагогічними працівниками, які мають науковий ступінь доктора наук та/або вчене звання професора, %;

- частка аудиторних годин (за відповідною спеціальністю), виконана науково-педагогічними працівниками, які мають науковий ступінь кандидата наук та/або вчене звання доцента, %;

- частка студентів (за відповідною спеціальністю), які брали участь у всеукраїнських та міжнародних олімпіадах з профільних дисциплін;

- рівень мультимедійного забезпечення аудиторного фонду, % від всього аудиторного фонду;

- рівень забезпечення аудиторного фонду інтерактивними дошками, % від всього аудиторного фонду;

- рівень забезпечення дисциплін, що викладаються, підручниками та навчальними посібниками, виданими за останні п'ять років.

До індикаторів оцінювання якості наукових здобутків:

- частка науково-педагогічних працівників, які залучені на платній основі до виконання наукових проектів, тем тощо, %;

- питома вага виконуваних науково-дослідних робіт, за результатами яких отримано авторське свідоцтво, патент на винахід чи патент на корисну модель;

- частка науково-педагогічних працівників, у яких індекс Гірша перевищує 7.

- кількість наукових публікацій² у фахових виданнях в розрахунку на одного викладача;

- кількість наукових публікацій, які включені до міжнародних наукометричних баз або розміщені у закордонних наукових журналах в розрахунку на одного викладача;

- частка науково-педагогічних працівників, які взяли участь (очно) (виступили з доповіддю, взяли участь в обговоренні) не менше ніж у 2-х міжнародних науково-практичних конференціях за профілем дисципліни що викладається;

- рівень результативності підготовки аспірантів та докторантів, %.

² Зараховуються лише ті, які відповідно до відомостей про автора мають приналежність до конкретного навчального закладу.

До індикаторів оцінювання якості міжнародної діяльності:

- рівень міжнародної співпраці (кількість міжнародних партнерів, з якими укладено договори про співпрацю);
- частка науково-педагогічного персоналу, які залучені до виконання міжнародних дослідницьких проектів;
- частка науково-педагогічного персоналу та студентів, які залучені до виконання міжнародних проектів в рамках забезпечення мобільності студентів та викладачів.

Ці критерії не є вичерпними. Вони можуть доповнюватися залежно від розвитку вищої освіти.

Варто зазначити, що одним із критеріїв оцінки присвоєння чи підтвердження статусу вищого навчального закладу повинна бути розроблена власна система управління якістю ВНЗ. Зазначена система має відповідати визначеним державою критеріям, які, на нашу думку, повинні базуватись на ДСТУ ISO 9001:2015. У цьому державному стандарті справедливо зазначено, що “Запровадити систему управління якістю – стратегічне рішення організації, яке може допомогти поліпшити її загальну дієвість та забезпечити міцну основу для ініціатив щодо сталого розвитку” [55].

Вважаємо, що використання запропонованих критеріїв дозволить обґрунтованіше підійти до оцінювання якості вищої освіти, а оновлена система нагляду (контролю) стане одним із основних інструментів модернізації вищої освіти. Реалізація зазначених заходів дозволить підвищити ефективність системи державного нагляду (контролю) у сфері вищої освіти, що в свою чергу забезпечить належне функціонування системи вищої освіти, яка має надзвичайно важливе значення в умовах відновлення євроінтеграційних процесів.

ВИСНОВКИ

Отримані в процесі дослідження результати, як і інші дослідження у сфері вищої освіти дозволили ще раз підтвердити, що роль вищої освіти у розвитку будь-якої держави є значущою. Від рівня освіченості нації залежить і майбутнє держави: або вона буде лідером на світовому ринку, або залишиться в аутсайдерах, що безпосередньо відобразиться на добробуті населення.

З огляду теоретичних аспектів дослідження розвитку вищої освіти та її державного регулювання встановлено, що незважаючи на низку наукових праць, опублікованих за даною проблематикою, так і не було сформовано комплексної системи методів державного регулювання вищої освіти та її інструментарію. Крім цього, на основі творчого переосмислення теоретичної бази державного регулювання зазначеної сфери, систематизовано й удосконалено понятійний апарат цього напрямку економічної науки. Зокрема, під державним регулюванням вищої освіти запропоновано розуміти вплив держави на систему вищої освіти, спрямований на досягнення цілей освітньої та економічної політики в умовах ринкової економіки.

На підставі ґрунтовного аналізу пропонувані вітчизняними та зарубіжними науковцями принципів державного регулювання вищої освіти та враховуючи авторську аргументацію, виокремлено та обґрунтовано доцільність застосування низки принципів, а саме: верховенства права; доцільності; забезпечення доступності вищої освіти; відкритості і прозорості; системності; збалансованості (узгодженості); соціального партнерства; забезпечення єдності стратегічного і поточного державного регулювання та його оперативності; принцип поєднання пріоритетності освіти з досяжністю стратегічних цілей розвитку держави; принцип адаптивності системи освіти до рівнів та особливостей розвитку та підготовки здобувачів освіти; професіоналізму, справедливості, мінімальної достатності та ефективності. Визначено три ознаки, за

якими доцільно здійснювати класифікацію методів державного регулювання вищої освіти: за ступенем впливу на об'єкт регулювання (прямі та непрямі); за змістовим наповненням самих методів (інституційні; економічні та соціально-психологічні) та за інструментами державного регулювання (правові, контрольні, бюджетні, податкові, цінові, страхові, інформаційні та інші). Визначено форми та інструменти зазначених методів та обґрунтовано доцільність їх застосування.

У результаті проведеного аналізу сучасного стану підготовки фахівців у системі вищих навчальних закладів України виявлено низку системних проблем, які спричинені недостатньо ефективним використанням методів та інструментів державного регулювання, серед яких: зниження престижу праці освітян через низьку заробітну плату та її невідповідність затраченим зусиллям; систематичне невиконання окремих положень нормативно-правових актів через недостатнє використання такого методу державного контролю як аудиту відповідальності, а також через нестачу бюджетних коштів з подальшим зупиненням дії цих положень або повною відміною їх; підміна понять в прийнятих нормативно-правових актах у сфері вищої освіти без розуміння їх сутності; низький рівень фінансування сфери вищої освіти; недостатнє врахування потреб національної економіки під час визначення обсягу державного замовлення на підготовку фахівців; відсутність реальних механізмів, доступних для споживачів освітніх послуг, кредитування вищої освіти, порушення принципу доступності, особливо для вразливих верст населення; недостатня конкурентоспроможність українських вищих навчальних закладів на міжнародному освітньому ринку та інші.

Обґрунтовано, що сучасний стан розвитку вищої освіти характеризується зменшенням кількості не лише вищих навчальних закладів, а й кількості студентів. За цього швидшими темпами зменшується чисельність студентів, які навчаються за рахунок

фізичних чи юридичних осіб, що суттєво впливає на зменшення обсягу власних надходжень вищих навчальних закладів. Серед основних причин такої ситуації виділено: погіршення демографічної ситуації; розширення доступу до отримання вищої освіти за рахунок бюджетних коштів; збільшення кількості молодих людей, які віддають перевагу вищим навчальним закладам інших країн, зокрема Польщі; зниження купівельної спроможності населення.

Обґрунтовано, що важливу роль у соціального-економічному розвитку України відіграє підготовка фахівців для аграрного сектору економіки, що потребує врахування специфіки галузі та рівня доходів сільського населення, яке є потенційними замовниками освітніх послуг вищих навчальних закладів аграрного профілю.

Аргументовано невідповідність кількісних і якісних параметрів підготовки фахівців у закладах сфери вищої освіти фактичним потребам національної економіки, що спричинено недосконалістю методики розрахунку потреби у фахівцях, які навчатимуться за державним замовленням та недостатністю ролі держави у популяризації спеціальностей, які вважаються менш престижними.

Враховуючи міжнародний досвід та специфіку підготовки фахівців за окремими спеціальностями доведено недоцільність залежності кількості вищих навчальних закладів лише від кількості жителів. Також не встановлено прямої чи оберненої залежності рівня освіти від кількості вищих навчальних закладів. На основі цього зроблено висновок про те, що серед завдань реформування вищої освіти, як і серед досягнень процесу реформування не може бути зменшення кількості вищих навчальних закладів.

У результаті оцінки економічних методів державного регулювання вищої освіти виявлено, що більшість з них використовується неефективно, що не сприяє розвитку зазначеної сфери. Аналіз фінансування видатків вищої освіти свідчить, що більше 60% зазначених видатків фінансуються за рахунок коштів загального

фонду бюджету, що ще раз підкреслює важливість такого методу державного регулювання вищої освіти, як фінансове забезпечення. Обґрунтовано, що бюджетне фінансування за останні роки, незважаючи на зменшення чисельності вищих навчальних закладів, не покращилось, про що свідчить зменшення частки видатків Зведеного бюджету України на вищу освіту (з 6,6% у 2010 р. до 3,7% у 2017 р.); частки зазначених видатків у % до ВВП (з 2,2% до 1,3%) та динаміка фінансування вищої освіти у цінах 2010 р. Видатки на вищу освіту у 2017 р. у порівняльних цінах 2010 р. становили лише 62% аналогічного показника 2010 р.

Незважаючи на високе значення показника “Фінансування видатків Зведеного бюджету на вищу освіту у % до ВВП”, яке знаходиться на рівні високорозвинених країн, обсяг такого фінансування не є достатнім для розвитку вищих навчальних закладів і має тенденцію до зниження. Причиною такого стану названо надто низький обсяг ВВП на душу населення в Україні (3000 дол. США) порівняно з іншими країнами, наприклад: Данією (56300 \$), Німеччиною (40600 \$), Фінляндією (45500 \$), Францією (39900 \$) та іншими..

Встановлено, що обсяг бюджетного фінансування вищої освіти (у порівняльних цінах 2010 р.), знижується значно швидшими темпами, ніж відбувається зменшення чисельності студентів, що значно знизило середню вартість підготовки одного студента (в порівняльних цінах 2010 р. та в доларовому еквіваленті) як за державним замовленням, так і за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб.

Обґрунтовано неефективність державного регулювання цін та відсутність дієвого механізму пільгового кредитування у сфері вищої освіти. Виявлено, що вартість одного студента за державним замовленням є вищою, ніж за рахунок юридичних та фізичних осіб, незважаючи на те, що вчаться усі в однакових умовах. Зроблено висновок, що в даний час концептуальні підходи щодо визначення

вартості навчання у вищій школі не відповідають умовам, які склалися на ринку освітніх послуг, а діюче законодавство не враховує всіх особливостей планування видатків у цій сфері.

Дестимуляторами розвитку вищої освіти визначено механізм регулювання оплати праці науково-педагогічних працівників та механізм кредитування вищої освіти в Україні. Водночас, аргументовано, що для використання податкових інструментів сформовано належну законодавчу базу, а процедури здійснення державного контролю, зокрема в частині державного фінансового аудиту, аудиту відповідальності та оцінки якості вищої освіти потребують удосконалення. Також встановлено, що залученню коштів потенційних інвесторів перешкоджає недостатня фінансова прозорість вищих навчальних закладів, а також зниження купівельної спроможності населення.

У результаті проведеного дослідження аргументовано, що вища освіта повинна оперативно реагувати на виклики суспільства та потреби ринку праці і готувати конкурентоспроможних фахівців. У контексті зазначеного, стратегічними орієнтирами інноваційного розвитку вищої освіти визначено: збалансування ринку освітніх послуг та ринку праці; інтеграція української вищої освіти у світовий освітній і дослідницький простір; підготовка фахівців із певним набором компетенцій, серед яких вагоме місце займатимуть не лише фахові, але й загальні компетенції (здатність критично оцінювати і переосмислювати набутий досвід і знання; здатність до адаптації в нових умовах; здатність до широкого використання у своїй діяльності інформаційних технологій тощо); затребуваність результатів наукових досліджень, що проводяться у вищих навчальних закладах.

Для досягнення зазначених орієнтирів подано пропозиції щодо удосконалення формування державного замовлення, які полягають у розробці ефективної системи моніторингу ринку праці та визначення більш точного прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах.

Запропоновано створити електронний банк даних щодо чисельності, вікового складу населення у розрізі регіонів, його руху, рівня освіти й отриманої кваліфікації та рівня зайнятості населення за фахом. Також обґрунтовано доцільність створення постійно поновлювальної електронної платформи попиту робочої сили на ринку праці (Єдиний портал вакансій та потреби в кадрах) у розрізі регіонів та видів економічної діяльності.

Для вдосконалення процедури розміщення державного замовлення на підготовку фахівців пропонуємо стабілізаційно-мотиваційну модель, яка складається із двох блоків: стабілізаційного і мотиваційного. Стабілізаційний пакет формування державного замовлення формується з метою стабілізації ситуації та створення відповідного захисту для збереження існуючої інфраструктури та ресурсного потенціалу ВНЗ. Мотиваційний пакет залежить від надання пріоритетності тій чи іншій спеціальності у тому чи іншому ВНЗ і створюється з метою забезпечення конкурентних умов функціонування ринку освітніх послуг.

Запропоновано змінити і підходи до бюджетного фінансування вищої освіти, що передбачає розробку і впровадження п'ятикомпонентної моделі, яка містить: базовий (формується на основі обсягу державного замовлення та орієнтованої середньорічної вартості навчання одного студента, аспіранта чи докторанта), соціальний (призначений для фінансування академічної стипендії, пільг та допомог студентам і аспірантам; формується, виходячи із розрахунку потреби у стипендіальному забезпеченні, а також потреб для забезпечення передбачених законодавством інших соціальних трансфертів студентам, (аспірантам, докторантам, слухачам, інтернам), бонусний (планується у розмірі до 40% від базового фонду, але не менше 25%; призначений для додаткового фінансування національних закладів вищої освіти (15% їх базового і соціального фінансування), дослідницьких (25% їх базового і соціального

фінансування), а також для додаткового фінансування усіх ВНЗ, враховуючи результати їх діяльності), грантовий (буде виконувати місію розвитку наукових досліджень у ВНЗ; його розмір залежить від можливостей бюджету, проте не може бути меншим, ніж 5% від базового фонду) та резервний (формується у розмірі 2% базового фонду і може бути використаний на потреби ВНЗ, що спричинені непередбачуваними обставинами (природні катаклізми, стихійне лихо тощо).

З метою підвищення престижності праці викладача розроблено удосконалену єдину тарифну сітку, що враховує специфіку діяльності установ та організацій вищої освіти. Зокрема, діючу тарифну сітку доповнено 26 – 30 розрядами, а коефіцієнти, на основі яких розраховують посадові оклади науково-педагогічних працівників, визначені з урахуванням надбавки за науковий ступінь чи вчене звання. Відповідно до удосконаленої єдиної тарифної сітки розроблено пропозиції щодо внесення змін до схеми тарифних розрядів посад керівних, науково-педагогічних працівників установ, закладів та організацій вищої освіти.

Задля підвищення ефективності державного нагляду за якістю вищої освіти визначено теоретичні підходи до розуміння поняття “критерії якості вищої освіти”, під якими запропоновано розуміти певні індикатори, які встановлені окремо для кожного напрямку діяльності вищих навчальних закладів і загалом для визначення рівня здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей. Виділено підсумкові індикатори якості вищої освіти, індикатори оцінювання якості освітньої діяльності, індикатори оцінювання якості наукових здобутків та індикатори оцінювання міжнародної діяльності.

Серед інших заходів, що направлені на підвищення ефективності державного регулювання вищої освіти обґрунтовано доцільність реалізації таких пропозицій: запровадження обов’язкового освітнього внеску в розмірі 0,5% від фонду заробітної плати для усіх суб’єктів

господарювання, за винятком освітніх установ; створення в межах університетів малих соціальних підприємств, діяльність яких відповідає профілю вищих навчальних закладів; розробка програми надання першого робочого місця з використанням квотного принципу працевлаштування випускників вищих навчальних закладів. Зокрема, запропоновано встановити квоту для випускників на підприємствах, чисельність персоналу якого перевищує 25 осіб на рівні 2 % від середньої чисельності працівників за період, що передує плановому, але не менше 0,25 ставки.

Запропоновані заходи сприятимуть розвитку вищої освіти України та підвищенню її конкурентоспроможності на світовому ринку освітніх послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авер'янов В. Адміністративна реформа. Науково-правове забезпечення // Віче. 2002. № 3. С. 32–48.
2. Авксентєв М. Ю. Державне регулювання розвитку вищої освіти в Україні : дис. ... д. е. н. за спец. 08.00.03. К. : НДЕІ МЕРТУ, 2015. 366 с.
3. Авксентєв М. Ю. Збалансований розвиток вищої освіти в системі державного регулювання економіки : монографія. К. : Либідь, 2014. 352 с.
4. Авксентєв М. Ю. Оптимізація формування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою // Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 3. URL : <http://global-national.in.ua/issue-3-2014>.
5. Авксентєв М. Ю. Підходи до планування потреб у спеціалістах з професійною освітою // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. №8. С. 169–172. (Серія : Економічні науки).
6. Адміністративне право України : підручник / кол. авт. : Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дяченко [та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
7. Актуальні проблеми економічних відносин у сфері вищої освіти України та основні напрями їх розв'язання : препринт (аналітичні матеріали) / кол. авт. : Я. Вітренко, В. Ковтунець, С. Мельник, Д. Кіріюнко ; за заг. ред. В. Ковтунця. К. : Інститут вищої освіти НАПН України, 2015. 208 с.
8. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році”. К. : НІСД, 2017. 928 с.
9. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році”. К. : НІСД, 2015. 684 с.
10. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році”. К. : НІСД, 2016. 688 с.
11. Андреева О. Отличительные черты, определяющие конкурентоспособность ВУЗов. URL : <http://www.megaport-nn.ru/content/articles/19157>.
12. Антошкіна Л. І. Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування. К.: Видавничий дім “Корпорація”, 2005. 368 с.
13. Антошкіна Л.І. Науково-методичні основи державного регулювання вищої освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук :

- спец. 08.02.03. “Організація управління, планування і регулювання економікою”. К., 2006. 28 с.
14. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекцій. М.: Юрид. лит., 1997. 400 с.
 15. Бабашкина А. М. Государственное регулирование национальной экономики. М. : Финансы и статистика, 2003. 480 с.
 16. Бахрушин В. Показники та критерії оцінювання вищих навчальних закладів: портал громад. експер. [01.02.2014 р.]. URL : <http://education-ua.org/ua/articles/189-pokazniki-ta-kriteriji-otsinyuvannya-vishchikh-navchalnikh-zakladiv>.
 17. Бескровная В. А. Государственное регулирование сферы физкультурно-спортивных услуг (методологические и организационно-экономические основы) : дис. ... д. э. н. : спец. 08.00.05 “Экономика и управление народным хозяйством”. СПб., 2008. 350 с.
 18. Бірюкова М. В. Вища школа регіону як об'єкт соціального прогнозу : автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.06. Харк. держ. ун-т. Х., 1999. 18 с.
 19. Боголіб Т. М. Нові підходи до організації державного фінансового контролю в Україні // Економічний вісник університету. 2013. Вип. 1 (20). С. 134–138.
 20. Боголіб Т. М. Удосконалення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти // Фінанси України. 2005. № 2. С. 106–114.
 21. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період : монографія. К. : Міленіум, 2006. 508 с.
 22. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні : автореф. дис. ... д. е. н. : 08.04.01. К., 2006. 38 с.
 23. Бондаренко О. О. Системне управління інноваційною діяльністю у вищому навчальному закладі // Вісник КНУТД. 2012. № 4 [тематич. вип.]. С. 321–327.
 24. Борщук Є. Освіта для стійкого розвитку та екологічна криза // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. Вип. 25. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. С. 182–187.
 25. Бражко О. В. Державне регулювання зайнятості населення в умовах соціально-економічного розвитку України : монографія. Запоріжжя: КПУ, 2009. 200с.
 26. Бутенко А. І., Сараєва І. М., Мергут А. І. Проблеми та напрями розвитку підприємництва у сфері освіти. Одеса : Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2003. 270 с.

27. Бюджетний кодекс України із змінами і доповненнями : Закон України № 2456-VI від 08.07.2010 р. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
28. Валеев Р. Г. Освітнє право України: навч. посіб. Луганськ : Правова фундація, 2011. 287 с.
29. Вахович І. М., Каракулько Ю. В. Тенденції розвитку та фінансування вищої освіти Волинської області // Облік та фінанси : зб. наук. пр. ЛНТУ. 2005. № 2 (8). С. 23–38.
30. Вахович І. М., Каракулько Ю. В. Удосконалення фінансового механізму вищої школи в контексті інтеграції України в європейські структури // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. 2006. № 1. С. 212–219.
31. Вергун М. Г., Маслак П. В. Державне регулювання економіки та управління : підручник. Житомир : Жашківська поліграфія, 2012. 202 с.
32. Верхоглядова Н. І., Чередниченко О.М., Венгерова В.Ю., Іванникова Н.А. Економічний вимір конкурентоспроможності вищої освіти : : монографія. Дніпропетровськ : ДОДА, Обл. комун. вищ. навч. заклад Ін-т підприємництва “Стратегія”. Д. : Наука і освіта, 2005. 172 с.
33. Верхоглядова Н. І. Економічний вимір якості вищої освіти як складової національної конкурентоспроможності : монографія. Дніпропетровськ : ДНУ, 2004. 196 с.
34. Верхоглядова Н. І., Слабко Я. Я., Лисенко Ю. В. Ефективність вкладень в освіту як запорука зростання національного доходу // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. Вип. 203. Т. 4. С. 1042–1047.
35. Вища освіта України у 2017 році: статистичний збірник. К.: ДКСУ, 2018. 298 с. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
36. Вищі навчальні заклади : стат. інформ. Державного комітету статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
37. Волинчук Ю. В. Методичні підходи до дослідження та забезпечення стійкості системи фінансування ВНЗ // Облік та фінанси : зб. наук. пр. ЛНТУ. 2009. Вип. 6 (24). Ч. 2. С. 44–64.
38. Волинчук Ю. В., Вахович І. М. Дослідження теоретичних аспектів доцільності процесу укрупнення ВНЗ в Україні // Актуальні проблеми економіки. 2010. № 2. С. 101–107.
39. Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи. Париж, 1998. 19 с. URL : <http://pehea.in.ua/inshi-programni-dokumenty/1vsesvitnya-deklaraciya-pro-vyshchu-osvitu-dlya-hhi-stolittya-pidhody>

40. Гаращук О. В. Соціально-економічні аспекти розвитку вищої освіти в Україні : дис. канд. екон. наук: 08.09.01 / НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України. К., 2007. 321 с.
41. Господарство і суспільство / Макс Вебер ; пер. з нім. М. Кушнір. К. : Всесвіт, 2013. 1112 с.
42. Гриньова В. М., Новікова М. М. Державне регулювання економіки : підручник. К. : Знання, 2008. 398 с.
43. Губерська Н. Л. Мета, завдання та принципи державної політики у сфері вищої освіти // Науковий вісник Херсонського державного університету, 2014. Вип. 3. Т. 2. С. 158–162.
44. Губерська Н. Л. Основні етапи розвитку нормативно-правового регулювання адміністративно-процедурної діяльності у сфері вищої освіти в Україні // Адміністративне право і процес. 2015. URL : <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-11-2015/item/431-osnovni-etapy-rozvytku-normatyvno-pravovoho-rehulyuvannya-administratyvno-protsedurnoyi-diyalnosti-u-sferi-vyshchoyi-osvity-v-ukrayini-huberska-n-l>.
45. Данилишин Б., Куценко В. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні // Економіка України, 2006. № 1. С. 71–79.
46. Денисенко М. П., Бреус С. В. Вища освіта в Україні: проблеми та перспективи // Вчені записки університету “КРОК”. 2013. Вип. 33. С. 17–24. (Серія : Економіка).
47. Деякі питання реалізації статті 54 Закону України “Про вищу освіту” : Постанова КМУ № 656 від 19.08.2015 р. URL : http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/47816.
48. Джакан С., Есперсен Е, Мукхерджи Ш. и др. Доклад о человеческом развитии 2016. Человеческое развитие для всех и каждого. ПРООН, 2016. URL : http://hdr.undp.org/sites/default/files/HDR2016_RU_Overview_Web.pdf
49. Дзьобань О. Л. Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності : монографія. Х. : Майдан, 2010. 260 с.
50. Дідківська Л. І., Головка Л. С. Державне регулювання економіки : навч. посіб. 5-те вид. К. : Знання, 2006. 213 с.
51. Дмитришин М. В. Формування та ефективність фінансового механізму вищих навчальних закладів : дис. ... к. е. н. : 08.00.08 / ЛДФА. Львів, 2013. 293 с.
52. Дмитрів А. Я. Характеристика особливостей освітньої послуги з погляду маркетингу // Вісник НУ “Львівська політехніка”. № 690. С. 40–43. URL : <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/11323/>

53. Доннелли К., Ризви С., Барбер М. Накануне схода лавины. Высшее образование и грядущая революция / пер. с англ. Н. Микшиной // Вопросы образования. 2013. № 3. С. 152–229. URL : https://vo.hse.ru/data/2014/08/04/1314334660/2013-3_Barber%20et%20al.pdf
54. Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні : монографія [А. Ф. Павленко, Л. Л. Антонюк, Н. В. Василькова, Д. О. Ільницький та ін.]; за заг. ред. д.е.н., проф. А. Ф. Павленка та д.е.н., проф. Л. Л. Антонюк. К. : КНЕУ, 2014. 350 с.
55. ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT): Системи управління якістю. Вимоги : Національний стандарт України. К. : ДП “УкрНДНЦ”, 2016. 30 с.
56. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник [А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. К.: КНЕУ, 2009. 711 с.
57. Енциклопедія державного управління у 8 т. Т. 8: Публічне врядування [наук.ред.колегія: В. С. Загорський (голова), С.О. Телешун (співголова) та ін.] / Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 630 с.
58. Енциклопедія державного управління : у 8 т. Т.1 : Теорія державного управління / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) [та ін.]. К. : НАДУ, 2011. 748 с.
59. Єсіна О. Г. Критерії оцінки якості підготовки сучасних фахівців // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі. 2012. № 7. С. 84–90.
60. Загальноосвітні навчальні заклади України (на початок 2010/2011 н. р.; 2011/2012 н. р.; 2012/2013 н. р.; 2013/2014 н. р.; 2014/2015 н. р.; 2015/2016 н. р. : стат. бюлетні. К. : Державний комітет статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
61. Загорський В. С., Ліпенцев А. В. Модернізація підготовки управлінців: концептуальні та стратегічні аспекти // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. Вип. 14/15. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2008. С. 13–22.
62. Загорський В. С., Шевчук П. І. Концепція реформування системи професійного навчання державних службовців // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. Вип. 12. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007. С. 526–533.

63. Зарецька Л. М., Кулініч О. А. Державне регулювання сфери вищої освіти // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2015. Вип. 2. С. 168–179
64. Застосування соціально-психологічних методів державного управління під час розробки, впровадження та оцінювання регіональних цільових програм : практ. посіб. / авт. кол. : В. М. Дрешпак, Н. К. Рашитова, С. І. Соколовський [та ін.] ; за заг. ред. В. М. Дрешпака. К. : НАДУ, 2009. 36 с.
65. Захарін С. В. Інвестиційне забезпечення інноваційно-технологічного розвитку економіки : монографія. К. : КНУТД, 2011. 344 с.
66. Звіти МОН України про виконання паспортів бюджетних програм за 2012 – 2016 рр. URL : <http://mon.gov.ua/about/byudzhhet/zvit-pro-vikoristannya-pasporta-byudzhetnoyi-programi.html>.
67. Звіти про виконання Зведеного бюджету України за 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017 рр. URL : <http://www.treasury.gov.ua>.
68. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / Т. И. Артемова, С. И. Архиев, А. А. Гриценко [и др.] ; А. А. Гриценко (ред.) ; Институт экономики и прогнозирования НАН Украины. Х. : Форт, 2008. 928 с.
69. Ільч Л. М. Узгодження кваліфікацій з урахуванням потреб ринку праці: проблеми та шляхи розв'язання // Демографія та соціальна економіка. 2015. Вип. 3 (25). С. 173–184. [doi: 10.15407/dse2015.03.012].
70. Іноваційна Україна 2020 : нац. доп. / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.] ; НАН України. К., 2015. 336 с.
71. Кабаці Б. І. Теоретичні аспекти дослідження впливу фінансово-кредитного механізму регулювання на економічне зростання // Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23.17. С. 210–217.
72. Калетнік Г. М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; М-во аграр. політики і продовольства України ; ВНАУ. К. : Хай-Тек Прес, 2011. 427 с.
73. Карзун І. Г. Організаційно-економічні засади інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти в Україні : дис. на здоб. наук. ступ. канд. економ. наук за спец. 08.00.03 / Кіровоградський нац. техн. ун-т. Кропивницький, 2016. 270 с.
74. Карпенко А. В., Юртаєв Д. М. Вища освіта України: проблеми та перспективи // Держава та регіони. 2015. № 6. С. 96–101. (Серія : Економіка та підприємництво).
75. Кичко І. І. Елементи системного підходу до управління та фінансування соціальної сфери // Україна: аспекти праці. 2006. № 4. С. 17–20.

76. Кичко І. І. Удосконалення програмно-цільового методу регулювання вищої освіти // Вісник Чернігівського національного технологічного університету. 2015. № 1. С. 32–38. (Серія : Економічні науки).
77. Кісіль М. В. Оцінка якості вищої освіти // Вища освіта України. 2005. № 4 (14). С. 82–87.
78. Класифікація видів економічної діяльності: ДК 009:2010. К. : Держспоживстандарт України, 2010. 46 с.
79. Климко С. Г., Садовий М. М. Людський капітал та зайнятість : деякі проблеми теорії і практики // Вісник Економіка. 2002. Вип. 63. С. 51 – 52.
80. Ключев А. Збільшення кількості технічних фахівців прискорить модернізацію України // Укрінформ. URL : http://www.ukrinform.ua/ukr/news/zbilshennya_kilkosti_tehnichnih_fahivtsiv_priskorit_modernizatsiyu_ukraini_klyue_v_1737809.
81. Кляшторний О. М. Інтегративні критерії якості освіти // Вісник Київського національного університету імені Шевченка. 2013. № 1 (111). С.14–17.
82. Кобець А. С. Роль держави у функціонуванні ринку освітніх послуг // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2011. № 8. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_8_4.
83. Ковалёв М. М. Реформа экономического образования в Беларуси в контексте Болонского процесса // Эковест. 2003. № 3.1. С. 85—94.
84. Кодекс адміністративного судочинства України № 2747-IV від 06.07.2005 р. Ст. 446. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
85. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII [у редакції станом на 01.01.2017 р.]. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
86. Колот А. М., Кравчук О.І. Економічно активна людина у новій економіці: теоретико-методологічний аналіз трансформаційних процесів // Ринок праці та зайнятість населення : наук.-вироб. журн. Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України. К.; 2015. № 2. С. 3–8.
87. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР в редакції від 15.05.2014 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
88. Костирко І. Г. Соціоекономічні аспекти аграрного розвитку як суспільно-економічного прогресу // Селянський син: дух і справа академіка Володимира Юрчишина / НАН України ; ДУ “Інститут економіки і прогнозування НАН України”. К., 2015. С. 248–254.

89. Котенко Т. М. Проблеми фінансування вищої освіти регіону // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2013. Вип. 23. С. 21–28.
90. Котенко Т. М. Фінансування вищих навчальних закладів в умовах імплементації вищої освіти // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2014. Вип. 26. С. 21–26.
91. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс. Пер с англ. М.: Издательский дом “Вильямс”, 2007. 656 с.
92. Крайник О., Коцовська О. Напрями підвищення якості надання освітніх послуг у регіоні та їх фінансове забезпечення // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. Вип. 24. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. С. 279–284.
93. Кратт О.А., Доровських Г.П. Кваліфікація поняття “послуги вищої освіти” у контексті маркетингової доктрини // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки, 2013. № 3 (65). С. 133–140.
94. Крижко В. В., Мамаєва І. О. Аксиологічний потенціал державного управління освітою. К. : Освіта України, 2005. 224 с.
95. Ксенофонтова О.Л. Специфика образовательных услуг: маркетинговый аспект // Современные наукоёмкие технологии. Региональное приложение, 2006. №2. С. 45–49.
96. Кудель П. О. Вища школа регіону як об'єкт соціального управління : автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х., 2003. 21 с.
97. Кузнецова Н.В., Кузнецов В.О. Соціальна відповідальність вищої освіти в Україні. URL : <http://e-learning.onu.edu.ua/stati/pedagog-kavisho-shkoli/kuzn-cova-n-v-soc-alna-v-dpov-daln-st-visho-osv-ti.html>.
98. Куценко В.І. Рекреаційні ресурси та людський капітал і шляхи його зміцнення // Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи. К., 2000. С. 121–183.
99. Левчук О. В. Особливості управління інвестиціями у людський капітал на різних рівнях економіки // Економіка : проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. Вип. 217. Т. 1. Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. С. 120–125.
100. Левчук О. В. Якість робочої сили в системі забезпечення конкурентоспроможності працівника на ринку праці // Економіка: проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. Вип. 219. Т. 1. Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. С. 102–108.

101. Ли Куан Ю. Из третьего мира – в первый. История Сингапура (1965 – 2000) : пер. с англ. Александра Боня. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. 576 с.
102. Лібанова Е. М. Україна: глибина нерівності // Дзеркало тижня. Україна. 2016. №35. 1 жовт. URL : https://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti_html.
103. Лободіна З. М. Перспективи удосконалення управління фінансовими ресурсами галузі освіти // Світ фінансів. 2012. № 1. С. 17–24.
104. Лопушняк Г. Концептуальні підходи до визначення вартості навчання у державному вищому навчальному закладі // Демократичне врядування : ел. наук. вісн. ЛРІДУ НАДУ. Вип. 2. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. URL : <http://www.lvivacademy.com>.
105. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 372 с.
106. Лопушняк Г. С. Принципи формування та реалізації державної соціальної політики // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. Вип. 1 (37). Х. : ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2010. С. 75–84.
107. Лопушняк Г. С. Соціально-економічні аспекти розвитку вищих навчальних закладів України : автореф. дис. ... к. е. н. : 08.09.01. К., 2001. 20 с.
108. Лопушняк Г. С. Соціально-економічні аспекти розвитку вищих навчальних закладів України : дис. ... к. е. н. : 08.09.01 / НАН України ; Ін-т економіки. К., 2001. 223 с.
109. Лопушняк Г. С. Соціально-економічні аспекти розвитку вищої освіти в Україні // Формування ринкових відносин в Україні. 2015. № 3 (166). С. 184–189.
110. Лопушняк Г. С. Соціально-економічні проблеми розвитку освіти // Галицький економічний вісник : наук. журн. ТНТУ ім. І. Пулюя. Т., 2011. № 3 (31). С. 56–66.
111. Лопушняк Г. С. Сучасні важелі державного механізму фінансування соціальних видатків в Україні // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. Вип. 26. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 309—317.
112. Лопушняк Г. С. Фінансове забезпечення вищих навчальних закладів // Розвиток фінансової системи України : матер. наук.-метод. конф. Т. : ТНЕУ, 2006. С. 47–54.
113. Лопушняк Г. Фінансові проблеми вищих навчальних закладів в Україні // Університетська освіта: стан, проблеми, перспективи : матер. наук.-практ. форуму (12 – 13 листоп. 2009 р., м. Львів). Львів : ЛНАУ, 2009. С. 19–22.

114. Лопушняк Г. С. Мінімальна заробітна плата: практика України та досвід країн Європейського Союзу // Демографія та соціальна економіка. К. : ІДСД, 2017. № 1. С. 132–144.
115. Лопушняк Г. С. Перспективи реформування фінансового забезпечення вищої школи в умовах ринкової трансформації // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного інституту : зб. наук. ст. міжнар. наук.-практ. конф. “Фінансові важелі економічного зростання України на сучасному етапі”. Вип.1. Т.1. Чернівці: ПП Колндратьєв, 2000. С. 163–168.
116. Лопушняк Г. С., Рибчанська Х. В. Вища освіта в Україні: проблеми та перспективи розвитку // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. Вип. 40. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2014. С. 21–27.
117. Лопушняк Г. С., Рибчанська Х. В. Державне регулювання цін на освітні послуги у сфері вищої освіти // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Полтава : ПУЕТ, 2014. № 3 (65). С. 206–214.
118. Лопушняк Г. С., Рибчанська Х. В. Державні гарантії забезпечення соціально-економічних прав: конституційні засади та практична реалізація // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. 2015. № 1. С. 60–72.
119. Лопушняк Г. С., Рибчанська Х. В. Інституційні засади підвищення якості вищої освіти // Формування ринкових відносин в Україні. 2017. Вип. 3 (166). С. 74–83.
120. Лопушняк Г. С., Рибчанская К. В. Проблемы развития высшего образования в Украине // Развитие бухгалтерского учёта, анализа и аудита в условиях международной экономической интеграции: теория, методология, методики : сб. науч. стат. междунар. науч.-практ. конф. (Республика Беларусь, Гомель, 15 – 16 октября 2015 г.). Гомель : УО “БТЭУПК”, 2015. Ч. 2. С. 99–113.
121. Лукіна Т. О. Моніторинг в освіті // Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; головний ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. С. 519–521.
122. Лукінов І. І. Регулюючі функції фінансово-банківської системи у здійсненні ефективної соціально-економічної політики // Адміністративна реформа в Україні. Проблеми підвищення ролі Міністерства фінансів України і Національного банку України як інститутів регулювання економіки. Матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 17 – 18 червня 1998 року). К., 1998. С. 66–78.

- 123.Малецька О. І., Рибчанська Х. В. Аудит ефективності виконання бюджетних програм: сутність та необхідність ширшого його застосування // Актуальні питання сталого розвитку економіки : зб. наук. пр. Херсон : Гельветика. 2012. Т 2. С. 39–43.
- 124.Малик Х., Куглер М., Ковачевич М. Доклад о человеческом развитии 2013. Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире. ПРООН, 2013. URL : http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2013_ru.pdf
- 125.Малишевська І. Право на вищу освіту осіб з особливими освітніми потребами та інвалідністю у законодавстві України // Особлива дитина: навчання і виховання. 2015. № 2. С. 27–34.
- 126.Манзюк В. А., Шалабай В. А. Статистично-аналітичні дослідження діяльності аграрних закладів освіти за 2017 рік (у таблицях, графіках, діаграмах). К.: “Агроосвіта”, 2018. 68 с.
- 127.Матвійшин Є. Г. Визначення кількісних показників для оцінки ефективності модернізації системи навчання публічних службовців // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Вип. 14/15. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2008. С. 300–309.
- 128.Матюк Т.В. Соціальний характер освітніх послуг і економічна політика держави // Економічний вісник, 2015, №3. С. 61–67.
- 129.Мельниченко О. А. Методи та засоби державного регулювання рівня та якості життя населення // Державне будівництво. 2007. № 1(1). URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(1\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(1)_18).
- 130.Мельничук Д. Вища аграрна освіта: нові підходи. Аграрна наука і освіта. 2004. Том 5. № 3–4. С. 5–19.
- 131.Мних Є. В., Никонович М. О., Барабаш Н. С. та ін. Державний фінансовий аудит: методологія і організація / за ред. Є. В. Мниха. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2009. 319 с.
- 132.Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторингове дослідження : аналіт. звіт / Міжнарод. благод. фонд “Міжнарод. фонд дослідж. освіт. Політики” ; за заг. ред. Т. В. Фінікова, О. І. Шарова. К. : Таксон, 2014. 144 с.
- 133.Моніторинг прозорості національних ВНЗ 2015: аналіт. вид. К. : CEDOS, 2015. 48 с.
- 134.Мосъпан Н. В. Вища освіта України в умовах розвитку ринкової економіки // Педагогічний процес: теорія і практика. 2013. Вип. 4. С. 145–153.

135. Мутенова Э. Д. Административно-правовые принципы в регулировании высшего профессионального образования // Вестник РУДН. 2013. № 1. С. 56–62. (Серия : Юридические науки).
136. Національна економіка : навч. посіб. / кол. авт. : А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желюк, Т. М. Попович ; за ред. А.Ф. Мельник. К.: Знання, 2011. 463 с.
137. Некряч А. Реалізація освітніх стандартів ЮНЕСКО – запорука входження України в європейський цивілізаційний простір // Вища школа. 2016. № 3(140). С. 11–22.
138. Нижник Н., Ільясов Р. Проблеми удосконалення управління народної освіти в Україні // Вісн. Укр. акад. упр. при Президенті, № 3, 1996. С. 28–44.
139. Носков И. Образовательный чек: реальность и перспективы // Народное образование, № 12, 1999. С. 23.
140. Огаренко В. М. Державне регулювання діяльності вищих навчальних закладів на ринку освітніх послуг : монографія. К. : НАДУ, 2005. 328 с.
141. Огаренко Є. А. Адміністративно-правове регулювання діяльності вищих навчальних закладів в Україні : автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.07 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. 20 с.
142. Опар Н. В. Особливості нормативно-правового регулювання забезпечення якості вищої освіти в Україні в умовах євроінтеграції // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2015. № 1. С. 968–975.
143. Орлова І. Фінансування системи вищої освіти: світова практика і українське сьогодення: викладення доповіді CASE-Україна. URL : <http://www.case-ukraine.com.ua/finansuvannya-sistemi-vishho%D1%97-osviti-svitova-praktika-i-ukra%D1%97nske-sogodennya-2>.
144. Освіта в Україні 1992 – 1994 р. : інформ.-аналіт. матер. К. : Міністерство освіти України, 1995. 64 с.
145. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України (на початок 2012/2013 р. н.; 2013/2014 р. н.; 2015/2016 р. н.; 2016/2017 р. н. : стат. бюлетні / Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
146. Особливості реалізації фінансового механізму системи вищої освіти України / О. В. Тимошенко // Економічний вісник Національного гірничого університету. 2009. № 1. С. 123–130.
147. Парсяк В.Н., Дибач Л.І., Парсяк К.В. Систематизація особливостей освітніх послуг як специфічного товару // Економіка та держава, 2012. № 7. С. 54–57.

- 148.Пасінович І. І. Державне регулювання вищої освіти в умовах ринкових відносин : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук: 08.00.03 / Ін-т регіон. дослідж. НАН України. Львів, 2009. 20 с.
- 149.Педченко Г. П. Адаптація аграрних ВНЗ до підготовки спеціалістів сільського господарства у ринкових умовах : дис. ... к. е. н. : 08.06.01 / Ін-т аграр. економіки УААН. К., 2003. 223 с.
- 150.Петрашенко Д. В. Аналіз державної політики фінансування вищої освіти України // Наук. записки Ін-ту законодавства ВР України. 2013. № 5. С. 172–179.
- 151.Петроє О. М. Соціальний діалог у державному управлінні: європейський досвід та українські реалії : монографія / О. М. Петроє. К. : НАДУ, 2012. 304 с.
- 152.Піхоцький В. Ф. Державний фінансовий контроль в Україні: проблеми нормативно-правового забезпечення // Регіональна економіка. 2014. № 4. С. 194–204.
- 153.Податковий кодекс України : Закон України № 2755-VI від 02.12.2010 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
- 154.Поступна О. В. Нормативно-правове забезпечення вищої освіти в Україні в контексті європейської інтеграції // Державне будівництво. 2007. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_57.
- 155.Почвонюк А. Б. Вища освіта: методологічні основи раціональності управління : монографія. Комсомольськ : СВД Олексієнко В. В., 2014. 444 с.
- 156.Престижні факультети випускають майбутніх безробітних // Новини ВНЗ. URL : <http://lovi-moment.com.ua/2013-09-30-17-10-49.html>.
- 157.Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page2>.
- 158.Про вищу освіту : Закон України від 17 січня 2002 р. № 2984-III із змінами та доповненнями. URL : <http://www.rada.gov.ua>. [втратив чинність].
- 159.Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2005 рік та деяких інших законодавчих актів України”: Закон України № 2505-IV від 25.03.2005 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-15>.
- 160.Про внесення змін до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” : Закон України № 349-IV від 24.12.2002 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/349-15>. [втратив чинність].
- 161.Про внесення змін до Закону України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності” щодо лібералізації системи державного нагляду (контролю) у сфері господарської

- діяльності : Закон України № 1726-VIII від 03.11.2016 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1726-19>.
- 162.Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 р. № 1298 : Постанова Кабінету Міністрів України №1970 від 25. 12. 2002 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1970-2002-вр>.
- 163.Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери : Постанова Кабінету Міністрів України №790 від 22.08.2005 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/790-2005-вр>.
- 164.Про внесення зміни до Закону України “Про вищу освіту” щодо освітньо-кваліфікаційного рівня “молодший спеціаліст” : Закон України № 1958-VIII від 21.03.2017 р.. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1958-19/paran2#n2>.
- 165.Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ: наказ Міністерства освіти і науки України № 557 від 26.09.2005 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05>.
- 166.Про встановлення ставок земельного податку та пільг щодо земельного податку, що сплачується на території м. Львова : Ухвала Львівської міської ради №4330 від 29.01.2015 р. URL : <http://www8.cityadm.lviv.ua/inTEAM%5CUhvaly.nsf/%28SearchForWeb%29/A993293D59A63109C2257DE4002CC07C?OpenDocument>.
- 167.Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2016 р. : Постанова КМУ№ 408 від 06.07.2016 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/408-2016-п>.
- 168.Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2017 р. : Постанова Кабінету Міністрів України № 511 від 12. 07. 2017 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/511-2017-п>.
- 169.Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України від № 80-VIII 28.12.2014 р. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.
- 170.Про запобігання корупції : Закон України № 1700-VII від 14. 10. 2014 р.. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
- 171.Про запровадження III етапу оплати праці на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери : Постанова Кабінету

- Міністрів України № 423 від 07.05.2008 р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/74-2008-BP>.
172. Про запровадження тарифних коефіцієнтів Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери, передбачених за II етапом : Постанова Кабінету Міністрів України № 682 від 03.05.2007 р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/682-2007-BP>.
173. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України № 1160-IV від 11.09.2003 р.. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>.
174. Про затвердження ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти : Постанова Кабінету Міністрів України № 1187 від 30.12.2015 р.. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-п/page>.
175. Про затвердження методик розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю), а також уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю) : Постанова Кабінету Міністрів України № 752 від 28.08.2013 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/752-2013-вр>.
176. Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта : Постанова КМУ № 346 від 20.05.2013 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/346-2013-п>.
177. Про затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 035 від 26.03.2013 р. URL : <https://ligazakon.net/?role=all>.
178. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України № 266 від 29.04.2015 р.. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF>.
179. Про затвердження переліку наукових спеціальностей : Наказ Міністерства освіти і науки України № 1057 від 14.09.2011 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11/page>.
180. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності :

- Постанова Кабінету Міністрів України № 796 від 27.08.2010 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-вр>.
- 181.Про затвердження Переліку посад з високим та підвищеним рівнем корупційних ризиків : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції № 2 від 17.06.2016 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0987-16>.
- 182.Про затвердження Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах: постанова Кабінету міністрів України № 978 від 09.08. 2001 р. із змінами та доповненнями станом на 01.04.2017 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-2001-п>.
- 183.Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України № 43 від 03.02.2016 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-п>.
- 184.Про затвердження Положення про Державну інспекцію навчальних закладів України : Постанова Кабінету Міністрів України № 538 від 16.10. 2014 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2014-п>.
- 185.Про затвердження Положення про конкурсну комісію Міністерства освіти і науки України з відбору виконавців державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів : Наказ МОНУ № 646 від 30.05.2013 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-13>.
- 186.Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України : Постанова Кабінету Міністрів України № 630 від 16.10.2014 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-п>.
- 187.Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами : спільний наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України № 736/902/758 від 23.07.2010 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1196-10>.
- 188.Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів на здобуття вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України № 916 від 16.06.2003 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-2003-вр>.
- 189.Про затвердження порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком: постанова Кабінету Міністрів

- України № 171 від 25. 03.2015 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/171-2015-п>.
190. Про затвердження Порядку розміщення вищими і професійно-технічними навчальними закладами на вкладних (депозитних) рахунках в установах банків державного сектору економіки тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України № 657 від 26.08.2015 р. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248463085>.
191. Про затвердження Порядку розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів: Постанова КМУ № 363 від 20.05.2013 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2013-п>.
192. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ : Постанова Кабінету Міністрів України № 228 від 28.02.2002 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-п>.
193. Про затвердження Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів : Постанова КМУ № 306 від 15.04.2013 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/306-2013-п>.
194. Про затвердження Умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2017 році : Наказ Міністерства освіти і науки України № 1236 від 13.10.2016 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z151-16>.
195. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України № 848-VIII від 26.11.2015 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19/page4>.
196. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012 – 2010 роки : Указ Президента України № 344/ 2013 від 25.06.2013 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
197. Про оплату праці : Закон України № 108/95-ВР від 24.03.1995 р. в редакції станом на 05.10.2016 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-п>.
198. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери : Постанова Кабінету Міністрів України № 1298 від 30.08.2002 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-п>.
199. Про освіту : Закон України № 1060-XII від 23.05.1991 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>. [втратив чинність].

200. Про освіту : Закон України № 2145-VIII від 05.09.2017 р. [чинний] URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>.
201. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України № 2939-XII від 26.01.1993 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
202. Про підвищення посадових окладів (ставок заробітної плати) працівників установ, закладів і організацій окремих галузей бюджетної сфери : Постанова Кабінету Міністрів України №740 від 19.05.2003 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2003-ВР>.
203. Про приватизацію державного майна : Закон України № 2163-XII від 04.03.1992 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2163-12>.
204. Про публічні закупівлі : Закон України № 922-VIII від 25.12.2015 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/922-19/page>.
205. Про Рахункову палату : Закон України № 576-VIII від 02.07.2015 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.
206. Про схвалення методичних рекомендацій щодо формування регіонального замовлення на підготовку фахівців та робітничих кадрів: Розпорядження КМУ № 994-р від 14.12.2016 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994-2016-п>.
207. Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України № 1728-VIII URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1728-19>.
208. Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти : Закон України № 244 від 15.04.2015 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/244-2015-п>.
209. Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів: Закон України № 5499-VI від 20.11.2012 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5499-17>.
210. Проблемні аспекти теорії і практики облікової діяльності в аграрній сфері : студентська монографія / за заг. ред. І. Г. Костирка. Львів : Сполом, 2013. С. 156–160.
211. Рашкевич Ю. М., Карандій В. А., Бойко Г. М. та ін. Довідка за результатами роботи тимчасової комісії з проведення аудиту вступної кампанії 2017 року та її забезпечення Єдиною державною електронною базою з питань освіти. URL : <http://mon.gov.ua/content/Новини/2017/11/17/01/audit-vstup-2017.pdf>.

212. Рейтинг аграрних навчальних закладів України // Пропозиція - Головний журнал з питань агробізнесу. URL : <https://propozitsiya.com/ua/rejting-agrarnyh-uchebnyh-zavedeniy-ukrainy>
213. Рейтинговая оценка вузов: международный и украинский опыт / Киевский международный институт социологии. URL : http://bestuniversities.com.ua/sites/default/files/styles/compass_2009_international_experience_ru1.pdf.
214. Рибчанская К. В. Современное состояние подготовки специалистов в системе высших учебных заведений Украины // Экономика и право в условиях развития современного общества : сб. науч. стат. М. : Перспектива ; “УО БТЭУ ПК” ; “РГСУ”, 2016. С. 39–47.
215. Рибчанська Х. В. Вплив макро- і мікроекономічних факторів на розвиток вищої освіти // Трансформація соціально-трудої сфери: сучасні виклики, тенденції, доміанти інноваційного розвитку : матер. Інтернет-конф. (м. Київ, 2 – 6 жовтня 2015 р.). К. : КНЕУ, 2015. URL : <http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/11811>.
216. Рибчанська Х. В. Державне регулювання оплати праці у сфері вищої освіти // Україна: аспекти праці. 2015. № 8. С. 11–16.
217. Рибчанська Х. В. Доступність послуг вищої освіти України для осіб з обмеженими можливостями: проблеми і перспективи забезпечення // Збірник науково-методичних праць Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матер. міжнар. наук.-практ. конф. “ВЕКТОР”. Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2017. Вип. 2. С. 162–164.
218. Рибчанська Х. В. Інноваційність систем вищої освіти як засіб її конкурентоспроможності // Модернізація економіки: виклики і можливості економічного зростання : матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (15 лютого 2017 р.) / МЕРТУ ; Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки. К., 2017. С. 34–37. URL : <http://dndiime.org/uk/конференції-семінари-круглі-столи>.
219. Рибчанська Х. В. Критерії якості вищої освіти // Облік і контроль в управлінні підприємницькою діяльністю : матер. V міжнар. наук.-практ. конф. (19 – 20 вересня 2017 р.). Кропивницький : Ексклюзив-Систем, 2017. С. 153–155.
220. Рибчанська Х. В. Методи державного регулювання вищої освіти // Формування ринкових відносин в Україні. 2017. Вип. 3 (166). С. 184–189.

- 221.Рибчанська Х. В. Принципи державного регулювання вищої освіти в Україні // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2017. № 2. С. 329–337.
- 222.Рибчанська Х. В. Удосконалення системи державного фінансового контролю в умовах євроінтеграційних процесів // Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК. Львів : ЛНАУ, 2014. С. 293–297.
- 223.Рибчанська Х. В. Характер і особливості ринкових відносин у системі вищої школи // Теоретичні основи і практичні аспекти використання ресурсоощадних технологій для підвищення ефективності агропромислового виробництва і розвитку сільських територій : матер. XV міжнар. наук.-практ. форуму (24 – 26 верес. 2014 р.). Львів, 2014. С. 478–481.
- 224.Рибчанська Х. В. Оцінка фінансових важелів розвитку вищої освіти України // Финансы. Учёт. Банки : сб. науч. тр. Вінниця : ДонНУ, 2016. № 1(22). С. 245–254.
- 225.Ринок праці у 2015 р. : доповідь. К. : Державний комітет статистики України, 2016. 24 с. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- 226.Рівень освіти населення у відповідних вікових групах [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. URL : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ_2010/gdn/sd_h/dod_06.htm
- 227.Каленюк І. С., Куклін О. В. Розвиток вищої освіти та економіка знань: Монографія. К., 2012. 343 с.
- 228.Романенко О. Р. Фінанси : підручник. К. : ЦУЛ, 2004. 312 с.
- 229.Романова І. М., Носкова Е. В. Исследование конъюнктуры международного рынка образовательных услуг: методический подход и его апробация // Практический маркетинг, 2013. № 5 (195). С. 18–28.
- 230.Романовський О. О. Інноваційна діяльність дослідницьких підприємницьких університетів США : монографія. К. : КНУТД, 2012. 134 с.
- 231.Руденко О. Інноватика в системі вищої освіти: методологія інноваційних фільтрів // Геополітика України: історія та сучасність : зб. наук. пр. Ужгород : Ліра. 2009. № 2. С. 247–260.
- 232.Руденко О. Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції: досвід Національної академії державного управління при Президентові України // Актуальні аспекти реалізації євроінтеграційних прагнень України : зб. наук. пр. за матер. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 29 – 30 листопада 2007

- р.). Вип. 9 / відп. ред. І. В. Артемов. Ужгород : Ліра, 2008. С. 247–161. (Серія : Євроінтеграція: український вимір).
233. Савченко А. О. Правове регулювання праці професорсько-викладацького складу вищих закладів освіти Міністерства внутрішніх справ України : автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.05 / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Х., 2000. 18 с.
234. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг (за матеріалами вибіркового опитування домогосподарств у жовтні (2007 р, 2009 р., 2011 р., 2013 р., 2015 р., 2017 р.) : доповідь ДКСУ : публікації “Доходи та умови життя”. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
235. Сацик В., Антонюк Л., Василькова Н. Світовий досвід становлення і розвитку дослідницьких університетів // Університетська освіта. 2011, № 1. С. 58–66.
236. Світящук І., Солодько А., Стадний Є. Державне фінансування підготовки кадрів у вищій освіті: досвід та виклики. К. : Центр дослідження суспільства, 2014. 72 с.
237. Словник іншомовних слів / укл. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. К. : Наукова думка, 2000. 680 с.
238. Словник української мови : в 11 т. Т.4 : 1973 / за ред. І. К. Білодіда. К. : АН УРСР ; Інститут мовознавства ; Наукова думка, 1970 – 1980. С. 349.
239. Смирнова І. Роль інтерактивних методів навчання у підготовці авіафахівців // Вища школа. 2016. № 5 (142). С. 40–48.
240. Стадний Є. Концептуальна модель державного фінансування ВНЗ за результатами діяльності, 2016. URL : <https://cedos.org.ua/uk/osvita/kontseptualna-model-derzhavnoho-finansuvannia-vnz-za-rezultatamy-diialnosti>.
241. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
242. Сторонянська І. З. Питання регулювання розвитку сфери вищої освіти в контексті нових законодавчих засад // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб.праць. 2017. Вип.5. С. 28–35.
243. Тарасенко І. О., Нефедова Т. М. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні в контексті забезпечення конкурентоспроможності // Вісник КНУТД. 2013. № 4. С. 177–185.
244. Теорія фінансів : підручник / Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. [та ін.] ; за заг. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К. : Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

- 245.Теряник О. А. Аналіз відповідності попиту і пропозиції на ринку праці в Україні // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво, 2015. № 1 (82). С. 62–68.
- 246.Тимошенко О. В. Особливості реалізації фінансового механізму системи вищої освіти України // Економічний вісник НГУ. 2009. № 1. С. 123–130.
- 247.Тихомиров Ю. А. Административное право и процесс : полный курс. М., 2001. 652 с.
- 248.Третяк Г. С., Бліщук К. М. Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.
- 249.Ушенко Н. В. Напрями удосконалення державного регулювання відтворення людського капіталу України // Економіка: проблеми теорії та практики. 2008. Вип. 240. Т. IV. С. 874–890.
- 250.Ушенко Н. В. Науковий потенціал країни у системі забезпечення розвитку людського капіталу // Освіта і наука в умовах глобальних викликів : матер. міжнар. наук.-практ. конф. Сімферополь : Вид. центр Кримського інституту бізнесу, 2008. С. 50–53.
- 251.Ушенко Н. В. Роль освіти у формуванні людського капіталу України // Держава та регіони. 2007. № 2. С. 260–266. (Серія : Економіка та підприємництво).
- 252.Філіппова В. Специфіка державного регулювання в галузі освіти України // Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2013. Вип. 12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2013_12_12.
- 253.Фудорова О.М. Вища освіта як чинник підвищення соціального статусу осіб з обмеженими можливостями : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Х., 2011. 20 с.
- 254.Хоружий Г. Ф. Європейська політика вищої освіти. Монографія. Полтава: Дивосвіт, 2016. 384 с.
- 255.Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності: політико-правовий аспект. Х. : Право, 1996. 164 с.
- 256.Шаповал Р. В. Правове регулювання освіти в Україні // Форум права. 2011. № 1. С. 1110–1115. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11srvovu.pdf>.
- 257.Шевченко Н. В. Вища освіта як механізм формування кар'єрного ресурсу спеціаліста : автореф. дис. ... к. соціол. н. : 22.00.04. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2007. 17 с.
- 258.Шилова В. І. Державне регулювання ринку освітніх послуг в Україні : дис. ... к. держ. упр. : 25.00.02. Запоріжжя, 2007. 213 с.
- 259.Якименко О. О. Державне регулювання і державне управління: співвідношення понять у контексті трансформації вищої освіти в Україні

- // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу “Києво-Могилянська академія”. 2012. Вип. 174. Т.186. С. 54–57. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2012_186_174_12. (Серія : Державне управління).
- 260.Янковська Л. А., Захарчин Р. М. Передумови інноваційного розвитку професійної освіти вищої школи // Актуальні проблеми економіки. 2012. № 5. С. 228–234.
- 261.Brand JE, Xie Y. Who benefits most from college? Evidence for negative selection in heterogeneous economic returns to higher education. *American Sociological Review*. 2010; 75: 273–302. [PMC free article] [PubMed]
- 262.Education at a Glance 2011: OECD Indicators. URL : <http://www.oecd.org/edu/school/educationataglance2011oecdindicators.htm>.
- 263.Education at a Glance 2013. OECD indicators. Paris: OECD Publishing, 2013. P. 360.
- 264.European Governance. A White Paper. Commission of the European Commission. COM (2001) 428 final. Brussels, 2001. P. 35. URL : www.coe.int.
- 265.Eurostat statistics. URL : <http://ec.europa.eu/eurostat>.
- 266.Hout M. Social and economic returns to college education in the United States. *Annual Review of Sociology*. 2012; 38: 379–400.
- 267.Human Development Data (1990-2015). United Nations development programme. URL : <http://hdr.undp.org/en/data>
- 268.Human Development Report 2015 // Work for Human Development. One United Nations Plaza, New York. URL : http://www.nas.gov.ua/text/pdfNews/2015_Human_Development_Report.pdf
- 269.Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U. S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). New York : Council on Foreign Relations Press, March 2012. 120 p.
- 270.Kim C, Sakamoto A. The rise of intra-occupational wage inequality in the United States, 1983 to 2002. *American Sociological Review*. 2008; 73: 129–157.
- 271.Linda East, Rebecca Stokes & Melanie Walker (2013) Universities, the public good and professional education in the UK, *Studies in Higher Education*, 39:9, 1617-1633, DOI: 10.1080/03075079.2013.801421
- 272.Miao K. Performance-Based Funding of Higher Education: A Detailed Look at Best Practices in 6 States. Center for American Progress, 2012.
- 273.Network Readiness Index 2012. World Economic Forum. URL : <http://reports.weforum.org/global-information-technology-2012/#section=the-networked-readiness-index-rankings>

274. Network Readiness Index 2015. World Economic Forum. URL : <http://reports.weforum.org/global-information-technology-report-2015/network-readiness-index/>
275. Networked Readiness Index 2016. World Economic Forum. URL : <http://reports.weforum.org/global-information-technology-report-2016/networked-readiness-index/>
276. Pentsova N. Social and economic foundations of the development of postgraduate education in the context of joining the European educational space // Economics, Management, Law : socio-economic aspects of development : collection of scientific articles. Roma, Italia : Edizioni Magi, 2016. Vol. 1. P. 56–59.
277. Postupnaya A. V. Problemyi ukrainskogo vyisshego obrazovaniya v kontekste Bolonskogo protsessa (Problems of Ukrainian higher education in the context of the Bologna process). Teoriya i praktika gosudarstvennogo upravleniya: sb. nauch. trudov. H.: NAGU “Magistr”, 2007. Vol. 3 (18). P. 209–215.
278. Rand T. M. Higher Education Outcomes-Based Funding Models and Academic Quality // Lumina Foundation. 2016. P.18
279. Sanyal Bikas C. Higher Education and the Labor Market // International Higher Education. An Encyclopedia. Garland Publishing, 1991. P. 147–168.
280. Schwab K., Sala-i-Martin X. The Global Competitiveness Report 2017–2018: Insight Report. World Economic Forum, 2018. URL : <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/.pdf>
281. Schwab K., Sala-i-Martin X. The Global Competitiveness Report 2012–2013: Insight Report. World Economic Forum, 2013. URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf
282. Schwab K., Sala-i-Martin X. The Global Competitiveness Report 2015–2016: Insight Report. World Economic Forum, 2016. URL : <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016.pdf>
283. Simon Cadez, Vlado Dimovski & Maja Zaman Groff (2017) Research, teaching and performance evaluation in academia: the salience of quality, Studies in Higher Education, 42:8, 1455-1473, DOI: 10.1080/03075079.2015.1104659
284. Tamborini CR, Kim C, Sakamoto A. Education and Lifetime Earnings in the United States. Demography. 2015 Aug;52(4):1383-1407. doi: 10.1007/s13524-015-0407-0.
285. The Global Competitiveness Report 2014 – 2015. World Economic Forum. Geneva, Switzerland. URL : <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>.

286. The Global Competitiveness Report 2015 – 2016. World Economic Forum. Geneva, Switzerland. URL : <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/competitiveness-rankings>.
287. The Global Competitiveness Report 2016 – 2017. World Economic Forum. Geneva, Switzerland. URL : <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>.
288. The Most Educated Countries in the World. Edu-Active.com, 21.09.2013 [Electronic resource]. URL : <http://www.edu-active.com/news/2013/sep/21/most-educated-countries-wg2orld.html>
289. Universities UK. 2014. The Impact of Universities on the UK Economy. London: Universities UK.
290. Uniwersytety Trzeciego Wieku w roku akademickim 2014/2015. Warszawa : Główny urząd statystyczny, 2016. P. 28.
291. Walker, M. 2010. A human development and capabilities ‘prospective analysis’ of global higher education policy. Journal of Education Policy 25, no. 4: 485–501. doi: 10.1080/02680931003753257

ДОДАТКИ

Додаток А

Співвідношення кількості безробітних та потреби роботодавців у працівниках за видами економічної діяльності у 2015 – 2016 рр.

Примітка: побудовано на основі [58, с. 11]

Додаток Б

ПЕРЕЛІК

державних замовників на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2016 році

Верховний Суд України
Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
Вищий адміністративний суд України
Конституційний Суд України
Генеральна прокуратура України
МВС
Мінекономрозвитку
МЗС
Мінкультури
Міноборони
МОН
МОЗ
Мінприроди
Мінагрополітики
Мінфін
Мін'юст
СБУ
Господарсько-фінансовий департамент Секретаріату Кабінету Міністрів України
Державне управління справами
ДСА
Держкомтелерадіо
Держатомрегулювання
Адміністрація Держспецзв'язку
Нацдержслужба
Національна академія наук
Національна академія педагогічних наук
Національна академія медичних наук
Національна академія мистецтв
Національна академія правових наук
Національна академія аграрних наук
Служба зовнішньої розвідки
Головне управління розвідки Міноборони
Управління державної охорони

Додаток В

Таблиця В.1

Рейтинг країн Європи та СНД за кількістю населення на 1 вищий навчальний заклад та за індексом освіти

Країна	Кількість населення на 1 ВНЗ		Індекс освіти	
	Місце у рейтингу	Значення	Місце у рейтингу	Значення
Ліхтенштейн	1	12336	33	0,762
Гренландія		28857		-
Монако		30500		-
Сан Марино		32448		-
Естонія	2	37246	10	0,859
Латвія	3	38901	19	0,813
Ісландія	4	39410	12	0,847
Фарерські острови		49709		-
Боснія і Герцоговина	5	50996	45	0,655
Словенія	6	51095	8	0,863
Данія	7	66148	6	0,873
Кіпр	8	67965	29	0,776
Грузія	9	69029	31	0,770
Норвегія	10	74964	1	0,910
Хорватія	11	75858	31	0,770
Литва	12	76432	5	0,877
Швейцарія	13	76885	13	0,844
Албанія	14	79248	51	0,609
Андорра	15	85293	43	0,670
Польща	16	87236	15	0,825
Ірландія	17	97469	3	0,887
Португалія	18	98175	39	0,728
Мальта	19	102819	38	0,733
Австрія	20	106775	25	0,794
Фінляндія	21	109711	18	0,815
Македонія	22	109851	49	0,642
Франція	23	110472	17	0,816
Вірменія	24	114392	40	0,701
Бельгія	25	117351	20	0,812
Нідерланди	26	119185	2	0,894
Російська Федерація	27	119950	28	0,780
Чехія	28	123938	7	0,866
Болгарія	29	124672	36	0,749
Угорщина	30	130783	21	0,805
Греція	31	134662	23	0,797
Молдова	32	139228	46	0,653
Україна	33	145664	24	0,796
Казахстан	34	155587	33	0,762
Сербія	35	160956	42	0,695

Продовження табл В.1.

Країна	Кількість населення на 1 ВНЗ		Індекс Освіти	
	Місце у рейтингу	Значення	Місце у рейтингу	Значення
Республіка Білорусь	36	165964	16	0,820
Словаччина	37	166313	22	0,802
Люксембург	38	171621	33	0,762
Швеція	39	186111	14	0,830
Німеччина	40	199870	4	0,884
Румунія	41	201764	36	0,748
Великобританія	42	205830	9	0,860
Іспанія	43	206858	25	0,794
Чорногорія	44	217825	30	0,774
Ізраїль	45	226678	11	0,854
Киргистан	46	241219	44	0,656
Азейбаржан	47	252373	41	0,700
Італія	48	261627	27	0,790
Узбекистан	49	440948	47	0,651
Туреччина	50	492040	48	0,652
Таджикистан	51	608465	50	0,639

Додаток Д

Повноваження Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти:

- формує вимоги до системи забезпечення якості вищої освіти, розробляє положення про акредитацію освітніх програм і подає його МОН для затвердження;
- аналізує якість освітньої діяльності вищих навчальних закладів;
- проводить ліцензійну експертизу, готує експертний висновок щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти;
- формує галузеві експертні ради у складі від дев'яти до 15 членів на строк не більше ніж три роки з числа осіб, які мають науковий ступінь у відповідній галузі знань або досвід фахової роботи в галузі не менш як п'ять років, крім представників органів студентського самоврядування;
- формує за поданням вищих навчальних закладів (наукових установ) пропозиції, зокрема з метою запровадження міждисциплінарної підготовки, щодо переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на відповідних рівнях вищої освіти, і подає його МОН;
- погоджує розроблені МОН стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти за кожною спеціальністю;
- формує єдину базу даних запроваджених вищими навчальними закладами спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на кожному рівні вищої освіти;
- приймає рішення про акредитацію чи відмову в акредитації відповідної освітньої програми;
- формує критерії оцінки якості освітньої діяльності, зокрема наукових здобутків, вищих навчальних закладів, за якими можуть складатися рейтинги вищих навчальних закладів;
- подає пропозиції щодо надання вищому навчальному закладу статусу національного в порядку та за критеріями, встановленими Кабінетом Міністрів України;
- встановлює один раз на сім років відповідність діяльності національного вищого навчального закладу критеріям, визначеним Кабінетом Міністрів України, для підтвердження чи позбавлення його такого статусу;
- вносить Кабінетові Міністрів України подання щодо надання національному вищому навчальному закладу за результатами конкурсного відбору в разі відповідності критеріям, встановленим Кабінетом Міністрів України, статусу дослідницького;
- встановлює один раз на сім років відповідність діяльності дослідницького вищого навчального закладу критеріям, визначеним Кабінетом Міністрів України, для підтвердження чи позбавлення його такого статусу;
- розробляє вимоги до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають наукові ступені;
- подає МОН для схвалення порядок присудження наукових ступенів спеціалізованими вченими радами вищих навчальних закладів (наукових установ) для внесення в установленому порядку Кабінетові Міністрів України;
- погоджує розроблений МОН порядок визнання здобутих в іноземних вищих навчальних закладах ступенів вищої освіти та наукових ступенів;
- розробляє положення про акредитацію спеціалізованих вчених рад та подає його МОН для затвердження, акредитує спеціалізовані вчені ради та контролює їх діяльність;
- акредитує незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;
- бере участь в установленому законом порядку у формуванні показників державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою за рівнями вищої освіти та спеціальностями з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у фахівцях на ринку праці;
- щороку готує та оприлюднює доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства, звіт про свою діяльність, формує пропозиції щодо законодавчого забезпечення якості вищої освіти та подає зазначені документи Верховній Раді України, Президентові України, Кабінетові Міністрів України та вищим навчальним закладам для їх обговорення і належного реагування;
- затверджує порядок висунення кандидатур і обрання членів галузевих експертних рад та положення про них;
- здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Додаток Е

Розрахунок недоотриманої заробітної плати науково-педагогічними працівниками внаслідок невідповідності розміру посадового окладу працівника 1 тарифного розряду мінімальній заробітній платі* та незбереженні міжпосадових співвідношень**

Посада	Тарифний розряд	Розмір надбавок, % наук. ступінь/ вч. звання/ вислуга років	Відповідно до чинного законодавства				При умові встановлення розміру посадового окладу працівника 1 тарифного розряду на рівні мінімальної заробітної плати із збереженням усіх міжпосадових співвідношень				Розмір недоотриманої заробітної плати науково-педагогічними працівниками	
			Посадовий оклад		З/п***		Посадовий оклад		З/п***			
Ректор	24	25/33/30	3715	4412	6984	8284	5311	6008	9985	11295	3001	3011
Декан, д.н, професор	22	25/33/30	3459	4109	6503	7725	4945	5595	9297	10519	2794	2794
Декан, к.н., доцент	21	15/25/20	3280	3896	5248	6234	4689	5305	7502	8488	2254	2254
Зав. кафедри (професор)	21	25/33/30	3280	3896	6354	7325	4689	5305	8815	9973	2461	2648
Професор	20	25/33/30	3101	3684	5830	6926	4434	5016	8336	9430	2506	2504
Доцент	19	15/25/20	2914	3461	4662	5538	4166	4713	6666	7541	2004	2003
Старший викладач, к. н.	17	15/-/10	2556	3036	3195	3795	3654	4134	4568	5168	1373	1373
Асистент	16	-/-/10	2377	2823	2615	3105	3398	3845	3738	4230	1123	1125
Викладач- стажист	15	-	2198	2611	2198	2611	3142	3555	3142	3555	944	944

*, 1- до 1 вересня 2015 р.

**, 2 – після 1 вересня 2015 р.

*** – заробітна плата з врахуванням доплат за науковий ступінь та вчене звання та надбавки за вислугу років.

Продовження додатку Ж

1	2	3
<p>прогнозні показники на плановий рік (2017), рік, що настає за плановим роком (2018), та наступні два бюджетні періоди (2019, 2020) щодо <i>потреби відповідного регіону у фахівцях, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрах за видами економічної діяльності та професіями відповідно до Класифікатора професій з урахуванням програм економічного і соціального розвитку регіону, розвитку регіонального ринку праці, демографічної ситуації, результатів статистичних спостережень, аналітичної інформації місцевих органів праці та зайнятості населення про попит та пропонування професій і кваліфікацій, а також їх пріоритетність;</i></p> <p>прогнозні показники на плановий рік (2017), рік, що настає за плановим роком (2018), та наступні два бюджетні періоди (2019, 2020) щодо <i>потреб економіки у фахівцях та робітничих кадрах за видами економічної діяльності та професіями відповідно до Класифікатора професій, у тому числі у розрізі регіонів.</i></p>	<p>до 15 вересня 2016 р.</p> <p>до 15 вересня 2016 р.</p>	<p>Рада міністрів АРК*, обласні, Київська та Севастопольська* міські державні адміністрації</p> <p>СПО всеукраїнських профспілок та профспілкових об'єднань, СПО роботодавців на нац. рівні</p>
Формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях і доведення прогнозу державним замовникам	до 01.11. 2016 р	МЕРТУ
Подання пропозицій та відповідних обґрунтувань щодо проекту державного замовлення на рік, що настає за плановим роком (2018), та наступні два бюджетні періоди (2019, 2020) у натуральному та вартісному виразі з урахуванням критеріїв формування державного замовлення, середньострокового прогнозу	до 1 грудня 2016 р.	Державні замовники
Подання пропозицій щодо проекту державного замовлення на плановий рік з визначенням показників середньорічної чисельності осіб, орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта, а також обсягів видатків, передбачених державним бюджетом на зазначені цілі, та відповідні обґрунтування.	Протягом 10 роб. днів після набрання чинності ЗУ "Про Державний бюджет України на 2017 рік"	МЕРТУ
Подання проекту рішення про затвердження державного замовлення КМУ	3-місячний строк з дня з дня набрання чинності ЗУ "Про Державний бюджет на 2017 р.")	МЕРТУ
Подання Міністерству економічного розвитку та торгівлі України звіту про виконання державного замовлення в натуральному виразі	до 30 січня 2018 р.	Державні замовники
Подання Міністерству економічного розвитку та торгівлі України звіту про виконання державного замовлення у грошовому виразі і стан фінансування його виконавців	до 30 січня 2018 р.	Державні замовники
Інформування КМУ про хід виконання державного замовлення і в разі потреби готує пропозиції про вжиття додаткових заходів для забезпечення його виконання.	До 30 березня 2018 р.	МЕРТУ

Примітка: у зв'язку з окупацією АРК відомості цим органом не подавались

Додаток 3

Схема тарифних розрядів посад керівних, науково-педагогічних працівників установ, закладів та організацій вищої освіти

Назва посади	Тарифний розряд
Ректор, - який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора та/або доцента - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання доцента	30 29
Проректор, - який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора - який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання доцента або який має науковий ступінь доктора філософії (канд. наук) та вч. звання професора - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання доцента - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), але не має вченого звання професора чи доцента або має вчене звання але не має наукового ступеня - без вченого ступеня чи вченого звання	29 28 27 26 24
Директор інституту (у складі університету, академії) - який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора - який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання доцента або який має науковий ступінь доктора філософії (канд. наук) та вч. звання професора - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання доцента - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), але не має вченого звання професора чи доцента або має вчене звання але не має наукового ступеня	27 26 25 24
Декан факультету - який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора - який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання доцента або який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання професора - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання доцента - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), але не має вченого звання професора чи доцента або має вчене звання але не має наукового ступеня	26 25 24 23
Завідувач кафедри - який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора - який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання доцента або який має науковий ступінь доктора філософії (канд. наук) та вч. звання професора - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання доцента - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), але не має вченого звання професора чи доцента або має вчене звання але не має наукового ступеня	25 24 23 22
Професор - який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора - який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання доцента або який має науковий ступінь доктора філософії (канд. наук) та вч. звання професора	24 23
Доцент - який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання доцента - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання доцента - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), але не має вченого звання доцента або має вчене звання доцента але не має наукового ступеня доктора філософії (кандидата наук)	22 21 20
Старший викладач - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук); - без наукового ступеня	19 18
Викладач, асистент - який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук); - без наукового ступеня	18 17
Викладач-стажист	16

Додаток И

Таблиця И.1

Розрахунок посадових окладів для посад керівних, науково-педагогічних працівників установ, закладів та організацій вищої освіти

Назва посади	Тариф-ний розряд	Тариф-ний коефіцієнт	Посадовий оклад з урахуванням надбавки за науковий ступінь та вчене звання	
			з 1.01.2017 р.	з 1.01.2018 р.
1	2	3	4	5
Ректор,				
- який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора та/або доцента	30	16,2	25920	28544
- який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання доцента	29	14,8	23680	26078
Проректор,				
- який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора та /або	29	14,8	23680	26078
- який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання доцента або який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання професора	28	13,4	21440	23611
- який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання доцента	27	12,2	19520	21496
- який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), але не має вченого звання професора чи доцента або має вчене звання але не має наукового ступеня	26	11,1	17760	19558
- без вченого ступеня чи вченого звання	24	9,2	14720	16210
Директор інституту (у складі університету, академії)				
- який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора	27	12,2	19520	21496
- який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання доцента або який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання професора	26	11,1	17760	19558
- який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання доцента	25	10,1	16160	17796
- який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), але не має вченого звання професора чи доцента або має вчене звання але не має наукового ступеня	24	9,2	14720	16210

Продовження таблиці II.1

1	2	3	4	5
Декан факультету				
- який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора	26	11,1	17760	19558
- який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання доцента або який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання професора	25	10,1	16160	17796
- який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання доцента	24	9,2	14720	16210
- який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), але не має вченого звання професора чи доцента або має вчене звання але не має наукового ступеня	23	8,3	13280	14625
Завідувач кафедри				
- який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора	25	10,1	16160	17796
- який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання доцента або який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання професора	24	9,2	14720	16210
- який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання доцента	23	8,3	13280	14625
- який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), але не має вченого звання професора чи доцента або має вчене звання але не має наукового ступеня	22	7,5	12000	13215
Професор				
- який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора	24	9,2	14720	16210
- який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання доцента або який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання професора	23	8,3	13280	14625
Доцент				
- який має науковий ступінь доктора наук та вчене звання доцента	22	7,5	12000	13215
- який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) та вчене звання доцента	21	6,3	10080	11101
- який має науковий ступінь доктора філософії (канд. наук), але не має вченого звання доцента або має вчене звання доцента але не має наукового ступеня доктора філософії (кандидата наук)	20	4,7	7520	8281
Старший викладач				
- який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук);	19	4,2	6720	7400
- без наукового ступеня	18	3,8	6080	6696
Викладач, асистент				
- який має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук);	18	3,8	6080	6696
- без наукового ступеня	17	3,1	4960	5462
Викладач-стажист	16	2,79	4464	4916

Додаток К

Контрольно-наглядові функції Державної інспекції навчальних закладів України стосовно вищих начальних закладів

Основними завданнями ДІНЗ є:

1) реалізація державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю вищих навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері вищої освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, на підставі ліцензій, виданих у визначеному законодавством порядку, та видають документи про вищу освіту державного зразка, незалежно від їх підпорядкування і форми власності (далі - суб'єкти надання освітніх послуг);

2) внесення на розгляд Міністра освіти і науки пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначеній сфері.

ДІНЗ відповідно до покладених на неї завдань:

1) здійснює контроль за виконанням суб'єктами надання освітніх послуг положень Конституції, законів України та інших нормативно-правових актів з питань вищої освіти;

2) вивчає роботу органів управління вищою освітою під час реалізації ними державної політики у сфері вищої освіти, ефективності управління суб'єктами надання освітніх послуг;

3) здійснює інспектування суб'єктів надання освітніх послуг з метою виявлення порушень вимог законодавства щодо надання освітніх послуг і державних стандартів вищої освіти та запобігання таким порушенням;

4) проводить перевірки з питань надання освітніх послуг вищими навчальними закладами, іншими суб'єктами надання освітніх послуг, зокрема з питань організації навчально-виховної і науково-методичної роботи, використання педагогічного, науково-педагогічного потенціалу та матеріальних ресурсів, розвитку матеріально-технічної бази і соціальної сфери у визначених законом формах;

5) здійснює методичне керівництво і координацію роботи органів управління вищою освітою з питань організації і проведення контрольних заходів;

6) здійснює планові заходи державного нагляду (контролю) у системі вищої освіти з періодичністю залежно від ступеня ризику від провадження господарської діяльності з надання освітніх послуг;

Продовження додатку К

7) здійснює методичне керівництво з питань дотримання вимог стандартів вищої освіти;

8) аналізує роботу вищих навчальних закладів, інших суб'єктів надання освітніх послуг щодо дотримання ними нормативно-правових актів у галузі освіти, вимог стандартів вищої освіти, дає оцінку відповідності їх діяльності вимогам державних стандартів, вносить пропозиції щодо усунення негативних і поширення позитивних тенденцій у розвитку вищої освіти та надання освітніх послуг;

9) своєчасно інформує органи управління освітою про строки і наслідки проведення перевірок підпорядкованих їм суб'єктів надання освітніх послуг;

11) вживає необхідних заходів відповідно до законодавства для усунення виявлених порушень і недоліків;

12) здійснює контроль та бере участь у моніторингу якості підготовки студентів;

13) вивчає стан організації виробничої практики учнів і студентів, працевлаштування випускників вищих і професійно-технічних навчальних закладів;

З метою організації своєї діяльності:

1) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх реалізацією в апараті ДІНЗ;

2) здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів в апараті ДІНЗ та забезпечує організацію вдосконалення бухгалтерського обліку в установленому законодавством порядку.

Додаток Л

Повноваження Державної аудиторської служби України стосовно суб'єктів господарювання у сфері вищої освіти

Державна аудиторська служба здійснює контроль за:

- 1) цільовим, ефективним використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів;
- 2) досягненням економії бюджетних коштів і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів;
- 3) достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах під час складання планових бюджетних показників та відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів¹ бюджетних зобов'язань відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі);
- 4) відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів¹ довгострокових зобов'язань за енергосервісом затвердженим в установленому порядку умовам закупівлі енергосервісу;
- 5) дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів;
- 6) дотриманням законодавства про державні закупівлі;
- 7) веденням бухгалтерського обліку, а також складенням фінансової і бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання, кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету;
- 8) станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності;
- 9) виконанням функцій з управління об'єктами державної власності;
- 10) станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядників бюджетних коштів;
- 11) усуненням виявлених недоліків і порушень;
- 12) проводить оцінку управління бюджетними коштами, досягнення їх економії, стану фінансової і господарської діяльності, ефективності і результативності в діяльності підконтрольних установ;
- 13) проводить оцінку достовірності фінансової звітності підконтрольних установ;
- 14) сприяє забезпеченню законного та ефективного використання коштів, майна та інших активів вищих навчальних закладів та їх вищестоящих організацій, а також правильності ведення ними бухгалтерського обліку та складення фінансової звітності;
- 15) проводить аналіз стану дотримання фінансової та бюджетної дисципліни, виявляє причини та умови, що призвели до недоліків і порушень, готує рекомендації та пропозиції щодо їх усунення і запобігання їм у подальшому;

Продовження додатку Л

- 16) подає зазначені рекомендації та пропозиції Кабінету Міністрів України, міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, іншим державним органам, органам місцевого самоврядування та керівникам підконтрольних установ;
- 17) здійснює контроль за станом врахування і впровадження поданих рекомендацій та пропозицій;
- 18) вживає в установленому порядку заходів до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства та притягнення до відповідальності винних осіб, а саме:
- 19) вимагає від керівників та інших осіб підприємств, установ та організацій, що контролюються, усунення виявлених порушень законодавства; здійснює контроль за виконанням таких вимог;
- 20) звертається до суду в інтересах держави у разі незабезпечення виконання вимог щодо усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів;
- 21) застосовує заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, накладає адміністративні стягнення на осіб, винних у порушенні законодавства;
- 22) передає в установленому порядку правоохоронним органам матеріали за результатами державного фінансового контролю у разі встановлення порушень законодавства, за які передбачено кримінальну відповідальність або які містять ознаки корупційних діянь;
- 23) здійснює розгляд листів, заяв і скарг про факти порушення законодавства з фінансових питань та бюджетного законодавства, вживає згідно із законодавством відповідних заходів для їх усунення;
- 24) подає щомісяця Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України і Мінфіну звіти про узагальнені результати контролю за дотриманням бюджетного законодавства;
- 25) інформує громадськість про свою діяльність та стан реалізації державної політики у сфері вищої освіти.

Додаток М

Повноваження Рахункової палати України стосовно суб'єктів господарювання у сфері вищої освіти

Рахункова палата:

1) здійснює фінансовий аудит та аудит ефективності щодо:

- проведення витрат, за рахунок бюджетних коштів суб'єктами господарювання у сфері вищої освіти ;
- здійснення державних закупівель за рахунок коштів державного бюджету;
- виконання державних цільових програм та інвестиційних проектів у сфері вищої освіти, державного замовлення на підготовку фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів;
- стану внутрішнього контролю розпорядників коштів державного бюджету³;

2) звертається до суду у разі порушення об'єктами контролю повноважень членів Рахункової палати та посадових осіб апарату Рахункової палати, зокрема щодо усунення перешкод у реалізації таких повноважень;

3) у разі виявлення ознак кримінального або адміністративного правопорушення інформує про них відповідні правоохоронні органи;

4) Рахункова палата за результатами здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту):

- регулярно інформує Верховну Раду України, Президента України про результати здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), включаючи факти порушень бюджетного законодавства.

³ Міністерство освіти і науки, інші міністерства і відомства в підпорядкуванні яких є вищі навчальні заклади, вищі навчальні заклади

Додаток Н

Контрольно-наглядові функції Міністерства освіти і науки України

Основними контрольно-наглядовими функціями Міністерства освіти і науки є забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю вищих навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері вищої освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

Відповідно до них Міністерство освіти і науки України:

- 26) здійснює нормативно-правове регулювання у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю вищих навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері вищої освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності;
- 27) визначає стратегію моніторингу якості вищої освіти;
- 28) здійснює контроль за додержанням ліцензіатами вимог ліцензійних умов та за результатами перевірки приймає рішення;
- 29) формує та забезпечує функціонування системи атестації педагогічних, зокрема керівних, наукових і науково-педагогічних кадрів, організовує їх атестацію щодо присвоєння їм кваліфікаційних категорій, педагогічних та вчених звань і підвищення їх кваліфікації;
- 30) забезпечує організацію та проведення експертизи навчальних програм, підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів;
- 31) проводить в межах повноважень, передбачених законом, спеціальну перевірку відомостей щодо освіти, наявності наукового ступеня, вченого звання в осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;
- 32) здійснює контроль за дотриманням порядку набору іноземців та осіб без громадянства для навчання в Україні українськими навчальними закладами незалежно від їх підпорядкування і форми власності, організовує ведення обліку таких осіб;
- 33) здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення бухгалтерського обліку в апараті МОН та у вищих навчальних закладах.

Додаток П

Контрольно-наглядові функції Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти

Національне агентство:

- 1) аналізує якість освітньої діяльності вищих навчальних закладів;
- 2) проводить ліцензійну експертизу, готує експертний висновок щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти;
- 3) приймає рішення про акредитацію чи відмову в акредитації відповідної освітньої програми;
- 4) встановлює один раз на сім років відповідність діяльності національного вищого навчального закладу критеріям, визначеним Кабінетом Міністрів України, для підтвердження чи позбавлення його такого статусу;
- 5) встановлює один раз на сім років відповідність діяльності дослідницького вищого навчального закладу критеріям, визначеним Кабінетом Міністрів України, для підтвердження чи позбавлення його такого статусу;
- 6) акредитує спеціалізовані вчені ради та контролює їх діяльність;
- 7) акредитує незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;

Національне агентство з метою організації своєї діяльності:

- 1) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції, контроль за їх здійсненням у секретаріаті Національного агентства.

Додаток Р
Формування складу Експертної науково-практичної Ради
Міністерства освіти і науки України

Представники з числа науково-педагогічних працівників (за галузями знань)	Кількість осіб
Освіта / Педагогіка	1
Культура і мистецтво; Сфера обслуговування	1
Гуманітарні науки; Богослов'я	1
Соціальні та поведінкові науки; Соціальна робота	1
Управління та адміністрування	1
Журналістика і право	1
Природничі науки; Біологія	1
Математика та статистика	1
Інформаційні технології; Електроніка та телекомунікації	1
Механічна інженерія; Електрична інженерія	1
Автоматизація та приладобудування	1
Хімічна та біоінженерія	1
Виробництво та технології	1
Архітектура та будівництво; Транспорт	1
Аграрні науки та продовольство; Ветеринарна медицина	1
Охорона здоров'я	1
Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону; Публічне управління та адміністрування; Цивільна безпека	1
Міжнародні відносини	1
Разом	18
Представники з числа наукових працівників (за галузями науки)	
Фізико-математичні науки;	1
Хімічні науки; Біологічні науки	1
Технічні науки; Архітектура	1
Геологічні науки; Географічні науки	1
Сільськогосподарські науки; Ветеринарні науки	1
Економічні науки	1
Філософські науки; Історичні науки	1
Юридичні науки	1
Педагогічні науки; Філологічні науки	1
Медичні науки; Фармацевтичні науки; Фізичне виховання та спорт	1
Мистецтвознавство; Культурологія; Соціальні комунікації	1
Військові науки; Національна безпека; Державне управління; Політичні науки	1
Психологічні науки; Соціологічні науки	1
Разом	13
Представники з числа роботодавців	
Сільське, лісове та рибне господарство	1
Промисловість; Будівництво	1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність; Інформація та телекомунікації	1
Фінансова та страхова діяльність; Операції з нерухомим майном	1
Освіта; Професійна, наукова та технічна діяльність	1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; Тимчасове розміщування й організація харчування	1
Разом	9
Представники з числа студентів	
Студенти (10% від загальної чисельності наукових та науково-педагогічних працівників, представників роботодавців)	4
Представники громадських організацій ((10% від загальної чисельності наукових та науково-педагогічних працівників, представників роботодавців)	4
Всього	48

SUMMARY

Lopushnyak G., Rybchanska C. Higher education in Ukraine: state regulation and development prospects : monograph. K. : DNDIIME, 2018. 284 p.

In the monograph the theoretical generalization and a new solution of the scientific problem of more efficient use of existing and newest methods and instruments of state regulation of higher education of Ukraine in the conditions of a market economy.

A detailed review and appraisal of scientific researches of this problem gave the opportunity to substantiate the necessity of the state regulation of higher education. It is conditioned by the existence in Ukraine of the constitutional right to education, including the higher that the state is obliged to provide to every citizen, as well as market imperfections in this area and the specifics of providing educational services.

Based on theoretical approaches to understanding the term «state regulation of the economy» and taking into account the specific character of higher education, the actual definition of the state regulation of higher education has been formed, which suggests understanding the influence of the state on the system of higher education aimed at achieving the goals of educational and economic policy in a market economy.

The expediency of application of the following principles in the implementation of regulatory activity in the field of higher education has been substantiated: the rule of law, justice and ensuring the unity of strategic and current state regulation; efficiency; expediency; a combination of the priority of higher education with the attainment of strategic goals in state development; systematization; professionalism of personnel of subjects of regulation; openness; transparency; balance (coherence); social partnership; the adaptability of the higher education system to the levels and peculiarities of development, as well as the training of applicants for education; justice; minimal sufficiency and efficiency.

According to the results referring to the creative analysis of scientific works of Ukrainian researchers regarding the methods and tools of state regulation of the economy and state regulation of higher education, three

features are identified, according to which it is advisable to classify the indicated methods: the degree of influence on the object of regulation (direct and indirect); on the content of the methods themselves (institutional, economic and socio-psychological) and on the instruments of state regulation (legal, organizational, control, budget, tax, credit, price, insurance, information, etc.).

As a result of the evaluation of the functioning the sphere of higher education and its state regulation tools, a number of problems have been identified which are caused by the ineffective use of methods and instruments of state regulation, including: reducing the prestige of educators due to low wages and their mismatch with the expended effort; systematic failure to comply with certain provisions of regulatory acts due to the inadequate use of such a method of state control as a liability audit, as well as due to lack of budget funds, with the subsequent suspension of these provisions or their complete abolition; substitution of concepts in the adopted normative legal acts in the field of higher education without understanding their essence; low level of financing of the sphere of higher education; failure to take into account the needs of the national economy in determining the volume of the state order for the training of specialists; lack of real mechanisms for providing educational services accessible to consumers, lending to higher education; violation of accessibility principle, especially for vulnerable groups; insufficient competitiveness of Ukrainian higher educational institutions in the international educational market, etc.

The inadequacy of quantitative and qualitative parameters of training specialists in institutions of higher education in the field of actual needs of the national economy, which is caused by the imperfection of the methodology for calculating the need for specialists trained in state orders and the lack of the role of the state in popularizing specialties that are considered less prestigious, is argued.

Taking into account the international experience and the specific character in the training of specialists on individual specialties, it is impracticable to determine the number of higher educational institutions only from the number of inhabitants. Also, there is no direct or inverse relationship between the level of education and the number of higher

education institutions. On the basis of this, it was concluded that among the goals of reforming higher education, as well as among the achievements of the reform process, there cannot be a task of «reducing the number of higher educational institutions».

At the same time, the interdependence of the human development index, one of which is the education level index, and the «Research cooperation of universities with industry» index, which is part of the global index of competitiveness, is established.

As a result of the assessment of economic methods of state regulation of higher education, it has been found that most of them are used inefficiently, which does not contribute to the development of this sphere. Analysis of the financing of higher education expenditures shows that more than 60% of these expenditures are financed at the expense of the general fund of the budget, which again emphasizes the importance of such a method of state regulation of higher education as financial support.

The ineffectiveness of state regulation of prices in the field of higher education is substantiated. It is found that the cost of one student on a public order is much higher than at the expense of legal entities and individuals, despite the fact that everyone is studying under the same conditions.

The mechanism of regulation of labor remuneration of scientific and pedagogical workers and the mechanism of lending to higher education in Ukraine has been defined in recent years by the determinants of higher education development. At the same time, it was argued that proper legal framework was formed for the use of tax instruments.

The most problematic issues related to the use of state supervision (control) methods are indicated, among them the lack of proper control over the quality of education caused by the lack of criteria for the implementation of such an assessment, as well as the politicization of the processes associated with the formation of the National Agency for the Quality Assurance of Higher Education. It also found that attracting funds from potential investors is hampered by insufficient financial transparency of higher educational institutions, as well as a decrease in the purchasing power of the population.

The stabilization-motivational model was proposed to improve the procedure of placement of the state order for training of specialists. This model consists of two packets: stabilization packet (30%) and motivational one (70%). The stabilization packet is formed with the purpose of stabilizing the situation and creating the appropriate protection for preserving the existing infrastructure and resource potential of the University. The motivational packet depends on the priority given to one or another specialty in a particular university and is created in order to ensure competitive conditions for the functioning of the educational services market.

It is proposed to change approaches to the budget financing of higher education, which involves the development and implementation of a five-component model, which includes: basic (based on the volume of government orders and the orientated average cost of training for one student, postgraduate or doctoral student), social (designed to finance an academic scholarship, benefits and aids to students and graduate students (formed on the basis of the calculation of the need for scholarship, as well as the requirements for ensuring the envisaged legislation of other social transfers to students (graduate students, doctoral students, students, interns)), bonus (it is planned in the amount of up to 40% of the basic fund, but not less than 25% intended for additional financing of national higher education institutions (15% of their basic and social financing), research (25% of their basic and social funding), as well as for additional financing of all HEIs, taking into account the results of their activities), grants (will carry out the mission of development of scientific research in universities; its size depends on budget possibilities, but it cannot be less than 5% of the base fund) and reserve (it is formed in the amount of 2% of the base fund and can be used for the needs of higher educational institutions caused by unforeseen circumstances (natural disasters, natural disasters, etc.)).

In order to increase the prestige of the work of the teacher an improved single tariff network was developed, which takes into account the specific feature of the activities of institutions and organizations in higher education. In particular, the current tariff grid is supplemented with 26 – 30 digits, and the coefficients on the basis of which the salaries of scientific and pedagogical workers are calculated, are determined taking into account the

allowance for a scientific degree or a scientific rank. In accordance with the improved single tariff network, proposals were made to introduce changes to the scheme of tariff discharges of positions of leading, scientific and pedagogical workers of institutions and organizations of higher education.

In the dissertation work, institutional approaches to the evaluation of the quality of higher education services, which consist in changing the requirements for the formation of members of the National Agency for the quality of higher education, as well as in completing its functions and changing the powers of the State Inspection of educational institutions have been further developed.

The suggestion on the more effective use of the methods of state regulation of higher education in Ukraine is made in order to increase its competitiveness in the conditions of innovative development. In particular, methodological approaches to improving the order of determining the cost of training are developed. Also, criteria for assessing the quality of higher education are defined, which suggests understanding certain indicators, which are set separately for each direction of activity of higher educational institutions, and in general, determining the level of knowledge, skills and other competencies acquired. The final indicators of the quality of higher education; indicators of evaluation of the quality of educational activities; indicators for assessing the quality of scientific achievements and indicators for assessing the international activities of universities are allocated.

Key words: state regulation, higher education, principles, methods, tools, development, state order, financing, quality of higher education.

Наукове видання

**Г. С. ЛОПУШНЯК
Х. В. РИБЧАНСЬКА**

**Вища освіта України:
Державне регулювання
та перспективи розвитку**

Монографія

Видавництво ТзОВ «Ліга -Прес»
79006, м. Львів а/с 11018
Свідоцтво ДК №200 від 27.09.2000 р.

Підписано до друку 18.09.2018. Формат 60x841/16 Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Умовн. друк. арк. 16,50. Наклад 300 прим. Зам № 09/35

ТзОВ «Простір-М»
Свідоцтво ДК №5068 від 22.03.2016 р.
79000, м. Львів, вул. Чайковського, 8
Тел.: (032) 261-09-05, e-mail: prostir.druk@gmail.com